

STUDIA Academica SLOVACA

1

**PREDNÁŠKY VIII. LETNÉHO SEMINÁRA
SLOVENSKÉHO JAZYKA A KULTÚRY**

Ústav školských informácií

**BRATISLAVA
1972**

ZODPOVEDNÝ REDAKTOR: JOZEF MISTRÁK

Letný seminár slovenského jazyka a kultúry - STUDIA ACADEMICA SLOVACA - sa zameriava na to, aby si zahraniční záujemci osvojili alebo rozšírili základy slovenčiny a aby sa v čo najväčšej miere oboznámili so súčasným stavom slovenskej jazykovedy, literárnej vedy a slovenskej kultúry v širokom zmysle slova. Je to podujatie Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave, uskutočňované pod patronátom Ministerstva školstva a za spolupráce Ministerstva kultúry, vlastivedných vedeckých pracovísk i rozličných kultúrnych inštitúcií.

Prostriedkami na plnenie cieľa sú vedecké prednášky renomovaných odborníkov, praktické kurzy slovenského jazyka, kultúrne programy, osobné stretnutia s predstaviteľmi zainteresovaných inštitúcií a vlastivednými exkurziemi. Tohtoročný seminár je už ôsmym v poradí, a tak sú tu už isté skúsenosti z práce z uplynulých rokov. Ukázalo sa užitočným vydávať tlačou prednášky, ktoré na týchto seminároch odznejú. Tohto roku sa nám po prvý raz podarilo pripraviť zväzok prednášok Studia Academica Slovaca /SAS/. Stalo sa tak nezvyčajným porozumením a zásluhou Domu školských stykov so zahraničím, najmä riaditeľ Ing. J. Princa.

V tomto zväzku sa publikujú takmer všetky prednášky VIII. Letného seminára slovenského jazyka a kultúry, ktorý sa uskutočnil v Bratislave v dňoch 1. - 27. augusta 1972. Je to základný výber, ktorý mienime v budúcich ročníkoch cyklicky dopĺňať a rozširovať tak, aby sa texty stali základnou študijnou

nou literatúrou nielen frekventantov SAS, ale všetkých slovakistov, ktorým ide o to, aby slovenský jazyk, literatúra a kultúru poznávali v širokom kontexte. Tie prednášky, ktoré sa z technických príčin do tohto zväzku nedostali, zaradíme do nasledujúcich zväzkov. Texty - okrem úvodného - sú usporiadané podľa abecedného poriadku ich autorov.

Jozef Mistrík

**Slovenská
národná
kultúra**

K. ROSENBAUM

Hovorí sa o nás, Slovákoch, hovorí sa o Slovenaku, že leží v srdci Európy. Táto dobrá poloha ma nabáda k tomu, aby som bol vo svojom prejave tiež srdečný, aby som neunavil množstvom definícií, prívalom dát a čísel. Budem sa usilovať o najprostú objektivnosť, aby som udržal svoj vzťah ku kultúre svojho národa v medziach pravdy a kritického postoja, i keď - na mnohých miestach iste upaďnem do vyznania sa z obdivu ku kultúre národa, ktorý spolu s ňou prešiel veľmi ťažkými skúškami - v období pred prvou svetovou vojnou skúškou zápasu o holú existenciu.

Slovensko - iste Vám je známe - leží v priestore medzi horstvom Vysoké Tatry a Dunajom. Sme krajinou, ktorá má roviny ako dľaň, pahorkatiny a vršky, vhodné na turistiku starších ľudí a horstvo, ktoré si každoročne vyžiada i obete skúsených horolezcov. A máme do troch desiatok kúpeľov, ktoré navštevujú i hostia z cudziny. A tak by som mohol pokračovať od prírodných krás až k premene krajiny agrárneho charakteru na krajinu nového, moderného priemyslu, krajinu pracovitého štvormiliónového národa, ktorý r. 1918, po zániku rakúsko-uhorskej monarchie vstúpil s českým národom do spoločného štátu. Oprávňovala ho k tomu jednak spoločná obrana pred útokmi cudzích vládncích národov a jednak blízkosť oboch národov, ako sa prejavovala mnohými spoločnými zväzkami ich národných kultúr.

Najprv by som rád objasnil pojem slovenská národná kultúra. Sú rozličné, v teórii i praxi zaužívané definície, čo je kultúra. Pridržiavam sa názoru, že pod ňou rozumiem predovšetkým jej klasický obsah, teda kultúrnu a umeleckú tvorbu s príhľadom k vývinu a stavu vzdelanosti, t. j. školstva, osvety a vedy a samozrejme, k ekonomicko-spoločenskej situácii. Kul-

túra je však špecificky reálny systém, hovoríme o nej ako o súbore hodnôt, vytváraných v slovenskom národnom prostredí, adresovaný národnému kolektívu a viazaný, spätý s jeho životom, dejinami a prítomnosťou. Jednoducho povedané: slovenská národná kultúra je kultúra slovenského národa. Je spojená s jeho formovaním sa ako národnosti vo feudalizme, ako buržoázneho národa v epoche kapitalizmu a ako socialistického národa v epoche socializmu. Ako každá národná kultúra má aj slovenská kultúra svoje špecifické zmeny, pravda, okrem znakov spoločných a blízkych s inými národnými kultúrami. K vlastnostiam národných kultúr patrí jej schopnosť prijímať podnety iných kultúr, pravda, bez toho, aby stratila svoju osobitosť. Tento proces strácania osobitosti, "vlastnej tvára" by viedol ku kozmopolitizmu.

Prvé teoretické náhľady o špecifickosti národnej kultúry sú spojené s voľbou spisovného jazyka, ktorým by sa dali najadekvátnejšie vyjadriť umelecké diela i publicistika, politické myšlienky. V dejinách slovenského národa hľadanie tejto cesty k vlastnému jazyku je už v 18. storočí a má dve zastávky: reformu A. Bernoláka r.1787 voľbou západoslovenského dialektu a uzákonenie strednej slovenčiny L. Štúrom r. 1843. Tento Štúrov čin rozhodol o ďalšom vývine slovenčiny ako spisovného jazyka. Od roku 1843 nemáme už spisovný jazyk, píšeme a hovoríme v tzv. strednej slovenčine.

Slovenský národ žije vo federatívnom štáte spolu s českým národom v socialistických podmienkach. Má svoj štát, Slovenskú socialistickú republiku, a tak sa skončila pre slovenskú kultúru úloha neustálej obrany národa alebo dožadovanie sa práv

na osobitý život. Angažuje sa vo výchove súčasného človeka, v zabezpečovaní jeho vnútornej premeny a v tomto smere má čo kultúra i dohŕňať i naprávať, aby plnila staré Štúrovo odporúčanie o službe kultúry národu. To však neznamená, že sa majú likvidovať osobitné črty umenia, jeho špecifickosť. V tomto smere neumenia a schematickej bezproblémovosti sme narobili dosť chýb a k týmto chybám sa nechceme vrátiť. Chceme však nadviazať na všetky klady a úspechy socialistickej literatúry, zahrňujúcej do nej i socialisticko-realistickú literatúru a umenie, ktoré neprestalo byť umením. Nebolo by správne, keby sme ochudobňovali širokú paletu socialistického umenia.

Prejdem teraz k hlavným znakom slovenskej národnej kultúry. Už v úvode som zdôvodnil význam ľudovej kultúry pre národnú kultúru. Slovenský národ nemal svoj štátny život, jazyk z ľudových vrstiev neprenikol do všetkých vrstiev a do vrstiev feudálov. Slovenčina mala svoj domov v predmestiach a na dedinách. Ľud si vytvoril vlastnú kultúru oproti kultúre vyšších vrstiev. Obrodenci toto veľké bohatstvo videli a najprv ho chceli spoznať a zhromaždiť. Ďalšia generácia - generácia Ľ. Štúra - videla v tejto kultúre vysokú školu umenia. V ľudovom umení našla jazyk, umelecký obraz, metrum, spôsob básnenia, poetiku. Štúrovske poézie reprezentovaná Andrejom Sládkovičom, Jankom Kráľom, Jánom Bottom a Samom Chalupkom je syntézou najlepších tradícií domácej a inonárodnej poézie /tu svoju úlohu zohrala aj poézia A. S. Puškina/ a folklórnej slovesnosti slovenského ľudu. V čase obrodenia ide o literatúru formou a obsahom skutočne národnú. Od čias Kollára, Šafárika, Štúra je prítomnosť ľudovej kultúry v slovenskej kultúre a z nej najmä v literatúre

re vždy badateľná a viditeľná. Tento aktívny vzťah k ľudovej kultúre pokladáme za prvý hlavný poznávací znak národnej kultúry.

Pravda, intenzita pôsobenia ľudovej kultúry je rozličná. Sú obdobia, keď národná kultúra vedome nadväzuje na ľudovú kultúru a integruje ju, a sú fázy, keď sa umenie vedome stavia proti folklóru a pritom mu podlieha. A potom je oprávnená vzburá proti tzv. folklórnemu gýču, proti takému vzťahu k ľudovému umeniu, ktoré sa stávalo iba ornamentom maštiackej spoločnosti. Marxisticky mysliaci básnik Ladislav Novomeský vystúpil r. 1938 proti nevkusy, aby "každá scéna v našich hrách sa začínala a končila prostonárodnou piesňou a hálky i valašky boli už únavne večnými rekvizitami nášho divadelníctva". Aby bolo jasné, že autor nie je proti ľudovej kultúre, pokračuje: "Kto však dobre porozumel našim vývodom, ten vie, že sa neprihovárame v mene slovenskosti za konjunktúru tohto druhu ľudovosti. Panebože ochráň naše divadlo pred tým, aby prostonárodné prvky boli v ňom zas len dekoráciou: pieseň len pierkom za klobúk a porokadlo kytičkou do rúčky". Novomeský horlil za uvádzanie ľudových piesní, povestí, ľudových hier na scénu Národného divadla, aby bolo skutočne národným. Jasným vzorom tu bol vynikajúci český divadelník E. F. Burian.

Na ľudové umenie reagovali aj smery programovo tradicionalistické, ako bol u nás surrealizmus. Ani on nemohol obísť ľudovú kultúru. Aj umenie, ktoré sa učilo na veľkých francúzskych majstroch a impresionizme či kubizme, prijalo ľudové umenie do seba ako výstavbový materiál. Hudobníci európskeho významu - Suchon, Cikker, Kardoš - našli tiež cestu k ľudovej kultúre a čerpajú v novodobých skordoch z jej melodiky a strhujúcich rytmov.

Otázka ľudovosti umenia nie je však iba otázkou nejakej zrozumiteľnosti a zníženia kvality umenia. Ide o otázku, kde ľudové umenie je ochrannou známkou príslušnosti národnej kultúry k spoločnosti, k jej tradíciám. Také umenie je ako pieseň, ktorú sa netreba učiť, lebo sa s ňou človek narodí - dedí ju.

Druhým hlavným znakom je mimoriadne silná angažovanosť národnej kultúry na obrane národa pred jeho utlačovateľmi. Bolo to neraz tak, že táto funkcia až preťažila umenie, ba prekonala bod únosnosti. Slovenský národ v 19. storočí nemal fakticky politickú tribúnu, a preto sa poezia stala tribúnou národa, tlmočila stanovisko ľudových vrstiev, inteligencie, drobného meštianstva. V slovenskej kultúre je veľmi málo stôp po čistom l'art pour l'artizme, po umení odtrhnutom od života, umenia ukrytého do "slonovej veže", umenia skleníkového. Je tak preto, že kultúra bola tlmočníkom túžob ľudu, že sa veľkí autori stotožňovali s ľudom. Najlepšie to vyjadril básnik Pavol Orszégh Hviezdoslav, ktorý vyriekol pamätnú vetu o tom, že básnik nemôže mať radosť, oddávať sa jej, kým trpí jeho rod. Je pravda, že mnohí autori vedeli o tejto mimoesteticknej funkcii, o preťažení umenia touto funkciou, no všetko toto vyplývalo z ťažkého, možno povedať bezprávného postavenia slovenského národa. Napr. v slovenskej literatúre hľadá poučenie i dnešný historik, historik filozofie, ideológ, pretože slovenská literatúra zastupovala šírkou svojich vzťahov k národu celý rad inštitúcií, ktoré pre nezdravú situáciu nemohli vzniknúť.

Pravda, nie celé národné kultúra slúžila bezvýhradne národnosloboditeľským cieľom. Časť kultúry bola pasívna a nezúčastnila sa na zápase proti útlaku. Časť, hoci veľmi malá, prechá-

dzala na stranu utlačateľov. Časť kultúry sa usilovala pravedlivo zobraziť skutočnosť a zasedzovala sa v zápase proti útlaku, no nemala správne východisko. Prejavilo sa to najmä v oblasti spoločensko-politických náhľadov, oveľa menej v konkrétnych umeleckých dielach. Príkladom je tu tvorba Svotozára Hurbana Vajanského a jeho kladného vzťahu k reakčnému ruskému cárskemu režimu, kým k tvorbe M. Gorkého mal až extrémne výhrady. Leninovo učenie nás však vyzbrojuje proti všetkým vulgarizáciám a úsiliam "zbaviť" sa Vajanského "celého" a presunúť ho do kultúry vládnucej menšiny. Vajanský je autor protirečivý, autor, ktorý sa usiloval svojím dielom stáť na strane utlačanej väčšiny, a to mu zaručuje miesto v národnej kultúre i napriek nesprávnym názorom v oblasti spoločensko-politickej.

Tretím z hlavných znakov našej národnej kultúry je jej "výberový" vzťah k inonárodným kultúram, voľba partnerov na konfrontáciu a tvorbu na základe podnetov z inonárodných kultúr. Slovenská národná kultúra sa od konca 18. storočia uvedomele hlási k slovanskej kultúre ako jej pevná súčasť. Táto slovanská orientácia vyplývala z obranného postavenia slovenského národa a preukazovala tejto obrane veľké a cenné služby. V rámci tejto orientácie, ktorú teoreticky zdôvodnil P. J. Šafárik a Ján Kollár, prehlbil sa najmä vzťah k ruskej kultúre a k jej veľkým autorom. Slovenské rusofilstvo pomáhalo najmä v boji proti fašizmu počas druhej svetovej vojny a po porážke nacizmu stalo sa stavebným materiálom pre socialistickú kultúrnu orientáciu.

V rámci tejto orientácie osobitné miesto zaberá vzťah slovenskej kultúry k českej kultúre. Obidva národy sú najbližšie

slovenské národy, i keď ich spolunažívanie v spoločnom štáte bolo prerušené temer 1000 rokov. I napriek tomuto oddeleniu náchádzali obidva národy a obidve kultúry vcelku pozitívny vzťah, ktorý sa dostával do dočasných kríz iba pôsobením nesprávnych ideových koncepcií; nimi vládnuce triedy kalili priateľské spolunažívanie, lebo zmienené koncepcie boli v službách ich triednych záujmov. Takou koncepciou bola idea fiktívneho československého národa, idea fiktívneho československého jazyka a fikcia slovenskej kultúry ako odnože kultúry českej bez úrovne a iba "regionálneho" charakteru. Tieto koncepcie zastávali najmä predstavitelia a exponenti českej buržoázie a jej spojencov z radov slovenskej buržoázie. Proti nim stáli koncepcie úzkeho spistočnického nacionalizmu, ktorý obmedzoval slovenskú kultúru a vteľoval ju do úzkych hraníc slovenského nacionalizmu, pričom popieral blízkosť slovenskej a českej kultúry a ich vzájomnú pomoc. Správne hľadisko zastávali marxisticky orientovaní vedci, umelci a politici. Uznávali český a slovenský národ, ich kultúry za osobité a rovnoprávne. Odmietali akýkoľvek nacionálny útlak. Stávali sa za spoločný postup pokrokových síl oboch národov proti reakčným silám oboch národov. Tieto názory boli v programe KSČ a KSS. Plné uplatnenie dosiahli v tzv. Košickom vládnom programe a naplno sa uplatnili v ústavnom zákone o federatívnom usporiadaní ČSSR z r. 1968.

Popri týchto hlavných znakoch má slovenská národná kultúra aj iné znaky. Jeden z nich je napr. nerovnomerný vývin jednotlivých umení, prípadne ich vývin skokom. Tento nerovnomerný vývin sa týka i jednotlivých druhov umenia - medzi iným aj literatúry. Po stagnácii prichádza vo viacerých obdobiach k roz-

kvetu. Socialistický spoločenský systém dáva možnosť plynulého rozvoja všetkých umení, pretože z hľadiska prijímania kultúry vytvára najoptimálnejšie podmienky. Kultúra nie je výsadou bohatých vrstiev, ale celej spoločnosti.

Slovenská národná kultúra má svoje dejiny - tisícročné dejiny. Jej počiatky poznáme od 9. storočia, a to z čias pohanských obradov, ktorých zvyšky zachovali sa v ľudovej kultúre, a z čias christianizácie, ktorá na šťastie pre jej národný charakter neprichádzala zo strany germanizujúcich nemeckých biskupov, ale z Byzancie, od slovanských učiteľov, Cyrila a Metóda; ich misia zachytila Veľkú Moravu, do ktorej patrilo Slovensko. Od tých čias, i keď prvý štát Čechov a Slovákov trval iba niekoľko desaťročí, prechádza slovenská kultúra na románske umenie, gotické, renesančné umenie, baroko, rokoko, klasicizmus, romantizmus, realizmus, symbolizmus, umeleckú avantgardu, socialistické umenie i na socialistický realizmus.

Priebehom dejín sa vytvárali rozličné tradície, ktoré vplývali na ďalší rozvoj a profil národnej kultúry. A tak máme veľkomoravskú tradíciu spojenú s tradíciou cyrilometódskou, tradície husitské, tradície vzťahov českej a slovenskej kultúry /Karlova univerzita a jej význam pre slovenskú kultúru, pomoc Slovenska Čechám po Bielej Hore, príspevok J. Kollára a P. J. Šafárika pre rozvoj českej vedy a kultúry/, tradíciu češtiny ako spisovného jazyka Slovákov až do polovice 19. storočia; tradíciu ľudového hrdinu Jánošíka, pomstiteľa krivd, páchaných feudálmi na slovenskom ľude, tradície slovenskej vzájomnosti, tradície robotníckeho hnutia, ktoré nachádzajú značný ohlas v literatúre ešte v časoch kapitalizmu, tradíciu bojov proti

fašizmu a tradíciu Slovenského národného povstania. Uvedené tradície tvoria základňu, na ktorej vyrastá celá stavba národnej kultúry, neraz sú aj témou a vo výchove mladého pokolenia dôležitým nástrojom. Ide o pokrokové tradície, ktoré nemajú nič spoločného a úzkymi hľadiskami triednych záujmov vládnúcich vrstiev.

Rád by som ešte aspoň stručne hovoril o vyústení vývinu národnej kultúry po oslobodení r. 1945 a po r. 1948. Nový spoločenský systém znamená kvalitatívny a kvantitatívny prevrat vo vývine slovenskej kultúry. Správne je hovoriť o kultúrnej revolúcii, o jej jednotlivých fázach, o vytvorení podmienok pre poznanie a osvojenie si kultúry prechádzajúcich epoch a tvorby novej, socialistickej kultúry, spojenej s výstavbou socializmu. S minulosťou vyhráva dnešok v akýchkoľvek porovnaníach a v ktorejkoľvek oblasti. Viem, povedal by niekto, začínali ste pri mále a málo sa ľahko zväčšuje, ak to vyjadrujem v percentách. Pokúsir sa však objasniť, že r. 1918 sme začínali na "nultom stupni". Rád by som však povedal aspoň nasledujúce: od r. 1875 do roku 1918, keď iné národy prechádzali rozmachom spoločenských a prírodných vied, slovenský národ, ktorý mal v stredoveku univerzitu, nielenže ju vtedy nemal, ale po zatvorení troch slovenských gymnázií r. 1874-1875 nemal ani jedno, ani jednu nižšiu strednú školu s vyučovacím jazykom slovenským a po slovensky sa mohlo učiť len na 300 školách prvého stupňa, ktoré boli v rukách cirkvi. V uvedených rokoch dostával slovenský čitateľ 2-3 denníky, 2 týždenníky - na 2 a pol milióna Slovákov. Keď znovu začínalo r. 1918 slovenské školstvo, úrady nového štátu mohli prevziať do svojich služieb iba 10 stredoškolských profesorov, kto-

ri boli schopní učiť po slovensky. V tom čase prichádzala pomoc českej inteligencie, ktorá bola veľmi platná dovedy, kým nepodporovala ciele českej buržoázie. Mnohí z nich nezištne slúžili zveladeniu národnej kultúry, školstva a vedy. Roku 1919 začala pracovať Univerzita Komenského /s tromi fakultami/. Vďaka talentu a pracovitosti slovenského ľudu sa rýchlo rozvíjali najmä národná kultúra i napriek niektorým nezdravým zjavom prvej republiky ako buržoázneho štátu. J. G. Tajovský hovorieval, že pred rokom 1918 poznal všetkých príslušníkov uvedomelej inteligencie. Časopis pre literatúru a umenie Slovenské pohľady mal vtedy náklad 600 exemplárov - z toho iba 300 pevných abonentov. Dnes pracujú na štatistických údajoch o slovenskej inteligencii počítačové stroje. Ročne navštevuje 2 slovenské univerzity, techniku a ostatné vysoké školy /poľnohospodársku, dopravnú, umelecké školstvo/ 50.000 stálych poslucháčov. Slovensko má Slovenskú akadémiu vied s 36 vedeckými ústavmi a okrem nich pracujú desiatky mgortných ústavov. Významnú úlohu v šírení kultúry a vedy zohráva Socialistická akadémia Slovenska s 15.000 členmi a Matica slovenská ako sústava vedeckých ústavov /centrálny literárny archív, Literárne múzeum, Národná knižnica, Bibliografický ústav/, ako spoločenstvo so 100.000 členmi, iniciátormi a podporovateľmi kultúrnych akcií. Umelecké zväzy, rozhlas, televízia, systém vzdelávania, početné múzeá, kinofikácia celého Slovenska tento obraz dopĺňajú.

Samozrejme, že kvantita, ktorá je nepochybná a dokázateľná, nenahradzuje kvalitu. No i tak slovenská národná kultúra dosiahla vo viacerých úsekoch úspechy nielen doma, ale i v zahraničí. Desiatky kníh slovenských autorov vyšli v preklade cudzích jazykov.

Napr. od r. 1945 vyšlo v prekladoch 1250 literárnych diel - nespočítane viackrát ako dovtedy za celé storočie. Suchoňova opera Krútnava sa hrala vo všetkých významných hudobných centrách Európy. Slovenská filharmónia koncertuje po svete, rovnako SĽUK vystupoval vo všetkých svetadieloch, umenie M. Benku, Bazovského, Pullu pranicá do sveta. Slovenská kultúra prešla búrlivým rozvojom. K tomu pridajme rozvoj vysokého školstva a vedy.

Slovenská kultúra, ako som povedal, bola a je spojená so životom spoločnosti. Pomocou kultúry sa doformúva náš národ v moderný socialistický národ, vyjadruje sa k svojmu životu, k túžbam človeka a k cieľom spoločnosti. Toto vyjadrenie má a musí mať široký register, musí byť diferencované, musí byť aj monumentálne aj miniatúrne, môže byť monumentom architektúry a môže byť drobným veršom na ľudské šťastie či bolesť. Je pravda, že slovenská kultúra prešla viacerými vnútornými otrasmi, že ju postihli chyby, ako bolo v päťdesiatych rokoch oslabenie o príslušníkov tzv. skupiny DAV, že jej jednotliví predstavitelia r. 1968 podľahli nesprávnym teóriám, že si uzurpovali právo, ktoré im nepatrí, že vyvolali náhľady škodiace socializmu a jeho vývinu u nás. Tvorivé sily a potencie slovenskej kultúry sú veľké a vedeli sa vyrovnat s nedostatkami a omylmi. V centre dnešných dní je opäť česná služba spoločnosti, vplývanie na jej vývin, podpora všetkého ušľachtilého u nás.

**System
slovnej zásoby
v slovenčine
J. HORECKÝ**

I. Diskusia o systémovom charaktere slovnej zásoby nie sú ešte zďaleka uzavreté. I keď mnohí lingvisti začínajú uznávať slovnú zásobu ako systém, nieť jednoty v názoroch na povahu tohto systému. Teória sémantického poľa, ktorá bola jedným z prvých vážnych poukazov na systémovosť slovnej zásoby aspoň v tom zmysle, že jednotlivé prvky navzájom súvisia, nepokročila ďalej od skúmania menších okruhov, vlastne podsystémov. Ani mnohé pokusy o formálne vyjadrenie systémových vzťahov sa nečestali za hranicu menších okruhov, napr. príbuzenských názvov, názvov farieb.

Pokus o klasifikáciu všetkých pomenovaní na základe všeobecnejších sémantických kritérií urobil autor /Slovo tvorná sústava slovenčiny, Slovenská lexikológia I/. Na základe aj formálne vymedziteľných sémantických skupín, ako sa oddávna tradiujú v oblasti tvorenia slov, napr. nomina agentis, nomina officii, nomina loci, nomina actionis, možno totiž vybudovať takúto sémantickú sústavu aj pre zložené slová, združené pomenovania i pre neodvodené slová.

Pokus o generatívny opis systému slovnej zásoby, teda systému chápaného dynamicky, je zatiaľ iba v hrubých črtách. Ukazuje sa, že bude treba postupne spracúvať jednotlivé formálne triedy, ako sú korenné morfémy a derivačné morfémy. Zdá sa, že bude možné sústavne spracovať sémantické charakteristiky týchto tried, zistiť sémantické príznaky a ich vzájomné vzťahy. Príkladom je systém deverbatívnych adjektív, kde sa pomocou sémantických príznakov STAT /stavový/, ACT /dejový/, POSSIB /možný/, AG /agentálny/ a INT /intenzitný/ dá vyjadriť význam všetkých takýchto adjektív. Z druhej strany treba za-

se uviesť príklady na zisťovanie sémantických príznakov jednotlivých slovo- a tvarových prípon, resp. slovo- a tvarových typov /napr. sémantické príznaky slov na -osť, slova na -ník/.

Všeobecne známe sú aj pokusy o štylistické členenie slovných zásob, pri ktorom sa pracuje s takými pojmami, ako sú slová neutrálne, hovorové, slangové, archaické a pod.

II. Slovná zásoba, ako je známe, patrí k najpružnejšej časti jazyka: najrýchlejšie sa mení, najrýchlejšie reaguje na spoločenské zmeny. Treba však povedať, že toto konštatovanie sa netýka systému, ale skôr jednotlivých prvkov v tomto systéme. Preto pri charakterizovaní súčasnej slovných zásoby spisovnej slovenčiny treba upozorniť predovšetkým na hlavné nové črty, na spôsoby obohacovania slovných zásob novými pomenovaniami.

V oblasti tvorby slov, v systéme slovo- a tvarových prípon i v systéme sémantických príznakov vlastne nevznikajú nové prvky, ale iba sa dotvára celkový systém, mení sa rozsah využitia jednotlivých prvkov, niekedy nastáva posun významu /menia sa sémantické príznaky/ alebo diferenciácia.

Charakteristickou pre tieto zmeny je slovo- a tvarová prípona -osť. Popri starších slovách vyjadrujúcich vlastnosť vznikajú dva nové typy. V prvom sa príponou -osť vyjadruje stav /rozošavenosť, rozpracovanosť/, v druhom počet prípadov /návštevnosť, rozvodovosť, sobášnosť, úmrtnosť, nehodovosť, pôrodnosť/. Niekedy sa význam štiepi na homonymá: chorobnosť, je aj stav aj počet prípadov, podobne trestnosť je aj stav aj počet prípadov /napr. v spojení štruktúra trestnosti/.

Pri menách osôb s príponou -ár badať rozšírenie o niekto-

ré nové názvy zamestnania /podlahár, krytinár, čerpadlár/. Aj tu nastáva diferenciácia /železiar je pracovník v železiarni, staršie predavač železného tovaru, ale novšie aj spracovateľ železných prípravkov na stavbe; plánovateľ je ten, kto plánuje príležitostne, plánovač je zamestnanie; zapisovateľ je funkcia, zapisovač je zamestnanie/. Substantíva na -č odvodené od typicky ľudských činností dostávajú význam názvu prístrojov /padákový dýchač - prístroj na dýchanie, privádzač vody v melioráciách/.

Rozširuje sa pôvodne hovorový typ s príponou -ka: bytovka, časovka, betonárka, narážacka, kondenzátka.

Častejšie vznikajú deverbatíva konverziou: odpar, odlúh, odprach, odchyt, zhod, spad /rádioaktívny spad/. Niekedy nastáva diferenciácia: deverbatívne rozjazd /od jazdiť/ proti prefixálnemu rozjazdu. Podľa toho aj rozbeh /činnosť rozbíjania/ proti rozbeh /semifinálový, rozradovací beh/.

Rozširuje sa využitie predpôn. Nielen mechanické pripájanie k substantívam, v type nadporučík, podplukovník /nadrotmajster, nadstrážmajster, nadpráporčík/, ale aj pri slovesách: preceniť /dať novú cenu, homologné a preceniť sily/, odprášiť, odkôrniť, predávkovať, predcízovať, naprašovať, epochybníť, spriemerovať.

Istú expanziu badať aj pri zložených slovách. Zvyšuje sa najmä počet zložených slov s prvou zložkou rýchlo- a veľko-: rýchlotavba, rýchlooprava, rýchloopravovňa, rýchlofilter; veľkopekáreň, veľkovýkrmňa, veľkoelektráreň, veľkocamping.

Dost časté sú hybridné zložené slová, napr. motoveslo,

infraprístroj, rádiotelekomunikácie, autoškola, autonohoda, minisukňa, minipoviedka. Vznikajú aj nové prevzaté zložené slová, napr. petrochémia, rádionavigácia, minišampionát, minicup.

Rozširuje sa aj počet zložených prídavných mien, napr. diernoštítkový, umelohmotový, umelohodvábny, stavebnosprávny, športovorekreačný.

Vplyvom západných jazykov preniká osobitný typ hybridných pomenovaní, ktorých prvou časťou je nejaký symbol, ale niekedy aj celý názov. Ide o takéto slová: alfa-glukóza, gamma-žiarenie, T-železo, A-bomba, RNK-polymeráza, Ej-ekvivalentný, mí-konečná miera, guanyl-spezifický, DNK-rezistentný.

Veľa nových slov sa používa vlastne len v istých spojeniach, v združených pomenovaniach, pričom štruktúra týchto združených pomenovaní sa v podstate nemení. Je pozoruhodné, že sa tu nikdy nehovorilo o hybridnom tvorení.

Osobitne treba pripomenúť tvorenie názvov osôb od združených pomenovaní. Názov osoby sa vlastne tvorí od základného podstatného mena, ale prívlastkové prídavné meno sa mechanicky /pravda, s úpravou gram. rodu/ preberá: Od združeného pomenovania atómová fyzika tak vzniká názov osoby atómový fyzik. Podobne napr. protiletadlové delostrelectvo - protiletadlový delostrelec, problémový šach - problémový šachista, orientačný beh - orientačný bežec.

III. Dôležitú časť slovnnej zásoby, ustavične dopĺňovanú, tvoria prevzaté slová. Prítom v oblasti grécko-latinských slov jestvujú veľmi často aj domáce paralely, niekedy úplne dubletné /lingvistiká - jazykoveda, geografia - zemepis/, niekedy

s jemnými štylistickými odtienkami alebo s výskytom v istých spojeniach. Napr. všeobecná jazykoveda - matematické lingvistiká, experiment - pokus, ale experimentálna fonetika - pokusný zajac. Niekedy býva takáto dubletnosť v základných slovách, napr. klíma - podnebie, klimatický - podnebný, ale v ďalších použitíach jestvujú len prevzaté slová /klimatizácia, aklimatizovať sa/. Nie vždy sa dá grécko-latinské slovo kalkovať. Proti absorpcia dnes síce jestvuje pohlcovanie, ale proti adsorpcia už niet domáceho názvu. Podobne exkrét - výlučok, ale inkkrét už nemá domáci ekvivalent. Dosť časté sú iba formálne dublety, významovo úplne odlišné: traktor - ťahač, telegraf - ďalekopis.

Zo živých jazykov sa často kalkuje, najmä ak ide o bežné, štandardné slová: tree - strom, redundancy - nadbytočnosť, messenger - poslík, piatiletka - pätročnica. Špecifické slová sa nekalkujú, ale preberajú: subotník, chozreščot, sputnik, lunochod, western, bestseller, beat, team, teenager. Pri preberaní anglických slov badať veľmi rýchle prispôsobovanie. Napr. stress - stres, juice - džús, football - futbal, hockey - hokej, volleyball - volejbal, pivotman. pivotmanka.

Napokon treba ako dôležitú časť slovnéj zásoby spomenúť rozličné názvy výrobkov, spoločností, ktoré sa neazriedka stávajú apektivami. Klasickým príkladom je apektivizácia pôvodne firemného názvu Aspirín na podobu aspirín. Do tejto skupiny patria aj slová ako nylon, dederon, chemlon, tesíl, crimplen. Aj umelo zostavené názvy rozličných podnikov sa veľmi rýchlo stávajú členmi slovnéj zásoby. Ide tu o také slová ako Čedok, staršie Zelovoc, Mototechna, ale aj novšie Slovair, Slovkola, Slovart, prípadne Ingstav, Hydroprojekt a pod. Sú to síce

okrajové prípady pomenovaní, ale veľmi expanzívne.

Všetky prípady obohacovania slovnej zásoby, či už ide o tvorenie z domácich zdrojov alebo o preberanie, treba brať do úvahy pri skúmaní systému v slovnej zásobe.

**Historický komentár
k fonológii
spisovnej slovenčiny
R. KRAJČOVIČ**

1. Úvodné poznámky. Pod pojmom "historický komentár" rozumíme retrospektívne hodnotenie inventára foném spisovnej slovenčiny a ich vzájomných vzťahov. Retrospektívne hodnotenie zahŕňa výklad genézy foném spod zorného uhla nárečového substrátu spisovného jazyka. Pri tomto retrospektívno-genetickom výklade sa nekladie dôraz na rekonštrukciu fonologického vývinu, neakumujú sa ani príčinné faktory fonologických zmien, ani faktory vonkajších vplyvov. Použitie historicko-jazykovedných metód sa pri tomto výklade obmedzuje len na hľadanie chronologického bodu v hĺbke vývinového úseku nárečového substrátu, od ktorého začala fonéma fungovať v tej hodnote, event. v tých reláciách, v akých sa nachádza v spisovnej slovenčine. Tá historická skutočnosť, ktorá bola chronologicky pred týmto bodom, v rámci našej retrospektívy poslúži len za východisko predhistorickej konfrontácie. Pravda, okrem tejto konfrontácie v našom postupe pevné miesto má aj synchronná konfrontácia, ktorej obsahom je negenetické porovnávanie fonologického systému spisovnej slovenčiny so súčasným fonologickým systémom jej pôvodného nárečového substrátu. Táto konfrontácia má cieľ odhľady zhody i odchýlky medzi fonologickými štruktúrami spisovnej slovenčiny a jej substrátu, aby sa tak získal podklad pre záverečnú charakteristiku pomeru spisovného jazyka a jeho nárečového substrátu z fonologického hľadiska.

Podľa toho, čo sme uviedli, náš historický komentár bude v zásade obsahovať tieto aspekty: prehistorickú konfrontáciu foném, ich retrospektívne hodnotenie a chronologickými informáciami a synchronnú konfrontačnú charakteristiku.

Vcelku teda pre náš retrospektívny výklad je príznačné,

že sa pri ňom vychádza zo súčasného stavu fonematického inventára spisovného jazyka a po retrospektívnej exkurzii sa k nemu vracia. Toto je súčasne najpodstatnejší rozdiel medzi metodickým postupom pri našom historickom komentári a rekonštrukciou fonologického vývinu. Kým pri takejto rekonštrukcii sa spravidla postupuje od najstaršej historickej etapy k mladšej a kladie sa dôraz na opis kontinuity fonologického vývinu nárečí, pri našom historickom komentári sa vychádza od fonologického systému súčasného spisovného jazyka a retrospektívny výklad opäť k nemu smeruje. Cieľom nášho retrospektívneho komentára nie je teda systematický opis vývinových procesov vôbec, ale hlbšie poznanie fonematického inventára spisovného jazyka ako výsledku vývinových procesov. Takýto retrospektívny pohľad na fonológiu spisovného jazyka nie je teda len novým pohľadom, ale má omnoho širší význam: upevňuje vedomie o pevnom historickom zázemí spisovného jazyka, najmä však o tom, že spisovný jazyk nie je len výsledkom vonkajších faktorov, ale že aj syntetizuje v sebe výsledky vnútorných vývinových zákonitostí národného jazyka.

1.1. Pochopiteľne, v našich ďalších úvahách sa zameriame na retrospektívny výklad fonematického inventára, resp. vzťahov vo fonologickom systéme spisovnej slovenčiny. So zreteľom na to, že nárečový substrát spisovnej slovenčiny sa formoval v 11. - 16. storočí, tento historický úsek si volíme za východiskovú bázu našej retrospektívy. Vďaka intenzívnemu rozvoju našej jazykovedy v poslednom období, pre realizáciu nášho zámeru sú utvorené všetky predpoklady. Dnes pomerne na vysokej úrovni máme spracovaný nielen fonologický vývin slovenčiny /v knihách

E. Paulíny, Fonologický vývin slovenčiny, Bratislava 1963, R. Krajčovič, Náčrt dejín slovenského jazyka, 2. vyd. Bratislava 1971/ či fonológiu a fonetiku súčasnej spisovnej slovenčiny /v knihách E. Paulíny, Fonológia spisovnej slovenčiny, 2. vyd., Bratislava 1970, J. Dvončová, I. Jenča, A. Král, Atlas slovenských hlások, Bratislava 1971/, ale aj fonematický inventár nárečového substrátu spisovnej slovenčiny /v knihe Atlas slovenského jazyka I., Bratislava 1969/. Inou výhodou je aj tá okolnosť, že medzi fonologickým systémom spisovnej slovenčiny a jej nárečového substrátu /t. j. stredoslovenských nárečí v severozápadnej oblasti/ dodnes zostal úzky vzťah. A napokon istou prednosťou je aj to, že fonologický vývin nárečového substrátu spisovnej slovenčiny /t. j. stredoslovenských nárečí v severozápadnej oblasti/ nebol veľmi komplikovaný, takže umožňuje na jeho názorné vyjadrenie použiť iba prehľadné, ľahko čitateľné schémy.

1.2. Vo fonologickom vývine nárečového substrátu spisovnej slovenčiny prebiehali v podstate tieto základné procesy: fonémy /rozumie sa z hľadiska 11. stor. zdedené z praslovančiny/, svoje vlastnosti nemenili /napr. d, t, n a pod./, fonéma sa rozštiepila na viac foném /napr. ā sa rozštiepilo na ā : a/, fonémy splynuli do jednej fonémy /napr. ě : e splynuli do e, resp. ē - ē splynuli do e atď./, fonémy sa kvalitatívne zmenili na iné /napr. é sa zmenilo na ie a pod./. Výsledky týchto procesov, ktoré zo severozápadnej strednej slovenčiny zdedila spisovná slovenčina, v našich úvahách nazývame kontinuanty /fonematické kontinuanty/. Tie fonémy, ktoré svoje vlastnosti relatívne od prehistórie nemenili a zo substrátu prešli aj do

spisovnej slovenčiny, nazývame prehistorické kontinuanty. Fonémy, ktoré vznikli rozštiepením staršej fonémy, nazývame divergentné kontinuanty a proces, ktorým vznikli, fonematická divergencia. Fonémy, ktoré vznikli splynutím a zo substrátu ich zdedila spisovná slovenčina, nazývame konvergentné kontinuanty. Proces, ktorým vznikli, označujeme termínom fonematická konvergencia. A napokon fonémy, ktoré vznikli len kvalitatívnou zmenou, t. j. lineárnym procesom, nazývame lineárne kontinuanty. Prehľadné schématické znázornenie chronologických informácií a vývinových procesov, ktorými fonémy vznikli, označujeme termínom chronograf. Chronograf syntetizuje celú retrospektívu: prehistorický vývinový proces, chronológiu vzniku fonémy, jej prechod do systému spisovnej slovenčiny, eventuálne aj synchronnú konfrontáciu vyjadrenú symbolom.

2. V o k a l i z m u s. Pri našich retrospektívnych výkladoch vokalizického systému slovenčiny vychádzame z toho, že súčasná spisovná slovenčina má 6 krátkych foném /a, ä, o, e, u, i/ 5 dlhých foném /á, ó, é, ú, í/ a 4 diftongy /ia, ie, uo, iu/. Základné fonologické vzťahy, ktorými sa vokalizické fonémy v spisovnej slovenčine na seba štruktúrne viažu, sú protiklad zadopodnebnosť - predopodnebnosť a protiklad daný stupňom otvorenosti /tzv. graduálny protiklad/. Keďže v spisovnej slovenčine sú vokalizické fonémy krátke a dlhé, na základe uvedených fonologických vzťahov sa utvárajú dva súbory. Znázorňujú ich tieto schémy:

u - i	ú	í	iu
ä - é	ó	é	ie
a - /ä/	á	ia	uo

Zo schém vyplýva, že osobitné postavenie má iba fonéma ä. V súčasnosti totiž táto fonéma stále viac nadobúda charakter štylistického variantu, t. j. "vyberá sa" do štylizovaných textov /napr. do scénickej reči a pod./. V neštylizovaných prejavoch sa fonéma ä najčastejšie realizuje ako e /napr. peta, meso/, resp. ako a /napr. v prípadoch typu žrieba/. Ďalej zo schém vyplýva, že dlhé vokalicke fonémy v spisovnej slovenčine utvárajú dvojsystém, v ktorom majú pevné miesto tak dlhé monofongy ako diftongy. V spisovnej slovenčine sú fonologicky relevantné aj kvantitatívne protiklady /porov. súd : sud a pod./ Je ich päť:

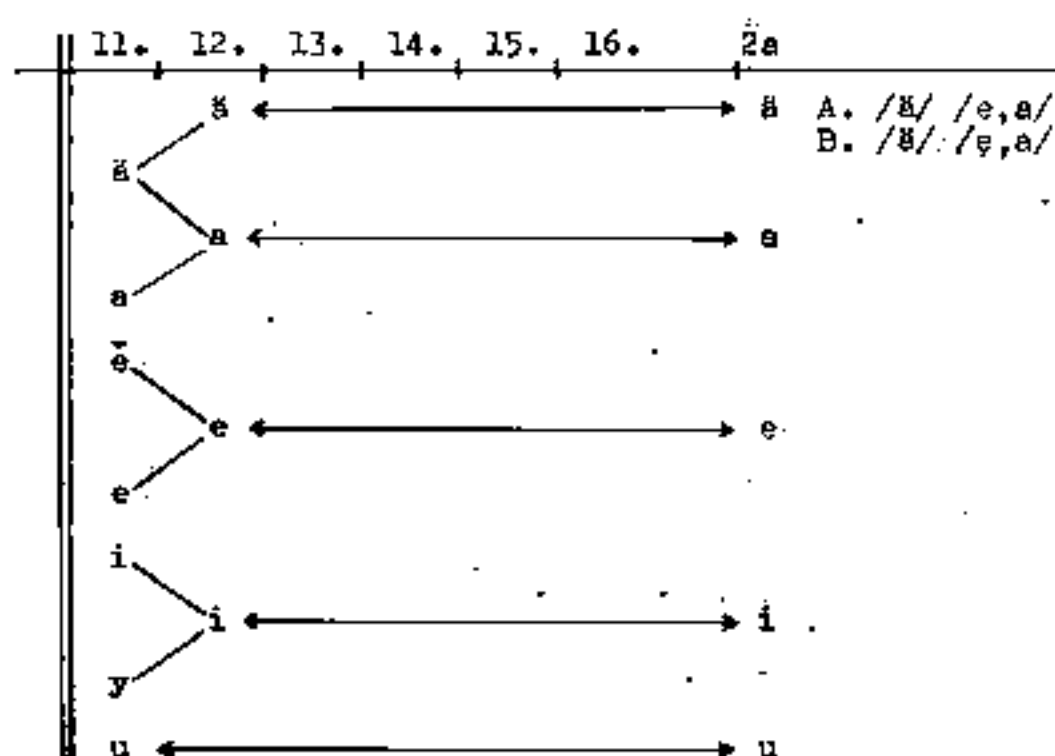
a	-	á	:	ia
o	-	ó	:	uo
e	-	é	:	ie
u	-	ú	:	iu
i	-	í	-	

V tejto súvislosti treba ešte uviesť, že v spisovnej slovenčine platí tzv. rytmicke zákon, t. j. druhý bezprostredne nasledujúci vokál v slove alebo tvare sa skracujú /typ vra-
ciam : kráčam/ okrem niektorých prípadov vokalicckých foném z historického hľadiska nie je teda kontinuálna.

2.1. Z krátkych vokalicckých foném v spisovnej slovenčine prehistorickými kontinuantami sú fonémy o : u /po zániku nósoviok a vokalizácii jerov/. Fonéma a je konvergentný kontinuant, pretože jej distribúcia sa ustálila až po splynutí ä s a v prospech a po iných ako perniciach. Konvergentnými kontinuantami sú aj fonémy i s e. Fonéma i vznikla splynutím y s i v prospech i a fonéma e zase splynutím ě s e v prospech e.

Naproti tomu fonéma ä je kontinuantom divergentným, pretože je výsledkom rozštiepenia fonémy ä na fonémy a : ä. Svojou distribúciou je to kontinuant viazaný, pretože v spisovnej slovenčine sa viaže len na pozície po perniciach.

Základné informácie o retrospektíve krátkych vokalických foném v spisovnej slovenčine podáva tento chronograf.

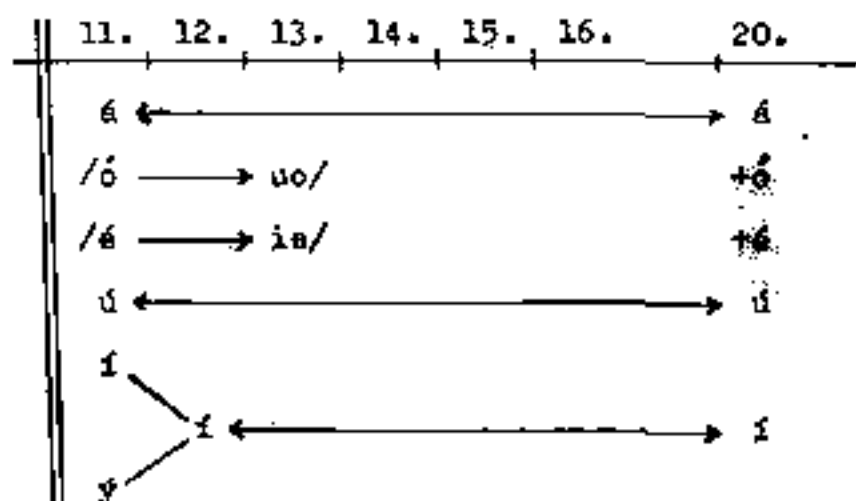
V súčasnosti medzi krátkymi vokalickými fonémami v spisovnej slovenčine /A/ a jej substrátom /B/ podstatné rozdiely nie sú. Iba fonéma ä má iné hodnotenie. Kým v spisovnej slovenčine, ako sme to už uviedli, fonéma ä sa začína hodnotiť ako štylistický variant, pričom prevažuje realizácia typu /e, a/, v nárečovom substráte realizácia typu /ä/ je stá-

le živá, pravda, dnes už nie na kompaktnom území. Veľké rozdiely nie sú ani v distribúcii. Väčší výskyt krátkych foném v nárečovom substráte je spôsobený dôsledným uplatňovaním tzv. rytmického zákona /typ súde proti epis. súdia/.

2.2. Genéza dlhých vokalických foném v spisovnej slovenčine je omnoho zložitejšia. Vec komplikuje už sám fakt, že v štruktúre dlhých foném majú pevné miesta monoftongy i diftongy. Obi dva súbory možno hodnotiť z retrospektívneho hľadiska osobitne, pretože dlhé monoftongy majú odlišnú genézu od diftongov.

Dlhé monoftongy v spisovnej slovenčine z retrospektívneho hľadiska tvoria pomerne nekompaktný súbor. Fonémy á, ú sú prehistorické kontinuanty, fonéma í je konvergentný kontinuant /vznikla splynutím ý s i/, fonémy ô, ě sú fonémy mladšie a nie sú ani kontinuantami /ustálili sa normatívnym zásahom/. Táto genetická nesúrodosť dlhých monoftongov v spisovnej slovenčine je spôsobená tým, že v substráte sa pôvodné dlhé fonémy ô, ě diftongizovali.

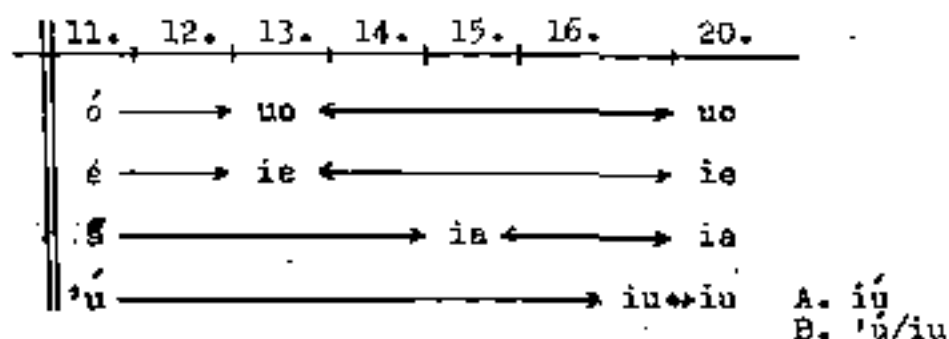
Retrospektívny chronograf dlhých monoftongov je pomerne zložitý:

Medzi dlhými monofóniami v spisovnej slovenčine a v jej substráte je menší rozdiel iba v distribúcii spôsobený najmä faktormi gramatickými /porov. pekno, peknieho proti spis. pekné, pekneho a pod./>. Okrem toho fonémy ó, é v substráte majú omnoho menšiu frekvenciu i menší stupeň ustálenosti, pretože sa vyskytujú len v nedomáciach slovách /móda, fréza atď./.

Súbor diftongov v spisovnej slovenčine z retrospektívneho hľadiska je omnoho kompaktnější. Všetky diftongy sú aj vo fonologickom systéme substrátu. Vznikli tu kvalitatívnymi zmenami v naslednom poradí: /ó→uo, é→ie/ + /ä→ia/ + /ú→iu/.

Retrospektívny chronograf bude teda jednoduchý:

Z chronografu teda jednoznačne vyplýva, že diftongy v spisovnej slovenčine sú lineárnymi kontinuantami. Spor sa môže viesť len o retrospektívu diftongu iu. Tento diftong totiž v nárečovom substráte dodnes nemá pevné miesto. Vyskytuje sa tu vo funkcii morfémy a jeho frekvencia je striedavá /napr. popri sk. sg. typu medveďiu je aj medveďú/>. No v spisovnej slovenčine diftong iu má pevné miesto vo fonologickom systéme a je ustálená aj jeho distribúcia. Pravda, v tomto prípade ide o výsledok normatívneho zásahu. Preto by sa mohol diftong iu v spi-

sovnej slovenčine hodnotiť ako nekontinuant, t. j. ako kodifikačný element, ktorý sa ustálil najmä vplyvom gramatických faktorov /difting iu sa v spisovnej slovenčine vyskytuje len vo funkcii morfém/.

3. K o n s o n a n t i z m u s. Konsonantické fonémy v rámci fonologickej štruktúry spisovnej slovenčiny sa zoskupujú do dvoch súborov, a to na základe protikladu difúznosť - kompaktnosť a znelosť - neznelosť. Na pozadí týchto vzťahov ako nepárové sa dajú hodnotiť aj konsonanty tvrdé, resp. len znelé.

Na základe protikladu difúznosť - kompaktnosť možno retrospektívne hodnotiť ako samostatné súbory predojazyčné záverové, polozáverové a trené. Sú to tieto protiklady:

d - ě	dz - dž	z - ž
t - ě	c - č	s - š
n - ñ		
l - Ľ		

Protikladov znelosť - neznelosť je v spisovnej slovenčine desať, pričom realizácia /neutralizácia/ protikladov v - f a h - ch je distribučne obmedzená /v schémach ich dávame do zátvorky/. Sú to tieto protiklady:

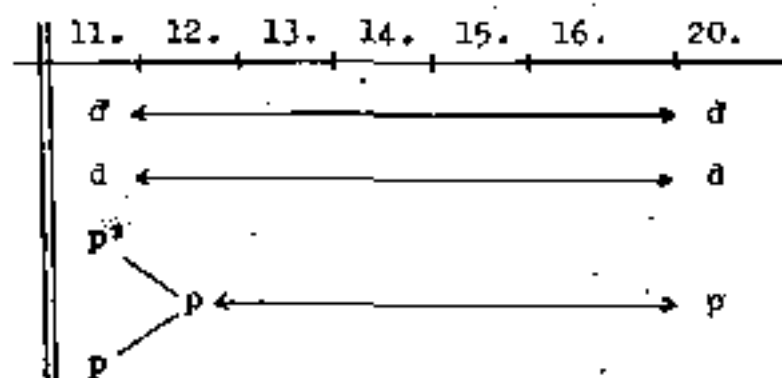
d - t	dz - c	g - k	b - p
đ - ě	dž - č		
	z - s	/h - ch/	/v - f/
	ž - š		

m, n, r, l, j - nepárové.

Ako vidieť, uvedené fonologické štruktúry zahŕňujú všetky konsonantické fonémy spisovnej slovenčiny, a preto môžu byť vý-

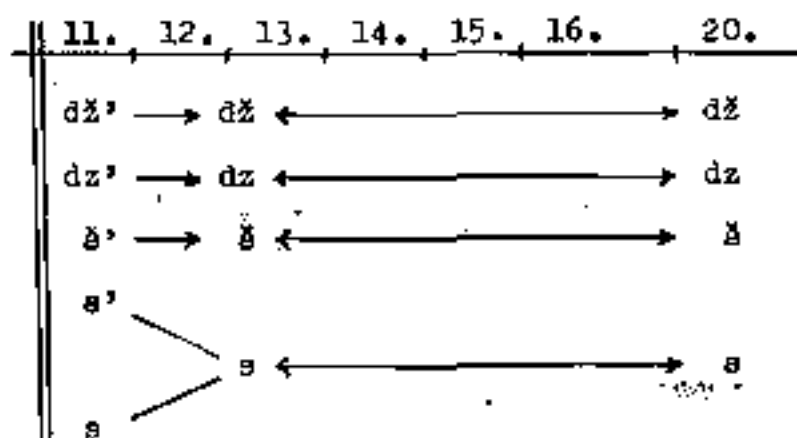
chodiakom aj retrospektívnych výkladov.

3.1. Z protikladov difúzna - kompaktná najstaršie sú protiklady d - ě, t - ě, n - ň, l - ě. Tieto protiklady sú vlastne rezíduá väčšieho súboru mäkkostných protikladov, ktorý sa sformoval v 10. stor./po zániku jerov/ a ktorý sa už od 11. stor. začal rozpadávať. Ešte v prehistorickom období, t. j. v 10. stor. vzniklo mäkké ň a ě, a to splynutím palatálnych a palatalizovaných foném v prospech palatálneho ň a ě. Aj mäkké konsonanty ě, ě vznikli z palatalizovaných konsonantov ešte v 10. stor. Takto z hľadiska 11. stor. mäkké fonémy ě, ě, ň, ě v spisovnej slovenčine sú vlastne prehistorickými kontinuantami. Naproti tomu nepárové tvrdé konsonanty sú konvergentnými kontinuantami, pretože vznikli splynutím palatálnej konsonantickej fonémy s nepalatálnou v prospech nepalatálnej. Retrospektívu týchto procesov možno vyjadriť redukovaným /symbolickým/ chronografom /mäkké párové konsonanty bude reprezentovať vývin fonémy ě a tvrdé nepárové fonéma p/.

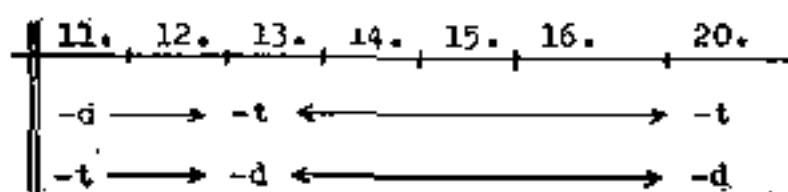
Protiklady dz - dž, c - č, z - ž, s - š sú relatívne

mladšie, pretože sa sformovali až po depalatalizáciách sykaviek v substráte. Súčasne treba uviesť, že z retrospektívneho hľadiska je to súbor nesúrodý. Kým členy protikladov dz - dž, c - č vznikli lineárnymi zmenami /depalatalizáciami/ a sú teda lineárnymi kontinuantami, z členov trených protikladov takto vznikli iba fonémy š, ž. Fonémy z, s vznikli splynutím mäkkých a tvrdých sykaviek v prospech tvrdých sykaviek. Teda sú to konvergentné kontinuanty. Aj na znázornenie retrospektívy týchto protikladov postačí len redukovaný chronograf /za reprezentanty vyberáme protiklady dz - dž a s - š/.

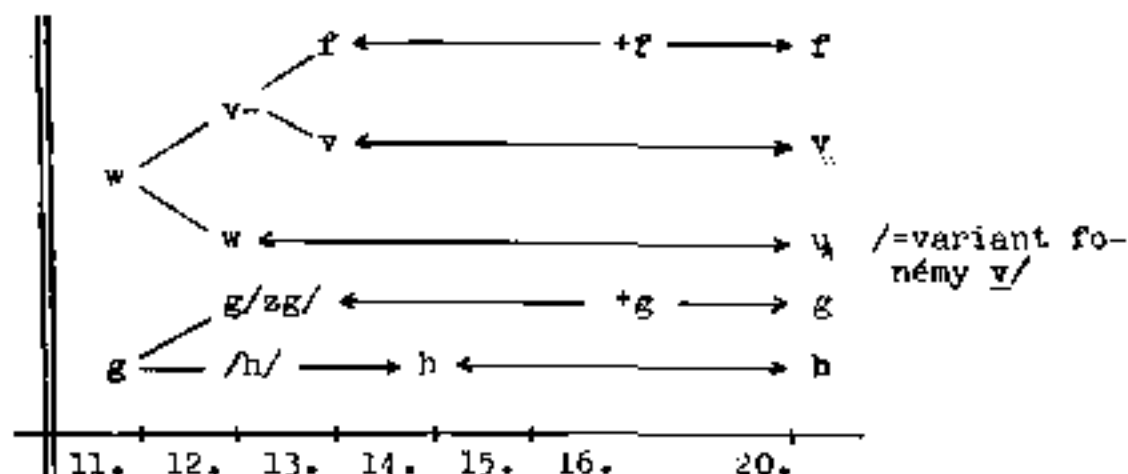
3.2. Súbor znелostných protikladov sa formoval približne v rovnakom čase /asi v 13. stor./. Ide tu o obdobie, v ktorom na konci morfém, slov a tvarov znелé pred neznелými začali strácať vlastnosť znелosti a neznелé pred znелými ju nadobúdali. V zásade to boli lineárne zmeny, a teda aj znелé-neznелé konsonanty v neutralizačných pozíciách sú lineárnymi kontinuantami. Pravda, sú to lineárne kontinuanty distribučne viazané.

Retrospektívny chronograf súboru znelostných protikladov bude jednoduchý a môže byť aj redukovaný /s reprezentatami d-t/:

Osobitne treba hodnotiť iba členy protikladov h - ch a v - f. Členy h a v vznikli totiž štiepením, a to h vzniklo štiepením fonémy g na h : g /velára g zostala pôvodne len v skupine zg a v štiepením bilabiálneho w na v : w /bilabiálne w zostalo na konci morfému/. Fonémy h a v sú teda z hľadiska retrospektívneho kontinuanty divergentné. Ale dnešné h je laringálne a vzniklo z trenej znejšej veláry lineárnou zmenou. V tomto zmysle je to vlastne lineárny kontinuant. Tieto zmeny boli súčasne príčinou, že protiklady h - ch a v - f sa neutralizujú obmedzene; ch sa neutralizuje na znelú trenú veláru /teda nie na h/, fonéma v sa neutralizuje na f len na začiatku slov /typ fčera : slička, speč.../.

Tieto zvláštnosti v súbore znelostných protikladov názorne zachytáva tento retrospektívny chronograf:

Znamienko plus pred grafémou v chronografe signalizuje postupné pribúdanie fonémy /ə/ teda aj jej ustalo vanie/ prostredníctvom nečomáčich slov.

Synchrónna konfrontácia konsonantizmu nárečového subtrátu a spisovnej slovenčiny ukazuje, že ani konsonantické štruktúry týchto jazykových útvarov sa podstatne neodlišujú, pravda, ak do úvahy nevezmeme niektoré enklávy v nárečovom subtráte s odlišnou distribúciou najmä mäkkých konsonantov.

**Špecifickosť
slovenského
romantizmu**

C. KRAUS

Klasicizmus v dejinách literatúry vytvoril azda najucelenejšiu a "najnormatívnejšiu" koncepciu. Má zafixovaný svoj ideál i pravidlá, ako možno tento ideál dosiahnuť. V jednotlivostiach sí sice mnohé možnosti "kontinua", no sú to iba jednotlivosti, ktoré môžu byť podnetné pre neskorší vývin, ale v podstate nevytvárajú odlišný kontext, protirečivý k existujúcemu estetickému ideálu. /Napríklad v našich pomeroch romantizujúce prvky v Kollárovej Slávy dcére nie sú nejakým znamením, že by sa básnik distancoval od klasicistickej poetiky./ V klasicizme ide totiž o vyváženie, o akúsi "súmeru" všetkých zložiek, vytvárajúcich literárne dielo, čo sa zreteľne prejavuje aj v technickej stránke, ktorá je v klasicistickej poetike zvlášť dôležitá a ktorá podľa Hegla "musí byť pre klasického umelca už hotová. Zmyslový materiál, v ktorom umelec pracuje, musí byť už zbavený všetkej nepoddajnosti a tvrdosti a musí bezprostredne poslúchať umelecké zákony, aby v zhode s pojmom klasičnosti mohol obsah slobodne a nehatene prežarovať cez túto vonkajšiu telesnosť. Preto ku klasickému umeniu patrí už vysoký stupeň technickej vyspelosti, ktorej sa zmyslová látka podriaďuje v ochotnej poslušnosti." /Hegel, Estetika, 297/.

Určite na Slovensku, tak ako vo všetkých národných literatúrach, klasicizmus má svoje osobitné črty - "národnú svojbytnosť". Nie je ani nijakým jednolitým celkom, iného charakteru je klasicizmus Kollárov, Hollého i Kuzmányho - a aj v rámci klasicistickej poetiky sa prejavujú diferenciácie, výrazné napríklad v otázkach prozodických. Jednako však pre náš klasicizmus je príznačné úsilie spĺňať klasický estetický ideál a zachovávať zákonitosti klasicistickej poetiky. Ak aj do lite-

ratúry prenikali niektoré "romantické" alebo "folklórne" prvky, podstatnejšie nenarušili klasicistický "model". Možnosti boli podriadené danostiam, diachronizácia zreteľnejšie nezasiahla do existujúceho systému. Klasicistický ideál umenia programovo pretrvával ešte aj vtedy /v polovici tridsiatych rokov/, keď čoraz viac prenikali aj iné tendencie - a to aj v umeleckej praxi /Hollého eposy/, aj v teórii /Kuzmány/. Karol Kuzmány v štúdiu O kráse, uverejnenej v Hronke 1836, ktorou sa usiloval "oslobodzovať" literatúru od konvenčnosti a stereotypnosti, chce - v súlade s klasicistickou poetikou - určiť obsah pojmov krása, pravda a dobro. Píše: "Pravdivé jest, v čem se bytnost rozumem seznává. Krásné jest, v čem se bytnost myslí seznává. Mravné jest, v čem se bytnost k vědomí přivádí."

Kuzmány však čoskoro - hoci v podstate zostal prívržencom klasicistickej poetiky - priznával možnosť uplatnenia viacerých tendencií v literárnom diele. Dostatočne je známe, že sa zastal Máchu proti odsudzujúcim hlasom českej kritiky a v Ladislavovi /Hronka 1838/ podal výstižnú charakteristiku Mája, keď postrehol, že "tam se život naproti umný líčí a opravdová krása líčí se jen spředmětněním jí odporné umny. Odtud ta tužba a tušení to, co v básni té jest smyslem, nímž se nám její krása líbí, ta bolest z představení skutečného života v jeho odporu a umnami."

Aj keď nijako nechceme preceňovať Kuzmányho zásluhy v "zápase o Máchu" - sám sa v liste Václavovi Hankovi /15.12.1836/ zmieňuje, že má k básni aj svoje výhrady - jednako jeho zásluhou zostáva stále udržiavať kontakt s dobovými koncepciami a venovať pozornosť aj takým umeleckým prejavom, ktoré sa vynikali

z klasicistického poňatia. V Ladislavovi je na to dost príkladov. Pravda, v súvislosti s Ladislavom je potrebné si uvedomiť, že nie všetko "originálne" a "podnetné" je Kuzmányho iniciátorstvom a prínosom k riešeniu kultúrnej, spoločenskej a umeleckej problematiky, lebo v niejednom prípade ide len o inú koreláciu možností v určovaní vzťahov medzi istými javmi.

V slovenskej literatúre povedľa klasicistického básnictva prebiehal aj vývin básnictva "folklorizujúceho", no určujúcim /najmä zásluhou vrcholných diel Jána Kollára a Jána Hollého/ bol klasicizmus. Ak v Čechách už v dvadsiatych a tridsiatych rokoch "včleňovaním folklóru do literatúry" sa uskutočňoval pozvoľný vstup novej kvality ako neoddeliteľnej súčasťobrodeneckej koncepcie literárnej a kultúrno-politickej, na Slovensku boli zreteľné diferenciácie a k uvedomenému "včleňovaniu" došlo až neskôršie v rámci romantickej koncepcie, keď sa dôraz nekládol natoľko na ideovú funkciu, ale rovnako, alebo ešte viac, aj na funkciu estetickú, čo bolo jedným z rozhodujúcich faktorov pre štúrovské chápanie literatúry a umenia.

Keď spomíname, že na Slovensku paralelne vedľa seba existovalo klasicistické básnictvo a literatúra orientovaná na folklórnu slovesnosť, upozorňujeme tým len na výraznejšie tendencie v literatúre, pričom, prirodzene, klasicizmus mal vedúce postavenie v tvorbe i v teórii. Vynárali sa - hoci len ojedinele - aj iné problémy; ide najmä o problém absorbovania najnovších umeleckých výbojov /súveký romantizmus/. Dokladom toho je skutočnosť, že na pôde bratislavského Ústavu a Spoločnosti v rokoch 1834-1840 popri ľudovej slovesnosti a domácich básnikoch /Kollár, Hollý, Šafárik, Rukopisy, Klácel, Vocel, Čelakovský,

Mácha/ sa venuje pozornosť poézii Adama Mickiewicza, ruskej a juhoslovenskej literatúre, najmä dielu A. S. Puškina, Stanka Vreza, antickéj klasike /Homér, Anakreon, Horácius, Ovídius/, nemeckej klasike reprezentovanej tvorbou Goetheho, Schillera, Bürgera, Herdera, Gessnera, Uhlanda a neskôr i Hegla, anglickej a francúzskej literatúre /Shakespeare, Ossianove spevy, Byron, Voltaire, Rousseau, Béranger, Hugo, Lamartine/, ba i talianskej /Dante, Leopardi, Manzoni/ a orientálnej. Rozširuje sa obzor, pre literatúru sa hľadajú nové zdroje a žriedla, ktoré nachádzajú uplatnenie v literárnej tvorbe a zúčastňujú sa na vytváraní novej koncepcie.

Hoci na rozhraní tridsiatych a štyridsiatych rokov sú v literatúre zreteľné rozličné tendencie - i v názoroch na literatúru - jednako sa ešte dôsledne neprelomili hrádze klasicizmu. Rozličné tendencie vymykajúce sa z rámca klasicistickej poetiky neboli ešte výrazom ucelenejšieho a cieľavedomejšieho umeleckého programu, skôr len prispôsobovaním sa "hotovému modelom". Teda koexistenciu rozličných tendencií nemožno ešte v plnom rozsahu pokladať za "prekonávanie" klasicistickej koncepcie. Je to akási prirodzená reakcia na súveký estetický ideál, hľadanie nových ciest - a ak aj v jednotlivostiach sú badať viaceré originálne a pozoruhodné prejavy kvalitatívne odlišnej orientácie, jednako sú to len jednotlivosti, ktoré sa nestali umeleckým programom nielen v tvorbe väčšej skupiny, ale ani v tvorbe jednotlivca. Máme tu na mysli tvorbu "starších štúrovcov", píšúcich v druhej polovici tridsiatych rokov, ktorí sa po svojich literárnych počiatkoch buď odmlčali alebo neskôr sa priklonili k vyhranenejšej štúrovskej orientácii štyridsiatych

rokov. A tak je len prirodzené, že problematiku treba chápať zložitejšie a prihliadať, ako rôzne tendencie fungujú na prelome dvoch estetických systémov.

Nemožno však nevidieť, že uplatňovaním rôznych tendencií sa diachronizuje existujúci kontext a že sa rozširuje sféra možností, ktoré klasicistická koncepcia literatúry nie je vstave absorbovať. Lenže - ako na to upozornil Hegel - čo akokoľvek podstatná možnosť zostáva pre skutočnosť len možnosťou, je obmedzená - to znamená, aplikujúc Heglov poznatok na situáciu koncom tridsiatych rokov, že možné nie je určujúcim vo vzťahu, a teda nie ani v literárnej koncepcii. Dokumentujú to napríklad pokusy o historický epos. Vo väčších básnických skladbách /Michal Miloslav Hodža "Meč krivdy", Karol Braxatoris "Osud aneb Oleg, vévoda ruský", August Horislav Škultéty "Dimitrij" a i/ v hojnej miere sa vyskytujú "romantické" postupy, ba aj dôraz sa presúva na citový svet hrdinu. Pravda, "klasicistický model" historického eposu pretrváva, aj keď "totalita objektov" je narušená, že udalosti sú znázorňované cez subjekt jednotlivca, že preráža senzitivnosť a že výrazný je aj symbolizujúci podtext.

Úsilie o novú náplň literatúry sa javí predovšetkým v hierarchizácii jednotlivých komponentov, vytvárajúcich umelecké dielo, ktoré by bolo výrazom súvekých životných pocitov. A práve dôraz na súčasné spôsobuje, že pri formulovaní problémov a potrieb literatúry sa operuje s takými termínmi, ktoré v systéme klasicistickej poetiky nemali väčší význam, iba sa s nimi "počítalo" ako s niečím, čo sa tiež "zúčastňuje" na vytváraní umeleckého diela. Bol to skôr iba akýsi "individuálny prínos umelca, snaha o vyrovnanie sa s novou skutočnosťou a o nadviazanie

"kontaktu" so súdobými myšlienkovými a umeleckými prúdmi. Isteže postupné narastanie kvalitatívne nových črt je dôležitým ukazovateľom pre určovanie charakteru literatúry v procese jej formovania, no nemusí to ešte znamenať, že ide o kvalitatívnu zmenu, o kvalitatívne novú koncepciu. Rozhodujúca je - ako sme už spomenuli - kvalita vzťahov medzi jednotlivými komponentmi; jednotlivé kategórie a zložky nadobúdajú nový "obsah", "možná", fungujúce diachronicky ako "kontinuum" sa dostáva do nového systému. Mení sa, prirodzene, zorný uhol, "významová stránka" štrukturálnych zložiek i hodnotiaci aspekt, lebo dochádza "k posunu" medzi tým, čo je vzťahové a vo vzťahu určujúce.

Tento "posun" je výrazný v chápaní funkcie literatúry i v kritériách na literárne dielo, príslušníci štúrovskej generácie čoraz presnejšie a programovanejšie si sformúvajú vlastnú koncepciu. Zreteľným dokladom toho je Hurbanova recenzia Básní Karla Sabinu /v Tatranku 1841/, v ktorej "ideál" poézie sa javí v inom svetle než v koncepcii klasicistickej poetiky: "Individuálnosť jest arci, která nás okouzluje; a nad tuto nemá básník nic žádoucejšího." Nie je to už teda koexistencia pravdy, krásy a dobra, ale právo na slobodu umeleckej tvorby, hoci ide o slobodu "usmerňovanú", ako to vidno z ďalších Hurbanových slov: "Slovan žádá od básníka, aby byl hluboký sice, ale jasný, nepokalený; melancholický, ale čerstvý, hbitý, plný a určitě zpívající; filozofický, a život v šířce i délce obsahující, ale přitom ostrý, živý, výřečný, plesající a jasající, slovem, aby mu byl vůdce domácí na všech cestách života." Nejde tu však len o "vymedzenie" alebo "usmernenie" umelcovej individuality /priestor pre umelcovu individualitu je v Hurbanovom vymedze-

ni dost široký/, dôležitejšie je Hurbanovo chápanie poslania umeleckej tvorby. Na prvý pohľad je zrejmé, že Hurban nerába s odlišnými kategóriami a termínmi, ako operovala klasicistické poetika a že odlišná je aj ich hierarchizácia. Všimnime si, čo je u Hurbana vzťahové a vo vzťahu určujúce. Určujúce pre slovenského básnika je, aby bol "hlboký", "melancholický", "filozofický", "domáci vodca". Zdôrazňuje sa najmä sféra citová popri sfére rozumovej a spoločenskej funkcií. "Vzťahové" vzhlľadom k "určujúcemu" nie je tu iba "v podriadenom" pomere, lež aj konkretizuje, rozširuje i ohraničuje pôsobnosť "určujúceho" pomocou "myšlienkovitosti" a naopak, myšlienkovej sféry pomocou "citovosti" /básnik má byť hlboký, no i jasný a nepokalený, melancholický, no i čerstvý a hbitý, plný a určite apievajúci, filozofický a život v šírke i diaľke obsahujúci, no i ostrý, živý, výrečný, plesajúci a jasajúci/. Je zaujímavé, no i príznačné, že Hurban pri formulovaní spoločenskej funkcie literatúry /básnik má byť domáci vodca na všetkých cestách života/ bližšie neurčuje jej rozpätie. Vlasteneckosť a spoločenskú funkciu tvorili raison d'être súdobného "poklasicistického" literárneho úsilia.

Naozaj ťažko určiť s viac-menej definitívnou platnosťou charakter štúrovskej koncepcie a jej rôzne modifikácie. A predsa môžeme aspoň v globále zistiť jej dimenzie, východiskové body i niektoré príznačné črty. Súveková tvorba i ojedinelé názory na literatúru /vo významnej miere Heglove poznatky/ nám v nejednom ohľade otvárajú cestu k pochopeniu problematiky. Pravda, otázka sa javí v širších súvislostiach: štúrovskú koncepciu literatúry treba vidieť na pozadí dovtedajšieho vývinu

vo vzťahu k stavu a perspektívam súčasnej literatúry, čo naznačil Ľudovít Štúr vo svojich Prednáškach o poézii slovanskej. Tieto prednášky, ako ich poznáme podľa ich uverejnenia v Orle 1875, nemožno síce pokladať za autentické znenie toho, čo Štúr prednášal na Katedre reči a literatúry po návrate z Halle /1840/, no jednako s ich základnými problémami bola štúrovska generácia oboznámená v čase Štúrovho "námestníctva". Štúrove prednášky sú kľúčom k poznaniu dobovej koncepcie literatúry i preto, lebo najsystematickejšie sú v nich zachytené hlavné problémy, i preto, lebo bezprostredne vplývali na formovanie najtvorivejších spisovateľov /Sládkovič, Král, Kalinčiak, Metúška, Francisci/.

Netreba osobitne prízvukovať, že Štúr formuluje svoje názory pod bezprostredným vplyvom Heglovej filozofie a estetiky. Skúma, ako sa uplatňuje estetický ideál, t. j. "objatie ducha a predmetnosti" v jednotlivých vývinových etapách a aké sú predpoklady pre jeho realizovanie v súčasnosti. Pre vývin umenia sú charakteristické rôzne podoby napätia medzi "duchom" a "prítomnosťou". Podobne ako Hegel usiluje sa o dialektický prístup k problematike úplne rešpektujúc jeho učenie o absolútnom duchu, ktoré sa prejavuje v troch formách. Prejavuje sa vo forme "zmyslového nazerania", ktorá patrí umeniu a je tou najnižšou formou. Vyššou formou je náboženstvo, kde "duch" nadobúda formu "predstavy". Konečne najvyššou formou "absolútneho ducha" je forma "pojmu", filozofia. Štúr sa zameriava predovšetkým na oblasť umenia, kde problém "zmyslového nazerania" chápe v proporcionality "ducha" a "predmetnosti", pričom zdôrazňuje postupnú prevahu ducha nad predmetnosťou. Z tohto aspektu sa pokúša o určenie hierarchie medzi jednotlivými druhmi umenia

/stavitelstvo, sochárstvo, maliarstvo, hudba, poézia/ i medzi jednotlivými literárnymi štýlmi, ktoré chápe v historickej zaradenosti a podmienenosti: období "aziatských národov" zodpovedá poézia symbolická, kde má ešte "predmetnosť, príroda nad ideou úplnú prevahu", období gréckemu, rímskemu poézia klasická, kde už "idea a predmetnosť prichádza do súmeru, do úplnej rovnováhy", a období románsko-germánskemu poézia romantická, ktorej predmetom sa stáva "uvedomenie života božieho v človeku".

Potiaľ Hegel i Štúr mohli postihnúť smerovanie literárneho vývinu a určiť, čo je pre jednotlivé etapy príznačné z hľadiska ich chápania "duchovna". Otvorenou otázkou bolo určenie estetického "ideálu" vzhľadom k súčasnému stavu umenia i ďalšieho jeho vývinu. Hegel vytyčil principiálne problémy súvekeho umenia, keď napísal: "V klasickom umení duch ovládol empirický jav a celý ho prenikol, lebo svoju úplnú realitu mohol nadobudnúť len v tomto empirickom jave. Teraz však je vnútro ľahostajné voči spôsobu zobrazovania bezprostredného sveta, lebo bezprostrednosť je nevhodná vnútornej blaženosti ducha. To, čo sa prejavuje navonok, nie je už schopné vyjadriť vnútro, a keď sa k tomu predať len povelá, dostane iba úlohu vyjaviť, že vonkajšie nie je uspokojujúce konkrétne bytie a musí poukazovať späť k vnútru, k srdcu a citu ako podstatnému životu." /Tamže, 360./ Heglove charakteristiky situácie v umení majú objektívnu platnosť; zistil, v čom je jeho podstata a upozornil na jeho "bezperspektívnosť". Zistil, že "subjektivita stojí nad svojou látkou", že "vnútro" je ľahostajné voči spôsobom, ktorými je utváraný bezprostredný svet", že nastala zreteľná diferenciácia života a umelec sa vysunul z centra diania do "malých pomerov".

Stráca sa "totalita", príznačná pre umenie vôbec.

Európsky romantizmus sa celkom programovo vzdal ilúzie znázorniť svet v jeho "totalite" a povýšil subjekt na najvyšší piedestál. Keď sa Štúr pokúšal určiť diagnózu súčasnej literatúry, mohol vychádzať nielen z Heglových výstižných charakteristík, ale i z poznania súvekeho romantizmu, ktorý bol v "pokročilejšom" štádiu, než v časoch, keď sa s ním vyrovnával Hegel. Poznal jeho prínos, klady, no i tienisté stránky. Preto ani veľmi neprekvapujú Štúrove kritické slová na adresu romantickej poézie: "Na poli romantickej poézie ustavičné zvíjanie, krútenie, boj, roztržitosť, divá cnosť atď. vystupujú a sa predstavujú: a ako toto zvíjanie vidíme v romantickej poézii, tak ono vyzerá i v jednotlivých osobách, najmä veľkých, i v celom národe germánskom, a duch nemá ešte toľko síl, aby tento boj celý strelou svojou prikoval k sebe." Štúrove kritické stanovisko k romantickej poézii /i k Byronovi/ treba však chápať aj z hľadiska domácych potrieb a túžob. Ak totiž Štúr chcel naznačiť cesty ďalšieho vývinu slovenskej literatúry, overoval si situáciu v súdobej literárnej produkcii, naľkoľko z nej možno vychádzať a čerpať.

Určite Štúr je iba proti extrémnym polohám romantizmu, a nie proti romantizmu ako takému /jeho poézia z tridsiatych rokov je najviac "romantická" v rámci poézie dobovej/, mnohé z neho uplatňuje vo svojej koncepcii. Keď Štúr uvažoval o naplnení novej slovenskej literatúry, vývin romantizmu bol už vlastne dovŕšený a Štúr zreteľne poznal jeho obmedzenia. Uvedomoval si, že v hľadaní nových vývinových ciest slovenskej literatúry bezvýhradná orientácia na romantizmus bola by anachronizmom. Preto mu nejde iba o nadväzovanie na výdobytky súčasnej

literatúry, lež aj o jej prekonávanie.

Hegel, ako sme už upozornili, neveril, že by v súdobej spoločenskej situácii mohlo vzniknúť syntetizujúce umenie, a romantizmus sa tejto ilúzie programovo zriekol. Štúr sa však nevzdáva nádeje v jej regeneráciu, čo sa pokúša formulovať v ideále "slovanskej poézie". Slovanská poézia mala byť dovršením procesu prevahy "ducha" nad hmotou. Hovorí: "Bude poézia naša objatie ducha uvedomelého s celou prírodou, ktorá je jeho symbolom, duch v nej bude pánom a všetko inšie bude podlahou." Isté že Štúrova koncepcia "slovanskej poézie" je do istej miery podmienená aj mimoliterárnymi ohľadmi, najmä "národnými potrebami", v procese národného sebauvedomovania sa s literatúrou počítalo a cez literatúru sa i pôsobilo. Literatúra spoločenskú funkciu a misiu i spĺňala, lenže pokiaľ išlo o základnú orientáciu, "predmet" i východiská, určujúce boli estetické kategórie a kritériá. V Štúrových prednáškach a poézii slovanskej, hoci je zreteľný vlastenecký akcent, prvoradý je spôsob realizácie jednoty "ducha a predmetnosti".

Problém novej syntézy, ktorú má uskutočniť "slovanská poézia", je naznačený len vo všeobecných obrysoch, avšak novú syntézu sa Štúr pokúša robiť "s ohľadom" na romantizmus. Veď aj sám ideál "slovanskej poézie", kde "duch bude pánom a všetko inšie podlahou", akoby nadväzoval na "predmet" romantickej poézie. A aj jednotu "ducha a predmetnosti" sa podľa Štúra má realizovať v intenciách poetiky romantizmu. Oproti statickosti zdôrazňuje sa dynamickosť a pretvárajúca sila tvorivého intelektu, čo zdôrazňoval, ako sme vyššie na to upozornili, i Hurban v recenzii Sabinových Básní. Predpokladom pre vytvá-

ranie veľkolepého ideálu bola snaha približovať sa k podstate, snaha o subjektívny odraz objektívneho. V popredí je aktívna stránka básnikovho subjektu, umenie má pôsobiť emocionálne citovou expanzitou i expresívnosťou. Povedané terminom Romana Jakobsona, ide o metaforický princíp zobrazovania. Štúr pritom nefixuje ani spôsob stvárnenia, ani výber formálnych prostriedkov, v tom ponecháva básnikom úplnú slobodu. "Pravidlá sa nijaké predpisovať nedajú, géniovia po namáhaní mnohých preniknú v hĺbiny básnictva nášho a stvorila spevy duchom nekonečne obdareným i nekonečne cvičením."

V štúrovskej koncepcii nebolo iba "romantické" nadšenie a či romantický pátos za slobodu národnú /aj keď prirodzene spoločenský "tlak" je badateľný a jeho "iniciatívu" nijako nepodceňujeme/. Nešlo iba o nejaký "usmerňovaný romantizmus", kde by sa národná ideológia vyslovovala prostriedkami romantického básnictva - a aj keď romantické postupy prenikali, nešlo o "oneskorenie" v pravom zmysle slova. Lebo štúrovci, poznajúc obmedzenosť súvekeho romantizmu, pokúšali sa ho prekonať vytvorením novej syntézy. A robia to v čase, keď v iných národných literatúrach prebieha diferenciálny proces v rámci romantickej poetiky.

Štúrovci v čase vytvárania kvalitatívne novej koncepcie vzhľadom ku klasicizmu poznali Heglovu filozofiu i estetiku, poznali súveký romantizmus, jeho prínos, no i obmedzenia. Problematiku súvekeho literárneho života tiež dobre poznali a mohli sa bezpečnejšie orientovať v otázke charakteru a náplne národnej literatúry. Keďže v štyridsiatych rokoch romantizmus v európskych reláciách mal už svoju viac-menej vyhranenú podobu,

Štúrovci mali na čo nadväzovať a mali aj väčšie možnosti výberu. Lenže im nešlo iba o nadväzovanie. Usilovali sa nie romantizmus preberať, ale prekonávať. Ak Hegel upozornil na obmedzenosť romantizmu, ktorý nie je vstave zachytiť svet v jeho "totalite" - s romantizmus sa programovo zriekol tejto ilúzie, štúrovci sa nevzdali nádeje vytvoriť novú syntézu na kvalitatívne vyššej úrovni /Štúrov ideál "slovanskej poézie"/. Pozitívnym princípom v štúrovskej koncepcii bola "národnosť" literatúry, pravda, ako estetická kategória /kritérium hodnôt/. A hoci táto kategória nie je presnejšie formulovaná, predsa jej polohy možno dešifrovať v jednotlivých typoch, žánroch a žánrových formách. /Ideový zreteľ uplatňovaný štúrovcami často zvädza k takým interpretáciám, akoby literatúra bola len v službe národnej ideológie./ Pravda, nebolo v silách štúrovskej koncepcie prekonať romantizmus tým spôsobom, akým ho chceli prekonávať. /V podstate prostriedkami romantickej poetiky./ Na to bolo treba uplatniť nové kvalitatívne aspekty i prostriedky. Jednako však sa vytvorila "štúrovska modifikácia romantizmu". Bol to pokus o "rozšírenie" možností romantickej poetiky, v čom je slovenský príspevok k problematike romantizmu vôbec. Predstavuje jeho - možno povedať - "posledné štádium", štádium jeho "prekonávania".

**Súčasný stav
folklórnej tradície
na Slovensku**

J. MICHÁLEK

Tradičná slovenská ľudová kultúra bola v podstate roľníckou /roľnícko-pastierskou/ kultúrou, formujúcou sa po storočia v dedinskom prostredí. V tomto zmysle vytvorila v minulosti navonok istý relatívne kompaktný celok. Avšak približne v priebehu posledného storočia - s nebyvalou účinnosťou najmä v posledných desaťročiach /od skončenia druhej svetovej vojny/ - bola ľudová kultúra vystavená silným vonkajším vplyvom a tlakom, ktoré spôsobili v jej organizme citelné premeny. Predovšetkým možno povedať, že sa postupne oslabovali integrujúce tendencie tejto kultúry, vnútorné väzby jej jednotlivých častí a prejavov. Tieto posuny a premeny vyplývajú - všeobecne povedané - z mohutného náporu industriálnej spoločnosti v celej jeho zložitosti a so všetkými jeho dôsledkami na tradičný spôsob života a kultúru ľudových vrstiev, hlavne roľníckeho obyvateľstva.

Slovensko sa stalo vyspelou priemyselnou krajinou, pričom do niektorých oblastí vstúpila industriálna výroba zvlášť rozhodným krokom a v relatívne krátkom čase. Rýchlým tempom sa uskutočnila aj kolektivizácia poľnohospodárstva. Jedným z jej dôsledkov bolo aj to, že tisíce ľudí opustili prácu na poli a vstúpili do továrenských hál ako námezdní robotníci, nadobúdajúc postupne príslušnú výrobnú kvalifikáciu. To celkom prirodzene na jednej strane malo za následok značnú koncentráciu obyvateľstva do mestských centier a na druhej strane veľký pohyb ľudí medzi dedinou a mestom v priemyselných aglomeráciách. Vzrástla vnútorná migrácia obyvateľstva. Nastal vzrast vzdelanosti, najmä technickej. Podstatne stúpila hmotná zabezpečenosť ľudí, vytratila sa bieda. Dedina sa menila a mení navonok, ale

aj vo svojich vnútorných základoch, v duchovnom svete a živote. Nielen zamestnanie, architektúra a bývanie, odievanie a stravovanie, ale aj spoločenský život, vzťahy medzi ľuďmi a ich myslenie v pomerne krátkom čase zaznamenali prudké premeny. Slovom, štruktúra ľudovej kultúry je vystavená nebývalému prílevu nových javov, dynamika procesu vyrovnávania sa s nimi, resp. ich prijímania sa niekedy narúša, vzniká stýv napätia. Idyla dediny ako celku schopného kolektívnej tvorby v tradičnom zmysle slova sa rozplynula, patrí minulosti. Obyvateľstvo žijúce na vidieku je už svojou sociálnou skladbou diferencované /v rozličnej miere to tak bolo aj v minulosti/: veľkú premenu a rozptyl treba vidieť i vo sfére jeho materiálnych, duchovných a kultúrnych záujmov. Je vystavené silnému tlaku faktorov, ktoré v minulosti pôsobili v oveľa menšej miere /styk obyvateľstva z navzájom vzdialenejších oblastí, styk s mestom a pod./, prípadne vôbec nejestvovali /rozhlas, film, televízia/. Za týchto okolností aj tradičná ľudova kultúra prestala byť niečím celostným. Jej početné prejavy a zložky v oveľa väčších rozmeroch ako kedykoľvek predtým a v nebývalej intenzite zanikajú, prípadne sa menia a strácajú svoju klasickú podobu. Na druhej strane v štruktúre ľudovej kultúry zaznamenávame súčasne vznik a narastanie nových prvkov a javov, ktoré sa niekedy do vžitých predstáv o tejto kultúre len ťažko vtesnávajú.

Teda ani pokiaľ ide o ľudovú slovesnosť, nemôžeme dnes hovoriť o vzťahu k dedinskému prostrediu /kolektívu/ ako o celku, lebo aj ona je značne diferencovaná. Niektoré žánre ustupujú, iné vo vývoji ustrnuli, životnosť ďalších je evidentná. Okrem toho vznikajú nové prejavy ústnej tvorby. Diferenciačný

proces zachytil aj nositeľa ľudovej tvorby. Rozprávačský a spevný repertoár sa ostrejšie ako v minulosti diferencuje napríklad podľa generačnej príslušnosti, podľa sociálnej príslušnosti, stupňom a charakterom jeho zvládnutia konkrétnym rozprávačom a pod. To sú v krátkosti vyjadrené základné črty materiálu, ako ho v súčasnosti nachádzame v teréne. Ak chceme poznať jeho súčasné funkcie /spoločenskú, estetickú, zábavnú/, musíme ho sledovať v zložitosti jeho existencie.

Pokiaľ ide o ľudovú prozu, prevláda v nej z hľadiska žánrovej skladby spomienkové rozprávanie a rozprávanie zo života, pričom námetové ide o materiál veľmi pestrý. Sú to spravidla príbehy z každodenného života, obsahujú hodne historických námetov, často smerujú k humoristickému podaniu. Humoristické príbehy a námety sú vôbec v ľudovom rozprávaní dnes zvlášť obľúbené a rozšírené. Sila, životnosť a aj funkčnosť spomínaného typu podania je práve v bezprostrednosti väzby zážitku, skutočnosti, priamo alebo i sprostredkované, a rozprávačskou verziou predlohy, vyznievajúcou funkčne: povedať, docieľiť viac, ako je v moci holého faktu. Keďže okolností, ktoré rozprávačský prejav ovplyvňujú, je mnoho, pričom rozhodujúca je práve ich konštelácia v čase prejavu, vidíme, že prostý zážitok vstupuje do reťaze podania ako príbeh a nadobúda tu všetky znaky ústneho slovesného prejavu. Je zreteľné, že táto tendencia je živá aj v súčasných podmienkach a nazdávame sa, že ju treba hodnotiť ako akt tvorivého procesu, tvorby. Na prekážku by tu nemali byť ani také časté vonkajšie znaky tohto materiálu, ako je tvarová, kompozičná nedopracovanosť, neustálenosť, dejová nejednotnosť, štýlová neviazanosť a pod. Niektoré námetové okruhy

/napr. o prvej svetovej vojne/ obsahujú aj po tejto stránke diela plnohodnotné, diela, ktoré majú slovesný tvar.

Ďalšími významnými skupinami podaní v súčasnom repertoári ľudového rozprávania sú rozličné príbehy poverové, podania s historickými námetmi a humoristické rozprávania, pričom sa tieto skupiny dosť často navzájom križia. Veľmi zastúpené sú na mnohých miestach Slovenska ešte povesti, najmä miestne, vysvetľujúce vznik pomenovaní obcí, osád, častí chotárov, vrchov a pod. Celkove pohľad na tento materiál poukazuje na zaujímavú skutočnosť, že totiž dôsledný výskum ľudového rozprávania môže ešte aj v súčasnosti spresniť, prípadne doplniť doteraz prázdne a neúplné miesta na mape Slovenska v jednotlivých žánrových, či námetových skupinách. Ak sa u nás v súčasnosti zber folklórneho materiálu cieľavedome organizuje, je to teda činnosť plne odôvodnená a má aj takýto aspekt.

Zaujímavé sú zistenia o stave ľudovej piesne. Poukážeme na ne na základe výskumov S. Burlasovej /Ľudové pieseň v súčasnosti, In: Slovenský národopis, XX 1972, 2/, ktorá sa tejto problematike na Slovensku sústávne venuje. Opäť tu ide o dve základné stránky: stav a pestovanie tradičnej piesne dnes /čo z nej pretrvalo, či sa niečo na spôsobe tradície zmenilo/, na druhej strane zase sa stretávame s piesňovou tvorbou, ktorú treba označiť ako novú /vzhľadom na čas jej vzniku, súčasného autora, tematiku/. Opakované výskumy na miestach, kde zberatelia zapisovali piesne pred viacerými desaťročiami, akiste potvrdia, že tam dodnes žije značná časť niekdajšieho repertoáru, prípadne tvorba v duchu jeho štýlov, a objavujú sa aj nové štýlové prvky. Tvorba teda rastie jednak z vlastných zdrojov, pretrváva, ale

súčasne sa aj stráca a nahrádza sa novým.

Dnes sme svedkami toho, ako ľudový hudobný prejav začína vystupovať zo svojho tradičného postavenia a dostáva sa do tzv. druhej existencie, druhého štádia svojho jestvovania. Toto druhé štádium umožnila práve fixácia piesne zápisom. Obnovovanie folklóru sa stáva hnutím, ktoré dostáva mnohé podoby. Za jeho počiatočnú formu možno pokladať už pestovanie tzv. "spoločenského spevu" v minulom storočí, v rámci ktorého ľudová pieseň poskytovala základný prameň, či už vo svojej pôvodnej podobe, alebo ako inšpiračný zdroj pre rozličné "ohlasy". Súčasný amatérsky prejav v rámci súborov ĽUT rozmanitým spôsobom uplatňuje ľudovú pieseň od citácie cez štylizácie, až k formám prekomponovaných útvarov.

Okrem toho živého sprostredkovania ľudovej spevnej tradície existuje však ešte jeho technická forma. Ľudová pieseň sa dostáva na magnetofónový záznam zberateľa, ale aj na záznam rozhlasový. Je súčasťou - a veľmi frekventovanou - rozhlasového vysielania. Dostáva sa na gramofónovú platňu, a to tiež v dvojakéj forme: ako autentický folklór i v podobe úprav. Toto všetko tvorí neodmysliteľnú súčasť uplatnenia folklórneho prejavu v súčasnosti. Navyše masové médiá majú obrovský dosah pôsobnosti a vplyvu, a pôsobia preto v istom slova zmysle normatívne. Vytvárajú medziiným určitú vrstvu celonárodne populárnych melódii, kodifikujú niektoré jedinečné znenie piesne, ktoré sa dostáva do povedomia širokých vrstiev ako správne, čím brzdi prirodzený variačný proces a do istej ohraničnej miery stiera vyhranenosť hudobných dialektov v jednotlivých regiónoch. Ľudová pieseň okrem toho začína prenikať aj do dosiaľ nezvyklých foriem hudobnej praxe, akou je napríklad oblasť hudobnej výchovy

V jej koncepcii tvorí organickú súčasť aj ľudový hudobný prejav. Hudobná výchova na základnej všeobecnovzdelávacej škole je založená na princípe osvojovania si charakteristických prvkov ľudového hudobného myslenia. Na ten účel sa však robí racionálny výber a vyzdvihujú sa z dochovaného tradičného materiálu charakteristické a umelecky najhodnotnejšie typy, ktoré sa touto formou vracajú späť do spoločnosti. Reprodukujú sa teda celkom netradične. Folklórne dedičstvo v tej podobe, ako sa dnes pestuje, je súčasťou dnešného kultúrneho života, súčasťou kultúrnych potrieb a konzumu súčasnej spoločnosti. Pravdaže, v dvoch spomínaných formách: ako prirodzené pokračovanie tradície v jej pôvodnom dedinskom prostredí a ako druhá existencia folklóru, ktorá sa stále obohacuje. Toto prekryvanie dvoch rovín existencie folklóru v súčasných podmienkach na našej dedine vytvára pozoruhodnú situáciu: ide tu ešte stále na jednej strane o spontánnu tradíciu "z úst do úst", ktoré však neprebíha rovnako vzhľadom na jednotlivé oblasti a generačné vrstvy. Stará generácia ešte reprodukuje tradičné piesne celkom spontánne a mladá generácia naopak, vo veľkej miere prestáva javiť o ne záujem. Infiltovala totiž v podstate mestský vkus ovplyvnený rozhlasom, vzdelaním, a je viac-menej odtrhnutá od dedinskej podstaty. Pri tej časti mládeže, ktorá ostáva na dedine, možno ešte počítať so zmenou vkusu, a tým aj s presunom piesňového repertoáru vstupom do staršej generačnej vrstvy. Mladá generácia často bez vlastnej zásluhy a vôle však ovláda aspoň pasívne časť miestneho repertoáru, ktorý sa v jej prítomnosti manifestčne traduje, a predstavuje tak aspoň obmedzený rezervoár tradícií, ktoré môžu vo vhodnej situácii vystúpiť zo svojej latentnej podoby. Isté negovanie folklóru, popri jeho súčasnom zachovávaní a obnovovaní, je pre

dnešok príznačné, ale tak to bolo aj v minulosti. Vzhľadom na dynamické chápanie spoločenského vývoja aj minulé obdobia existencie ľudovej piesne boli permanentne prechodným obdobím, neustále vznikali vytvory nové a iné zanikali. Dnes sú tieto skutočnosti iba vyhratenejšie a rýchlejšie aj prebiehajú.

Na príkladoch ľudového rozprávania a ľudovej piesne sme poukázali na súčasný stav folklórnej tradície na Slovensku. Ide tu o dve hlavné oblasti ľudovej tvorby, ale aj na iných úsekoch sa zaznamenávajú výsledky, ktoré poukazujú na životnosť folklórnej tradície v súčasných podmienkach existencie. Je to predovšetkým oblasť ľudového tanca a pohybovej kultúry, detského folklóru; ľudová reč je aj dnes pretkaná bohato ustálenými zvratmi, úsloviami, porekadlami a prísloviami. Pestrá je paleta rozličných zvyklostí a obyčajov, uchovávaných zasa - zdôrazňujeme a opakujeme - v rozličných regiónoch v nerovnakej miere a rozmanitej funkčnosti. Môžeme teda na záver povedať, že ľudová kultúra a ústna slovesnosť v jej rámci nie je dnes v našich podmienkach mŕtvym organizmom. Skutočný stav v teréne poskytuje bádateľovi veľmi diferencovaný obraz, ktorý v nijakom prípade nemožno vyjadriť metódou čierno-bielej schémy, ako sa to stávalo v nedávnej minulosti. Sme svedkami zložitého procesu, ktorý je ohraničený na jednej strane ustupovaním mnohých žánrov tradičného folklóru, prípadne zánikom ich ústnej existencie, pričom však jestvujú ďalej v iných polohách, na druhej strane vznikom nových prejavov ústnej tvorby. Pravda, nedeje sa to všetko v jednej rovine, hoci kontinuita s tradičným folklórom ostáva v rozličnej miere zachovaná.

Napokon sa vrátime ešte raz k závažnému faktu, ktorý je

charakteristický pre súčasný stav folklórnej tradície. Je to otázka jej nositeľa a tvorcu. Niekdajší ľudový tvorca, ktorý sa aktívne zúčastňoval na vytváraní diel ľudovej slovesnosti, stráca dnes viacej alebo menej túto vlastnosť /predovšetkým pokiaľ ide o tradičné folklórne žánre/. Stáva sa aj v tejto oblasti skôr konzumentom. Je často skôr pasívnym nositeľom ústnej slovesnej tradície. To však neznamená, že v tejto rovine prerušil kontakt s ňou. Treba však znovu zdôrazniť, že cesta ľudového slovesného prejavu nevedie k nemu už výsostne cez ústne podanie /alebo len v podstatne menšej miere/, ale ľudovú tradíciu prijíma predovšetkým - poväčšine vedome - zvonka, veľmi často prostredníctvom masových komunikačných prostriedkov. Rozprávku si prečíta, pieseň vypočuje z rozhlasu, rozprávku i pieseň - a mnoho faktov navyše - mu sprostredkuje vo veľmi účinnej podobe televízia. Je to okrem iného aj veľký nátlak na ľudového tvorca aktívneho typu. Jeho tvorivá aktivita v príslušnej sfére tvorby sa postupne začína vybiejať ináč: prijíma nové hodnoty, napríklad zo vzdialených oblastí, a uspokojuje sa niekedy už s faktom, že ich prijal. Skutočnosťou však potom je, že rozprávky sa skôr čítajú, než rozprávajú, a piesne sa viacej počúvajú, než spievajú. Moment tvorivej účasti - ak o ňom hovoríme - je tu teda nepochybne podstatne odlišný od stavu, keď ľudový tvorca bol skutočným spolutvorcom každého prejavu ústnej slovesnosti, ktorého sa dokázal zmocniť a bol jeho aktívnym nositeľom. To sú skutočnosti, ktoré majú opäť mimoriadny dosah na súčasnú podobu a existenciu ústnej slovesnosti.

Spoločenské, poznávacie, estetické, zábavné funkcie folklórnej tvorby z minulosti je dnes do značnej miery už satureované

rastúcim prenikaním literatúry /rozličnej tlače, televízie a rozhlasu/ do ľudového prostredia, kde ústna tvorba už ani zďaleka nie je v dominantnej pozícii. Na druhej strane však za-
 sa nemožno nevidieť, že prostý človek si aj v súčasnom pratech-
 nizovanom svete zachováva svojský vzťah k životu, k životnej
 realite, a že ju teda aj svojráznym spôsobom vyjadruje. Tak
 napríklad typické epizódy, príbehy zo života sa slovesne formu-
 jú, v procese ústnej tvorby nadobúdajú zovšeobecňujúci charakter.
 Súčasný stav folklórnej tradície na Slovensku nie je teda možné
 charakterizovať jednostrannými formuláciami o jej zaníkaní, či
 zániku. Je to vývinový proces, ktorý prináša nové skutočnosti,
 diela a prejavy vstupujúce do kultúrneho a spoločenského dia-
 lis ako organické hodnoty.

**Štylistická
interpretácia
slovenskej
lyrizovanej prózy
(POETIZÁCIA HOVOROVOSTI
U D. CHROBÁKA)**

F. MIKO

Ida nám tu o troja: demonštrovať metódu interpretácie v rámci výrazovej štylistiky, použiť ju na osvetlenie transpozície hovorového štýlu do literárnej štruktúry a súčasne konkrétne dokumentovať estetickú metódu jedného z význačných predstaviteľov slovenskej lyrizovanej prózy v 30. rokoch, Dobroslava Chrobáka.

Ako materiál pre našu analýzu beriem si úvodný úryvok z poviedky D. Chrobáka, Kamarát Jašek:

"To sme boli vtedy po výplate a zišli sme cez nedeľu dolu do dediny. Zámienka vojsť do krčmy bola, pravdaže, vždy naporúdzi: treba predsa kúpiť stravy od žida na celý budúci týždeň. I mäsa, dohánu, no a trochu i tej pálenky. Ale-aby ho boh skarhal-keď si zasadneš s kamarátmi a si aspoň trochu pri groši, nikdy nevieš, kedy zase vstaneš.

Boli sme vtedy štyria - a či piati?: Jaško Mihálik, Madlušovci dvaja, ten chrchliak, čo sme mu ani na meno nevedeli prísť a ja. Piati teda. Všetci cezpoľní. Pozbieranci takí. Madlušovci boli z Hrona, Jašek z Oravy, tá pliaga chrchľavá, skaza ho vie, odkiaľ, a ja zo Spiša. Faktor, čo sme sa s ním zjednali do šlôgu, nikdy sa nestaral, odkiaľ si; hlavne aby si bol spôsobilý ku drevu a nechcel viac ako dvadsiatnik od kubíka. Čertvie, ako sa ten chrchliak medzi nás dostal. Prišiel raz podvečer do koliby, že - tak a tak - utiekol vrej z Ilavy, dva týždne sa túla po horách, žandári sú mu stále za pätami, ani sa vrej už nepamätá, kedy sa naostatok poriadne najedol. Zľutovali sa nad človekom. Nachovali sme ho, vyspal sa u nás.

Na druhý deň - čo nechceš - prišiel za nami faktor. A tu vysvitlo, že tí dvaja sú starí známi. Nedal by som deravý groš

za tú ich pamäť...."

Je to rozprávanie v prvej osobe: rozprávač je totožný s jednou z vedľajších postáv deja. Tento fakt sa nás týka len natoľko, že vedľa priamej reči postáv je rozprávanie v prvej osobe druhou formou, ako sa v literatúre môže štylizovať bezprostredná hovorová reč. U Chrobáka v slovenskej literatúre po prvý raz autenticky prehovorí ľudová postava ako nositeľ autorskej reči. Pritom je to autorská reč "na úrovni", t. j. neznamená zostup dolu a neprosí o zhovievavosť.

Zameriame sa na podrobný rozbor uvedeného faktu a pokúsime sa o jeho literárnoestetický výklad. Podrobný rozbor Chrobákovho textu pokladáme za užitočný i preto, že ním štylizovaná hovorovosť má mnoho originálnych prvkov, ktoré sú dôležité nielen literárnoesteticky, ale i z hľadiska štylistiky vôbec.

Hneď v prvej vete "To sme boli vtedy po výplate..." sa exponujú charakteristické znaky hovorového podania. Zámena "to", "vtedy" a implicitné "my" fungujú ako synsémické odkazy k situácii, zvyčajné pre hovorovú reč. Úvodné "to" okrem toho je typický incept z hovorového rozprávania vyprovokovaného poslucháčmi, pričom uvedené zámeno naznačuje, že už pred započatím rozprávania bola o príbehu reč. V literárnych súvislostiach ide teda o evokáciu autentickej rozprávačskej situácie z hovorovej praxe, ktorá spočíva v spontánnom bezprostrednom vstupe do rozprávania. Máme do činenia s rozprávačským subvariantom ikonického variantu hovorového štýlu, pravda, v literárnej štylizácii.

Z tematického hľadiska predstavuje prvá veta súčasne

i bezprostredný vstup do situácie. Úsečnosť tejto vety je anticipujúcim znamienkom toho, ako sa bude rozprávať, a je teda i poznávacím znamením samého rozprávača: neotáľa, nezdržuje sa pri detailoch. Je to idiosynkretický výrazový prvok, rozšírený prvou osobou plurálu /"boli sme"/ na socisynkretickú úroveň. Skupinovú charakteristiku nesie i výraz "po výplate", ktorý v literárnych súvislostiach je i exponentom sociálneho a v názna-
koch i dobového koloritu.

Ďalšia veta "a zišli sme cez nedeľu dolu do dediny" pokračuje v úsečnom rozprávaní a spresňuje sociálny kolorit lokálnym a profesionálnym zúžením: ľudové prostredie /"do dediny"/, vrchá-
ri, drevorubači /"dolu"/, osamelá skupina /"cez nedeľu", t. j. celý týždeň sú hore/.

Čas v obidvoch vetách, epické préteritum, podčiarkuje protikladom proti implicitnému rozprávačskému prezéntu /"hovorím"/, "epický kolorit" rozprávaného, a to i v primárnej sfére i v literárnej transpozícií. Ďalšia veta vnáša nové výrazové kvality. Neurčitková konštrukcia "zámienok vojsť do krčmy" je tu ako prostriedok kondenzácie "vysoký", intelektuálny prvok, ktorý prudko dvíha tón rozprávania na literárnu úroveň. Týmto smerom pôsobí i intelektuálny výraz "zámienka". Metonymia "vojsť do krčmy" a sám výraz "krčma" sú odtienkom hovorového a ľudového koloritu, majú však i takto "pozdvihnutému" výrazu dodávať ďalej ilúzie autentického neliterárneho rozprávania.

Zaujímavá je častica "pravdaže". Je primárne indikátorom oznamovacej modálnosti a hovorovej spontánnosti a ako taká je výrazom sebavedomia rozprávača. Literárne závažnejší je však iný jej výrazový aspekt. Má blahosklonne ospravedlniť daný fakt,

pričom je mierne adverzatívna /kategória afirmácie/ a non-koformná /kategória konformnosti/. A to sú črty, ktorými v príslušnom koloritnom ladení prevráva k nám v slovenskej literatúre ten aspekt vrchárskeho človeka, ktorý sa potom ešte neraz vracia do literatúry, totiž "chlapskosť", "chlapské" správanie sa, "chlapská" reč /porov. rovnomennú novelu v Chrobáčkovej zbierke noviel, z ktorej čerpáme náš úryvok/. Súčasťou "chlapskej" reči je pritom medziiným aj už uvedený úsečný spôsob rozprávania.

Daná časťica súčasne mieri na disproporciu medzi chlapským sebavedomím a chlapskou "slabosťou" /krčma/, resp. medzi pôvodným úmyslom /nakúpiť/ a jeho realizáciou /vypít si/, čo v celkovej súhre vyznieva komicky.

Z ďalšej vety spojka "predsa" je znovu prejavom adverzatívnosti a nekonformnosti, výrazy "stravy", "od žida", sú poznačené hovorovým, ľudovým a dobovým koloritom. Dobový kolorit treba pritom pripísať na účet faktu, že od vzniku novely po jej dnešné vnímanie uplynul čas, ktorý zo súdobých reálií robí pre dnešného čitateľa už len dobové rekvizity a fakty. To sa týka i výrazu "dohánu" a trochu i slova "pálenky" v ďalšej vete. Narastanie koloritu, ktorý nebol u autora zámerný, je takto vlastne svedectvom o tematickom, jazykovom a v inom ohľade i literárnom "starnutí" literárneho textu.

Ešte treba dodať k obidvom vetám, že v nich pokračuje úsečnosť. Vo vete "treba predsa..." pôsobí táto úsečnosť i ako rēčová obratnosť, čo znovu poukazuje na autorskú štylizáciu a na pozdvíhovanie hovorovosti na vyššiu úroveň. Pričleňovanie vety "I mäsa, dohánu..." má dokumentovať hovorovú spontánnosť /oslabenie kategórie súvislosti/. Výrazy "no i trochu tej" sú

znovu prejavom adverzatívnosti, blahosklonnej nekonformnosti a komickosti.

Ešte si podrobne povšímneme vetu "Ale - aby ho boh skahal - keď si zasadneš s kamarátmi a si aspoň trochu pri groši, nikdy nevieš, kedy zase vstaneš". Sú tu pregnantné znaky chlapskej reči: adverzatívne "ale", kľatba ako prejav chlapskej nekonformnosti /súčasne s odtienkom hovorovosti, ľudovosti, komiky, emocionálnosti, nepriaznivosti, spontánne narušenej súvislosti, nízkeho étosu, chlapsky koncipované gesto vo výrazoch "keď si zasadneš s kamarátmi" /najmä predpona "za-" v slovese zasednúť/, nikdy nevieš, kedy zase vstaneš" /hyperbolické "nikdy", nonšalantná metonymia "vstaneš"/, nonšalantný eufemizmus "a si aspoň trochu pri groši" /tu aj idiomatický hovorý kolorit/ a druhá osoba sg., ako prejav zvrchovanosti a rovnoprávnosti v relácii k čitateľovi, súčasne ako indikátor menšieho odstupu v sociatívnych vzťahoch, čo poukazuje na hovorovú a ľudovú sféru, napokon dôrazný tón reči poukazujúci tiež na nekonformnosť.

Celý prvý odsek poviedky okrem prvej, naratívnej vety je vlastne sociosynkretickou úvahou, ktorá výrazovo modeluje hľadisko a postoje vrchárskeho človeka. Tým sa štýlová analýza dostáva na najvyššiu úroveň, tam, kde sa konštituuje výrazovými prostriedkami obraz istej kultúry, čo implikuje systém istých spoločenských hodnôt. Tým je determinovaná i konštrukcia deja, druh konfliktu a jeho riešenie, čo sa štylisticky realizuje ako istý typ výrazového kontrastu a estetickéj miery.

Téma života vrchárskych ľudí však aj sama osebe v svojej všeobecnej podobe, bez zreteľa na konkrétnu jej realizáciu u jednotlivých autorov a v jednotlivých textoch, mala v 30. ro

koch v slovenskej literatúre istý vývinový a estetický zmysel.

Protí "nepoetickému" realizmu Kukučínovej, Tajovského a Timravinej prózy, v ktorej cieľom je obyčajnosť, všednosť, každodenná zákonitosť ľudového života, u Chrobáka a ostatných prozaických lyrikov vystupuje autentický neobyčajný svet vrchárskych ľudí sám osebe ako detenzia nepôvodného, odvodeného sveta súdobého mesta a literatúry žijúcej z jeho podnetov. Už číre navodenie tohto sveta do literatúry ako originálnej a strohejšej detenzie na všeobecnú spoločenskú a literárnu tenzívnu situáciu pôsobí poeticky, teda a estetickou účinnosťou.

Dokončíme už len zbežne rozbor textu poukazom na niektoré ďalšie zvláštnosti: -

"štyria a - či piati?" a v ďalšom "piati teda": narušenie súvislosti textu jej spontánnym hľadením;

"ten chrchliak", "pozberanci takí", "tá pliaga chrchľavá, akaža ho vie", "čert vie": expresívne zosilnené hodnotenie, nepriaznivost' výrezu, znížený étos nonkonformnosť;

"faktor", "zjednať sa do šlôgu", "spôsobený ku drevu", "chcieť dvadsiatnik od kubíka": profesionálny a ľudový kolorit, idiomatický náter frazeologických spojení;

"tak a tak", "čo nechceš": typické postupy v autorovom rozprávaní na uvádzanie nepriamej reči a na vyjadrenie neočakávanosti deja;

"zľutovali sme sa nad človekom", "nachovali sme ho, vyspal sa u nás": úsečnosť ako atribút chlápскеj reči. Apozície, nominálne vety a pričlenenia: "ten chrchliak", "piati teda", "všetci cezpoľní", "pozberanci takí", "tá pliaga chrchľavá";

"nedal by som deravý groš za tú ich známosť": prejav non-konformnosti a adverzativnosti ako príznakov chlupskej reči.

Vcelku s istými výkyvmi v intenzite jednotlivých výrazových kategórií, v dočasnom ústupe a opätovnom ich návrate pokračuje autorská reč v tejto výrazovej konfigurácii, ktorá je charakteristická pre Chrobákov literárny idiolekt tohto typu poviedok. Chrobákovi nejde o dokumentárnu autentickosť hovorovosti. Ak použije znížený étos, nie je to pre neho samotného, ale ako atribút chlupskej reči. Celkove je u Chrobáka opačná tendencia, dvíhať úroveň rozprávania pri zachovaní jeho typických znakov. Poetickosť hovorovosti autorskej reči v tejto Chrobákovej poviedke nie je v nej samej, ale pramení z toho, že táto reč je exponentom postáv, prostredia a života, ktorý v Chrobákovej koncepcii literatúry mal pôsobiť ako detenzívna tenziivnosť súčasného literárneho a spoločenského kontextu.

**Retrográdne
zákonitosti
v slovníku
slovenčiny
J. MISTRÍK**

Prvý retrográdny slovník vyšiel takmer presne pred dvesto rokmi /J. Walker, The Rhyming Dictionary of the English Language, 1775/. Odvtedy dodnes vyšlo vyše 70 takýchto slovníkov. Na výskumné a vedecké ciele sa retrográdne slovníky začínajú využívať až v posledných desaťročiach.

Retrográdny slovník je v podstate zoznam slov usporiadaných abecedne od konca slova. Tradičným metódam v jazykovede by bolo bývalo neprírodné a cudzie skúmať jazykové jednotky smerom od ich konca, avšak dnes sa dochádza k tomu, že aj takýto postup môže pri výskume jazyka povedať veľmi veľa. Retrográdne slovníky poskytujú údaje, pomocou ktorých sa odhaľujú celkom nové zákonitosti v štruktúrach jazykov a poskytujú doteraz neznáme dáta, ktorými sa uľahčuje porovnávanie rozličných jazykových typov. Slovenčina patrí medzi tie jazyky, ktoré takýto slovník už majú. Retrográdny slovník slovenčiny, obsahujúci 134.000 domácich i cudzích slov používaných v súčasnej spisovnej slovenčine, je v tlači. Retrográdne zákonitosti, o ktorých bude v tomto texte reč, sú výťažkom z tohto slovníka.

Možnosti a miera využitia údajov získaných z retrográdnych slovníkov súvisia s typom jazyka.

Aglutinačný typ má bohatý systém prípon a charakteristický je tým, že sa nové významy slov "budujú" na ich pravej strane a že derivačné pochody v tomto jazyku sú pomerne pravidelné. Analytický typ je príznačný svojou orientovanosťou na ľavú stranu slova. Je antipodický aglutinačnému typu tým, že nové významy gramatické i lexikálne sa vyjadrujú na ľavej strane, zatiaľ čo pravá strana slova tu zakrnieva. Flektívny typ -

a takým je aj slovenčina, s ostatnými slovenskými jazykmi - "ži-je" na obidvoch stranách slov: nové významy sa tvoria prefixami i sufixami. Gramatické kategórie sa manifestujú prevažne na pravej strane slov. Z toho, čo sme uviedli, vychodí, že retrográdne slovníky vedia najviacej zákonitostí odkryť v aglutinačných jazykoch a najmenej v analytických jazykoch. Flektívne jazyky stoja z tohto hľadiska v strede.

Vznikajú však isté zákonitosti v slove smerom od konca, keďže slová na ich pravej strane sa vlastne tvoria pridávaním prípon smerom od ľavej strany - prográdne? Na túto otázku možno odpovedať kladne, lebo ak pri tvorení nových slov sa opakuje povedzme zákonitosť A - B - C - D, tak pri čítaní týchto slov od konca sa nevyhnutne musí opakovať zákonitosť D - C - B - A. Výhodou retrográdneho slovníka je predovšetkým to, že v ňom sa rozličné zákonitosti ľahšie objavujú a ľahšie čítajú. Takýto slovník je teda vlastne pacientom na operačnom stole, ktorý je operovaný z najdostupnejšej strany. Handicapom retrográdnych slovníkov flektívnych jazykov je to, že do textu nevstupujú vždy vo svojej základnej podobe, a preto retrográdne slovníky slovenských jazykov sú vlastne slovníkmi iba "langových" podôb.

Čo ukazuje retrográdny slovník slovenčiny?

Substantív s nulovou relačnou morférou je v slovenčine 33.000. Sú to slová patriace ku vzorom chlap, dub, stroj, dlaň, koš. Substantív so samohláskovou relačnou morférou je 33.000. Súdiac podľa zakončení slov, ktoré sú signálmi pre zaradenie ku paradigmatickým vzorom, sú v súčasnej slovenčine niektoré typy vysokoproduktívne /chlap, dub, žena, ulica/ a niektoré

celkom neproduktívne /hrdina, dlaň, srdce, dievča/. Tento fakt upozorňuje na produktivnosť slovo tvorných prípon. Najproduktívnejšie typy /žena a dub/ svedčia o prírúdaní názvov vecí v slovnej zásobe. Uvedme však prehľad o rozložení substantív do paradigmatických typov. Uvedieme jednotlivé vzory a pri nich zaokrúhlené čísla označujúce ich výskyt v slovníku rozsahu 134.000 slov:

chlap	12.500	žena	18.000	mesto	4.000
hrdina	860	ulica	7.200	srdce	130
dub	13.000	dlaň	800	vysvedčenie	3.000
stroj	2.200	kost	4.600	dievča	200

Pri vzore chlap sa vyskytuje 25 rozličných spoluhláskových zakončení, pri vzore dub 18, pri vzore stroj 13, pri vzore dlaň 13, pri vzore kost 12 /silno prevažuje produktívne zakončenie -osť/. Z toho vychodí, že forma základného tvaru substantíva nie je spoľahlivým ukazovateľom paradigmatického typu, a preto pri identifikácii typu treba okrem zakončenia poznať gramatický rod slova a veľmi často navyše aj genitív singuláru a nominatív plurálu.

Adjektív skloňujúcich sa podľa vzoru pekný je 33.000 /prevládajú zakončenia -ný, -ký, -vý, -tý/, podľa vzoru cudzí len 1.700 /z toho adjektív zakončených na -cí je 1.400/.

Slovesá v slovenčine majú neurčitkovú podobu so zakončením -ť. Avšak takéto zakončenie má aj veľa podstatných mien, niekoľko číseloviek a niekoľko adverbíí. Samostatné svojimi paradigmami sú slovesá byť, jesť, vedieť, chcieť, ísť, stať sa, byť sa. Ostatných, označovaných v gramatikách ako pravidelne

sa ohýbajúcich slovíes, je 25.000. Keby sa slovesá v slovenčine členili iba na základe hlásky stojacej pred infinitívnom -ť, mali by sme iba 5 typov slovíes: -ať, -ieť, -sať, -uť, -iť. Avšak paradigmatická kompletnosť závisí aj od príznennej tematickej morfémy slovesa, a tak sa typy vyčlenenia iba na základe hlásky stojacej pred infinitívnom -ť diferencujú ešte aj vnútri. Najbohatšie sa členia slovesá zakončené na -ať /na 6 skupín/ a vôbec sa nečlenia skupina slovíes s infinitívnou tematickou morfémy -i- a ani skupina slovíes bez infinitívnej tematickej morfémy s koreňovým zakončením na spoluhlásku /typ niesť/. Najkompaktnejšia, "najčistejšia" a pre vyčlenenie najjednoduchšia je trieda s infinitívnou tematickou morfémy -i-. Uvedme prehľad slovesných typov s uvedením zaokrúhleného počtu slovíes, ktoré k nim patria:

chytat	7.500	žať	80
rozumieť	900	chuďnúť	1.800
nieť	300	žuť	400
hynúť	100	pracovať	6.300
trieť	100	robiť	5.400
brať	100	vidieť	200
česať	1.300	kričať	400

Z prehľadu vidieť, že neproduktívnymi sú slovesá typov žať, brať, trieť /jednoslabičné slovesá/, najproduktívnejšie sú slovesá typov chytat, pracovať, robiť /dvoj- až trojslabičné slovesá/. Typ chytat je preto taký produktívny, lebo sa od neho tvorí veľmi veľké množstvo nových slovíes pomocou predpón. Zo 7.500 slovíes tohto typu je 6.900 predponových. Pri ďalšom najproduktívnejšom type, pri slovese pracovať je situácia

odlišná: tu sa totiž nové slovesá tvoria prevažne sufixáciou. Na predpony je tento typ relatívne chudobný. Zo 6.300 slovies tohto typu je 4.300 predponových. Sem pribúdajú nové desubstantíva cudzieho pôvodu.

Medzi retrográdnym usporiadaním a paradigmatickou systematizáciou slov existujú isté súvislosti: substantív skloňujúcich sa pravidelne je spolu 66.600, adjektív je 34.600, pravidelne sa časujúcich slovies je 25.000; ostatných, nepravidelne sa ohýbajúcich je iba niekoľko stovák. Nepravidelne sa ohýbajú slová v reči veľmi frekventované. Podľa zakončenia najľahšie identifikovateľné a začleniteľné sú adjektíva, najzložitejšie a aj najnáročnejšie pre klasifikáciu sú substantíva. Mechanicky, iba podľa zakončenia nemožno rozčleňovať z nich žiadne.

Z retrográdneho slovníka možno zistiť produktivnosť slovo-tvorného modelu, na základe ktorej sa dajú určiť niektoré stylistické kvalifikácie slov. Tak napríklad v slovnej zásobe slovenčiny je málo slov zakončených na morfémy -oň /37/, -áš /62/, -áľ /17/, no veľmi veľa slov je zakončených na morfémy -ár /810/, -teľ /467/, -ník /882/. Obrovskú produktivnosť majú slová s príponami -cia /2.068/, -zmus /941/, -ista /635/. Menej frekventované sú staršie a expresívne, tie druhé sú novšie a nočné.

Produktivnosť slovo-tvorného modelu závisí aj od jeho súvislosti so slovným druhom. Vo všeobecnosti sú produktívnejšie slová so slovesnými, než slová s mennými morfémmi. To preto, lebo slovesných prípon je v slovenčine menej ako menných prípon, pričom frekvencie slovesa v textoch je nesporne väčšia

ako frekvencia mena. Slovesné prípony sa vyskytujú veľmi často aj v deverbatívnych substantívach alebo adjektívach, no obrátený výskyt /substantívne a adjektívne morfémy v slovesách/ je oveľa menší. Vezmime ako príklad zakončenie -ovateľ, v ktorom česť -ova- je substantívna. Slová s poradím - ovateľ majú produktivnosť v texte rozsahu 1,000000 slov 308, no slová s poradím -teľovať iba 5. Iný prípad: zakončenie -iteľ: slová s poradím -iteľ majú produktivnosť v texte 392, no s obráteným poradím /-teľit/ iba 4. Z toho vychádza, že slovotvorné modely s poradím prípon 1. slovesná, 2. menná sú produktívnejšie než slovotvorné modely s príponami v obrátenom poradí.

Produktivnosť slovotvorného modelu závisí aj od toho, a koľkými slovnodruhovými základmi je jeho prípona kompatibilná. Napríklad prípona -ca sa spája len so slovesnými základmi /radca, sudca, škodca.../, zatiaľ čo prípona -ník je kompatibilná so slovesnými základmi /bojovník, pracovník.../, s adjektívnymi základmi /smrteľník, bryndzovník, makovník.../ i so substantívnymi základmi /robotník, bubeník, školník.../. Prvý z týchto modelov má produktivnosť v slovníku 82, zatiaľ čo druhý má túto produktivnosť 882. A k uvedeným a podobným tézam sa možno najľahšie dostať pomocou ukazovateľov z retrográdneho slovníka.

Retrográdny slovník upozorňuje bádateľa na isté zákonitosti vtedy, keď sa porovnáva s inými slovníkmi takéhoto typu. Porovnali sme zakončenie slov v 7 retrográdnych slovníkoch, aby sme zistili, aké sú relácie medzi konsonantickými a vokalicnými zakončeniami. Zistené výsledky /v %/:

	Slo- ven- čina	Ruši- na	Pol- šti- na	Srbo- chorv. don.	Mače- don.	Maďar- čina	Nemči- na
Vokálne	57	59	41	64	67	22	18
Konsonant.	43	41	59	36	33	78	72

Z tabuľky vidieť nielen odlišnosť aglutinačného a analytického typu, ale aj zaujímavé vzťahy medzi slovanekými jazykmi. Vysoké percento vokálnych zakončení v juhoslovanských jazykoch je dané tým, že sa tu slovesá končia prevažne na samohlásky /-i, -a/.

Retrográdny súpis slov upozorňuje aj na súvislosti medzi ľavou a pravou stranou slova. V slovenskom retrográdnom slovníku nielo ani jeden prípad taký, že by sa v 2. slovesnej triede vyskytli predpony pred-, pod-, v-; niet ani jeden taký prípad, že by substantíva s príponou -isko mali predpony nad-, pred-, pod-, v-, vz-; niet ani jeden taký prípad, že by adjektíva s príponou -cký mali predpony roz-, u-, v- atď. Poradie typov slovík podľa ich schopnosti viazať na seba predpony je: 1. triať, 2. nieť, 3. žuť, 4. chytať, 5. brať, 6. žať, 7. chudnúť, 8. robiť, 9. rozumieť, 10. česať, 11. kričať, 12. hynúť, 13. pracovať, 14. vidieť. Z predpón sú najmenej kompatibilné prepony so speciálnym významom /nad-, pred-, pod-, v-, vz-/. Zatiaľ čo zo slovík iba každé štvrté sloveso v slovenčine je bezpredponové, pri adjektívach je situácia obrátená v tom zmysle, že iba každé štvrté adjektívum je predponové. To všetko ukazuje na zákonitosti vzťahov medzi ľavou a pravou stranou.

Retrográdne zákonitosti v slovenčine i v ostatných jazy-

koch otvárajú nové možnosti výskumu jazykov. Treba však každý údaj zistený z retrográdneho slovníka brať iba ako provokujúci signál. Retrográdne slovníky - podobne ako frekvenčné slovníky - bádateľa jednak provokujú a jednak mu dávajú k dispozícii pole, na ktorom môže inými cestami ako doteraz objavovať ďalšie zákonitosti v jazyku.

**Štylistická
diferenciácia
v slovenčine**

J. MISTRÍK

Inventár jazykových prostriedkov nie je jednotvárny a ani nie je uzavretý: stále sa vyvíja kvantitatívne i kvalitatívne. Čím je jazyk mladší, tým je vnútorne dynamickejší a tým je jeho vývin prudší. Spisovná slovenčina je pomerne mladý jazyk, a preto aj pri nej treba predpokladať živé vnútorné zmeny. Súbor vyjadrovacích jazykových prostriedkov vzniká a formuje sa postupne a permanentne.

Ktoré sú príčiny tohto neustáleho pohybu? Jazyk sa používa v rozličných oblastiach ľudskej činnosti a v rozličných situáciách. Podmienky a požiadavky pri dorozumívaní nútia používateľa vyberať z inventára len tie a také prvky, ktoré pre konkrétnu situáciu a potrebu vyhovujú najlepšie. Napríklad na dorozumívanie sa vo verejnom prostredí sa nemôžu uplatňovať všetky tie prvky, čo sa používajú v súkromnom prostredí. Alebo do vedeckého textu sa nehodia všetky tie prostriedky, ktoré sú primerené v rečníckych prejavoch. Ak sa isté situácie často opakujú a ak sa pre tie isté situácie volia zakaždým tie isté jazykové prostriedky, nastáva v inventári rozčleňovanie a diferenciacia prvkov. V každom jazyku je napríklad skupina expresívnych i nočných prvkov, skupina hovorových i knižných, domáckich a prevzatých, všeobecných a odborných prvkov a i. Každý jazyk má viacero tried so špecifickým zafarbením tried jazykových prvkov, určených pre rozličné situácie. Proces triedenia jazykových prostriedkov podľa toho, aké funkcie sú schopné plniť, alebo podľa situácií, v ktorých sa používajú, nazývame procesom štylistickej diferenciacie prvkov. A triediace kritérium nazývame štylistickým zafarbením jazykových prvkov.

Niektoré z jazykových prvkov sú síce iba na plnenie jedi-

ného cieľa, no iné sú schopné plniť striedavo viaceré rozličné funkcie. Nemožno preto všetkým priradiť iba jedinú príslušnosť a jedinú možné zafarbenie. Jedny a tie isté prvky môžu patriť do viacerých tried. Čím je jazyk starší a vyvinutejší, tým výraznejšie sú jeho prvky špecifikované a tým menej je v ňom štylisticky mnohoznačných prvkov.

Aká je situácia v slovenčine. Slovenský jazyk sa formoval a formuje za zložitých podmienok. Je v živom dotyku so všetkými nárečiami: vyvíjajú naň neprestajný tlak cudzie slová a popri tom musí pohotovo plniť všetky tie funkcie, ktoré v iných spoločnostiach plnia bohaté rozvinuté jazyky.

Postupom času sa veľmi jasne diferencovali spisované prostriedky od nespisovných prostriedkov. Niektoré nespisovné prostriedky sú tu ako dedičstvo nárečového výraziva, slová a konštrukcie používané v spontánných rozhovoroch. Iné nespisovné prostriedky, ktoré sú tu, to je vlastne choroba doby vo všetkých známych jazykových systémoch - to sú slangové a skratkové slová, ktoré sa neuspokojujú s periférnym postavením, ale sa tlačia do centra slovnej zásoby. Slangové slová, vo väčšine prípadov slová uzavretých sociálnych a profesionálnych skupín, vznikajú aktualizovaním významov známych slov alebo deformáciou často používaných pomenovaní. Sú to dnes expresívne familiárne vyjadrovacie prostriedky, ktorým spoločnosť nekľadá žiadne odpor. /Pozri o tom v práci J. Mistrík, Štylistika slovenského jazyka, Bratislava 1970, str. 198. Tam sa uvádza aj ďalšia odborná literatúra./ Obdobne je to so skratkovými slovami: aj tie sa tlačia do centra slovnej zásoby, aj tie sa používajú najmä v uzavretých sociálnych a profesionálnych sku-

pinách a aj tie spoločnosť prijíma bez akéhokoľvek odporu. Typické slangové slová sú telka /televízia/, kemoš /kamerát/, senzi /senzačný/, jasnačka /to je jasné, samozrejmé/. Typické skratkové slová sú emenvé /MNV - miestny národný výbor/, Čedok /Čs. dopravná kancelária/ a pod. Také syntaktické konštrukcie, ktoré by sme mohli označiť za slangové, v slovenčine nateraz nemáme.

Ani otázka preberania a zdomáckovania slov z cudzích zdrojov nie je slovenským špecifikom. Migrácia slov i konštrukcií medzi jednotlivými jazykmi je permanentná. Pokiaľ ide o slovenčinu, treba zdôrazniť, že je nesymetrická - tu môže byť reč takmer iba o importe. Pribúda obrovské množstvo slov grécko-románskeho pôvodu, najmä substantív /zakończonych na -cia, -zmus ap./ plus adjektív prispôbovaných slovenčine sufixom -ský. Prírastok sloves cudzieho pôvodu je podstatne menší /obyčajne ide o desubstantívne slovesá/ a prírastok iných druhov slov cudzieho pôvodu nie je takmer žiaden. Cudzie slová v slovenčine jednoznačne patria medzi odborné termíny, medzi abstraktné a nociónálne, no nie medzi expresívne a nie ani medzi pomocné slová.

Mohlo by sa povedať, že proces štylistickej diferenciácie je najviacej poznačený práve pribúdaním slov.

Oveľa menšia diferenciácia prebieha medzi domácimi slovami. Tu je menší posun na osi historicky príznakové - historicky nepríznakové slová. Mnoho slov sa dostalo na perifériu odtazu po druhej svetovej vojne a potom sa tento proces prechodu zmiernil. Aj opačný prechod bol najprudší po druhej svetovej vojne, no potom sa zmiernil, avšak prebieha neprestajne. Svoju frek-

venciu stratili slová typu notár, žandár, župa, starosta. Po zmenila alebo rozšírila sa sémantika slov plán, brigáda, družba, pionier atď. Je prirodzené, že pribudli niektoré slová tvorené z domácich prvkov a domácimi spôsobmi, napríklad samoobsluha, zotavovňa a pod. Pohyb medzi štylistickými triedami domácich slov je teda minimálny a zasa sa týka prevažne substantív, prípadne adjektív. V oblasti syntaxe sú presuny a zmeny vo frekvencii konštrukcií takmer nezbadateľné. Štatisticky sme zistili, že v slovenčine sa za posledných sto rokov zväčšila dĺžka slova v priemere o jedno písmeno a zväčšila sa aj dĺžka vety v priemere o jedno slovo. Toto platí pre všetky štýly okrem umeleckého a značí to, že vyjadrovanie vo všetkých vecných štýloch je informačne bohatšie. Z tohto dôvodu sa v jazyku zvyšuje počet skratiek, značiek a symbolov. Čím ďalej, tým viac sa pri komunikovaní - písomnom i ústnom - predpokladá znalosť situácie alebo kontextu.

S procesom štylistickej diferenciácie jednotlivých prvkov súvisí aj otázka zoskupovania prvkov do tzv. štýlových vrstiev a tým aj otázka štýlového rozvrstvenia spisovnej slovenčiny. Aká je situácia v tejto veci?

V teoretickej štylistike slovenčiny sa hovorí o klasifikácii štýlov rovnako, ako sa o tejto otázke hovorí aj v iných jazykovedách. Tu sa situácia javí obdobne ako pri systematizácii a klasifikácii v iných jazykovedných oblastiach: hranice sú nevýrazné, pohyblivé, prestupné, vágne. Od Pražskej školy sme zdedili trichotomickú klasifikáciu štýlov /štýl hovorový, odborný, umelecký/, F. Trávníček vyčleňuje 6 štýlov, S. Skorupka v poľštine 4 štýly, E. Pauliny vychádza z dichotomického

členenia atď. V českej štylistike sa v päťdesiatych rokoch vyčlenil nový, publicistický štýl, v slovenčine v šesťdesiatych rokoch ďalší, administratívny štýl /pozri cit. Štylistiku slovenského jazyka/ a v poslednom čase sa vyčleňuje i rečnícky štýl. Tie posledné tri - publicistický, administratívny a rečnícky - sa vyčleňujú na pozadí pôvodného odborného štýlu, a tak potom na mieste odborného štýlu v slovenčine ostáva iba jeho jadro v podobe náučného štýlu. Pojem odborný štýl, ako sme ho poznali pred tridsiatimi rokmi, sa rozpadá a jeho pomenovanie sa začína počítať ako anachronizmus.

Treba teraz postaviť otázku, či je skutočnosť v slovenčine naozaj takáto. Či sú konštituované všetky tieto /a či len tieto/ štýly, aké sú ich vzájomné vzťahy. V tejto súvislosti je nevyhnutné hovoriť o potenciálnych štýloch. V priebehu existencie jazyka sa štýlové rozvrstvenie mení. Slovenčina je schopná konštituovať náboženský štýl, je schopná konštituovať právnický štýl i rozhlasový, televízny, ale i receptový alebo štýl reklamy atď. Záleží iba na tom, do akej miery je to pre teóriu alebo prax potrebné, a ďalej i na tom, či v súčasnom období takýto štýl žije a pokiaľ je jeho vyčleňovanie potrebné.

Najlepšie sa doteraz darilo v slovenčine opísať tieto štýly: hovorový, náučný, publicistický, administratívny, umelecký a rečnícky. Existujú evidentné vrstvy výrazových prostriedkov, pomocou ktorých možno jazykovým prejavom dať charakter niektorého z uvedených štýlov. Formujúcimi silami sú, pochopiteľne, príležitostné štýlotvorné činitele.

Hovorový štýl spisovnej slovenčiny je charakterizovaný tým, že je ústny, konverzačný, situačný a že sa realizuje

v súkromnom prostredí. Slovná zásoba tohto štýlu je pomerne malá, ale má bohatú varietu syntaktických konštrukcií. Oproti neslovanským jazykom je príznačný širokým diapazónom intonačných možností. Intonácia funguje zvlášť výrazne pri aktuálnom členení výpovedí a ako emfatický prostriedok. Niektoré vetno-intonačné konštrukcie sú doslova lexikalizované. Treba však povedať, že v hovorových prejavoch značne prevládajú prvky miestnych nárečí.

Náučný štýl sa začína rozpadáť na nižší, populárno-náučný, a na vyšší, vedecko-náučný štýl. Náučný štýl je prevažne písomný, monologický, pojmový, odborný a realizovaný obyčajne vo verejnom prostredí. Dalo by sa povedať, že tento štýl prežil za posledných sto rokov najväčšie zmeny. Bol pôvodne symbiotický s rečníckym /v období romantizmu/ a neskôr s publicistickým /po prvej svetovej vojne/. Vyčleňoval a formoval sa postupne, ale nepravidelne. Najväčšie zmeny zaznamenal v posledných desaťročiach. Veta tohto štýlu je takpovediac školsky priehľadná, až jednotvárna, slovník preeštený cudzími slovami. Pre cudzinca je to štýl najprístupnejší.

Publicistický štýl slovenčiny sa osamostatnil a formoval až po roku 1945. Až dodnes sa výrazne modernizuje syntakticky i lexikálne. Proces internacionalizácie jazyka prebieha na pôde tohto štýlu - to je však príznačné pre publicistické štýly všetkých jazykov sveta. Publicistický štýl slovenčiny je žánrovo výrazne členený na spravodajský, direktívny a beletrizovaný. Oproti západným publicistickým štýlom sa odlišuje istou svojráznou didaktickosťou. Nie je to čisto faktografický a laконicko úsečný, lež dosť nápadne kontextový, poznačený naratívno-výkladovými postupmi.

Administratívny štýl je nekontextový a blízky staršiemu právnickému štýlu. Jeho vývin ide smerom k úplnej schematizácii. Od západných administratívnych štýlov, ktoré sú nasýtené viac individuálnymi a subjektívnymi formuláciami, sugestívnymi a stimulátívnymi výpoveďami, je náš administratívny štýl strohý, lebo osoby, ktoré sú v dialógu, sú v prevažnej miere fiktívne a právnické osoby. Syntax tohto štýlu z veľkej časti nahrádza grafické prostriedky.

Rétorický štýl sa neodlišuje od klasického Aristotelovho rečníckeho štýlu. V slovenčine, ktorá je flektívnym jazykom, sa oproti analytickým typom v oveľa väčšej miere môžu na patetizáciu využívať analytické spôsoby vyjadrovania a okrem toho sa tu v oveľa väčšej miere môže využívať aj intonácia. Možno, že tvrdenie nebude veľmi smelé, keď povieme, že slovenčina poskytuje rečníkovi nepomerne viac možností ako neslovaneké jazyky.

Umelecký štýl v slovenčine je rovnako rôznorodý a na prostriedky bohatý ako v ostatných jazykoch, z ktorých sa do slovenčiny prekladá. Prebral a preberá všetky známe moderné prostriedky. Pestrosť vyjadrovania aj tu umožňuje bohaté uplatnenie fiktívnej intonácie a expresívnych konštrukcií. Možnosti využitia jazyka na umelecké spracovanie prejavu, to je individuálne a subjektívna vec používateľa jazyka. To už však stojí mimo lingvistickej štylistiky.

Keď je reč o štylistickej diferenciacii, treba si postaviť otázku, či v slovenčine existujú uzavreté triedy štylisticky jednotných prostriedkov. Výskumy ukazujú, že existujú, lenže navzájom sa krížia a prestupné sú do takej miery, že o nich

možno hovoriť iba v teórii. Sú to tzv. štýlové vrstvy, ktoré sa konštituuju "ad hoc", no ich inventára sú reálne. Prestupovanie medzi nimi, živá migrácia a ich otvorenosť, to je skutočná tvár živého jazyka.

**Baroková lyrika
na Slovensku**

J. MIŠIANIK

Barok je svojou povahou štýl lyrický, preto jeho nosným pilierom, jeho vedúcim žánrom je poézia a v jej rámci najmä duchovná a lábosťná lyrika. Duchovná a lábosťná lyrika sú súčasne aj najpestovanejšími druhmi nášho literárneho baroka, druhmi s najdávnejšou kontinuitou i s najväčšími umeleckými úspechmi.

Barokovosť prenikla najvčasnejšie a najhlbšie do duchovnej piesne a homiletiky, ktoré sú azda najoficiálnejšími druhmi barokovej doby, ale i druhmi, ktoré sa azda preto najviac rozvinuli a osamostatnili. Stalo sa to iste vďaka opore, ktorú našli v dovtedajšej stredovekej náboženskej literatúre, a najmä v hymnológii a breviárovej lyrike, ďalej v poetickom Starom zákone a najmä v žalmoch. Inšpirácia stredovekou piesňou je vôbec charakteristickou črtou baroka už aj preto, že ide zväčša o piesne gotického obdobia s mystickým duchom, no naturalistickými obrazmi a slovníkom.

Napospol všetka táto duchovná pieseň, či už slúži náboženským obradom, alebo je úzko vieroučná, prosebná alebo ďakovná, má vlastne jedného hrdinu a tým je kajúci hriešnik, ktorý žije vo večnom strachu pred hriechom a trestom prísneho Boha-sudcu. Kým táto pieseň bola u Silvána ešte manifestom a obranou básnikovho subjektu, jeho spovedi z búrlivej mladosti, utrpenia a nepokoja, vo vrcholnom baroku /zhruba 1670-1740/ je už najčastejšie len prejavom pesimizmu, vyjadreného všeobecne, abstraktné a len niekedy aj konkrétne ako osobne prežitá skúsenosť. Väčde je kajanie, nárek a úporná snaha nájsť si tichý kút pred zlobou sveta, lebo i keď smutný hrdina nie je k obklopujúcej skutočnosti celkom ľahostajný, predsa len nevidí nijakých mož-

ností ako prekonať zlo. U takého Horčičku ide o akýsi intímny rozhovor s niekým blízkym, o zadumanie nad podstatou sveta, u iných autorov sa zase vyskytujú aj problémy etické, spoločenské, ba i politické.

V záplave duchovnej poézie, vieroučnej, kajúcej i hlboko mystickej sa nám dosiaľ strácalo nejedno poetické zrno osobnej lyriky, prechnutej problémami citlivého ľudského vnútra. Toto zrno bolo rozmnožené výsledkami rukopisného výskumu posledných rokov, a tak sa zhromaždila tvorba, ktorú k duchovnej poézii približuje len elivost a smútok z pomínutelnosti sveta. Tak popri cirkevnícko-náboženskom prúde baroka, propagovanom nespočetnými vydaniami oficiálnych spevníkov, máme aj poéziu, síce nevelkú, ale už s pohľadom do rozšíreného ľudského vnútra, ktorý je už výrazom spoločenských vzťahov. A to je už profánna, občianska a meštianska črta baroka, ktorú sme si niekedy dostatočne neuvedomovali. Nepatrí sem len Ondrej Lucae, ktorý tak ako nikto iný líči vznik barokových nálad a chiliastického blúznenia o konci sveta /1652-1669/, Michal Inšitoris /1663/ a Juraj Zábojník /1664/ zase hrôzu tureckého pustošenia a túžbu po mieri, ale najmä Daniel Sinapius, Jonáš Koledánus, Samuel Palumbini a Jeremiáš Lednický, ktorí prejavujú nevšedné nadanie lyrických básnikov.

Črty barokovosti má ako katolícka, tak i evanjelická piesňová tvorba. Zdá sa však, ako by pri katolíckej boli tie črty primárne, ako by boli v nej samej a patrili už k prvotnej jej podstate, kým pri evanjelickej ako by boli nedočkavo vnučené a ona ako by to ochotne prijímala, až nakoniec katolícku ľudským, lyrickým ponorom aj prekonala. Tak ako sa spoločenské

pomery od skončenia tridsaťročnej vojny k veľkému Leopoldovmu prenasledovaniu evanjelikov a ďalej stávali tiesnivejšími a dusnejšími, ako postupujúca protireformácia bola bezohľadnejšia a protestantizmus bol zaháňaný na ústup a do spoločenskej pasivity, v takej miere aj evanjelická duchovná poézia prehľbovala svoju bezútešnosť. Súbežne však s tým, ako sa evanjelictvo muselo z výbojov stiahnuť do obrany a začalo chrániť už len svoju vieroučnú podstatu, konštituovalo sa v cirkvi so sústavou dogiem, a ako také potom odmietalo myšlienky pietizmu i racionalistického osvietenstva.

Nielen chronologicky, ale svojím postojom a štylistickými postupmi sú akýmsi vatupom do baroka už Eliáš Láni, alebo i Trnovský so svojou Citharou. Láni /1570-1618/ je nadaným lyrikom, jedným z najcitlivejších v našej starej literatúre; i keď azda nepriazňou osudu sa po ňom zachovalo len asi desať básní, trvalo sa zapísal do dejín našej lyrickej poézie, a to tým, že ide o skutočne subjektívnu lyriku, ktorá sa sviežo vyníma na úzadí neosobno-abstraktnej, obradnej a vieroučnej súdobej duchovnej poézie. Citlivým básnickým prežitím dáva výraz nielen svojmu osobnému, ale i všeobecnému nepokoju doby. Spieva hlavne o sebe a o svojom zármutku, spieva žalmicky ako pred ním len Silván a Medožerský. A tak je aj najdojímavejší, lebo podľa Krčméryho "husle v prítomí hudú tklivejšie, celkom iste tklivejšie". Pravda, čím sú jeho verše citovo hlbšie, tým sú aj mystickejšie a fatalistickejšie, čím sa organicky zapájajú do práve bežiacého manierizmu. Rád siaha po výrazive a obrazoch z ľudového života a poézie: Jáť jsem jako poutník v hoře, // jáť jsem jako jelen v dole, //, běžající po údolí, // hledající

živé vody.- Niekoľko krásnych lyrických básní "v vezení a v o-kovách na zámku Lednickém roku 1689 zložených" máme od Koledá-na a Palumbiniho. Niektoré z nich sú síce zdĺhavé a moralizujú-ce, iné zase myšlienково a citovo bohaté, no všetky majú bodne osobného smútku a skutočného citu, utrpenia i ľudskej veľkosti. Skutočným thesaurom osobnej lyriky sú neskoršie vydania Citha-ry. Tu je napr. i Lednického občiansky i umelecky pozoruhodná pieseň /Kdy, ach, kdy se jen ukáže žádostný den pokoje/, ktorá si všima spoločenskú situáciu, sugestívne konfrontujúc vojnové a mierové pomery: "Bezpečnost z země již ušla, // pokoje nikde není, // chove dobrá též přeč pošla, // města se vaí pustnější, // truchlý lid všudy chodí, // v žalosti srdce brodí. // Ach, kdybych mohl slyšetí, // kdy nám Bůh pokoj navrátí!"

Je známe, že barokoví autori si živo uvedomovali funkčnú platnosť jazykového prejavu, ba i značnú opozíciu reči hovoro-vej a básnickej. Barok je po stredoveku druhým dobovým štýlom, pre ktorý reč bola plná čarovnej, tvorivej sily, veriac, že zo slov a z reči buduje človek nový svet. Súvisí to aj so zvláštnym zosťojom rétoriky v týchto epochách, ktorá je organickou súčasťou jazykovej dynamiky. Rétorickosť je úsilím o živú dikciu, ktorá v baroku dokazuje, že nie je už len alúžkou myšlienky, ale básnickou výzdobou, v ktorej je skrytý zmysel. Hromadenie synonym a prirovnaní, zvukovo blízkych slov a metafor ako i silné emocionálne, to sú prostriedky onoho čarovania. A. Gryp-hius napísal priamo báseň Grösse und Elend der Sprache, kde ho-vorí, že život človeka priamo súvisí s jeho jazykom. Pravda, toto vševládne tajemstvo reči neovláda každý. Niektorý autor ho využíva len mimovoľne, iný zase cielavedomejšie. Nikto zo

starých slovenských autorov však nemá taký aktívny vzťah k rodnému jazyku ako Daniel Sinapius-Horčíčka. O jeho uvedomelej práci s jazykom svedčí napr. hromadenie etymologicky príbuzných alebo aspoň zvukovo blízkych slov /adnominatio/, aby dosiahol eufóniu, eurytmiu a žiadúcu náladu. Tak napr. v básni Nad umretou sestrou má verš: Smrť jedna za druhú k nám sa rada dobýva - a ďalej - neb jak krok za krokom tak jedou za rokom roky - kde skupinou tvrdých spoluhlások chce zdôrazniť neúprosne plynutie času a pomínutelnosť ľudského života. Takýchto príkladov môžeme v jeho poézii nájsť viac: Z takových mlák zámurku a bahen bíd vytržený; pravú pravdu a zdravú radu oddáva atď.

Ako je medzi človekom renesančným a barokovým rozdiel v svetonázore a psychike, tak je rozdiel aj vo verši 16. storočia a konca 17. storočia. Vzrušenosť a až neurotická precitlivosť barokových básnikov sa odrazila na literárnom texte, básni a na verši, a to nielen na bujnejšom a farbistejšom slovníku a metafore, ale už na pomere rytmického a vetného členenia verša, čiže na počte presahov. Je síce známe, že proti napospol samému vetnému veršu stredovekému, proti jeho temer výlučnému rytmicko-syntaktickému paralelizmu renesancia bola hotovým prelomom: bohatšia a živšia výpoveď si vynútila slobodnejšie uplatnenie, a to sa mohlo stať len porušením koncovoveršovej rytmickej pauzy a jej prekročením častou vetného presahu. V každom prípade ide o koncesiu rytmu v prospech živej výpovede, ktorý pohyb a pomer sa potom do krajnosti vyhrocuje v baroku. Tak zistíme, že pieseň Ach, kďže mej hlave má presahy pri vyše 50 0/0 veršov; a akýmsi vrcholom pri porušovaní spo-

menutého paralelizmu je pieseň Odvráť nepokoj válečný, v ktorej jednástich strofách sa uplatňuje bez výnimky dôsledný presah, a to nielen veršový, ale dokonca i strofický. Dynamika barokového verša sa prejavuje aj bohatou strofikou; tak sa vyskytujú strofy 2-veršové, ale i 12 až 17-veršové s priam rafinovanou schémou rýmov.

Prejavy kajúcnosti a pomítnutelnosti pokrývajú zase najväčšiu plochu barokovej literatúry, lebo sú sprievodcom a vyjadrením eschatologických otázok – štyroch posledných vecí človeka – hlavnej to témy baroka. Dobre to zobrazuje anonymný autor piesne Ach, přeběda mně smutnému:

Dňové moji pomíjejí,	Co měsíc se umenšuje
ano podobně míjejí	život můj a nestálý je,
co stín na stěně...	jako sníh od slunce hyne...

Na skutočnom pomedzí medzi duchovnou a náboženskou lyrikou na jednej strane a medzi svetskou láboostnou poéziou na druhej strane je mystické erotika. Už gotika vnášala telesnosť do svojich náboženských predstáv a erotický prvok do duchovnej poézie, smele preplietajú náboženský slovník a metaforiku s erotickými symbolmi, obrazmi a alegóriami z oblasti telesnej lásky. Erotická zmyslovosť sa tu obvykle uplatňuje na pozadí vzťahu medzi Kristom a dušou, prípadne cirkvou, alebo zas medzi Bohom a P. Máriou. S týmto výrazivom a obrazmi sa stretáme i pri líčení extatických vzťahov niektorých svätcov ku Kristovi, napr. sv. Františka z Assissi, Ignáca z Loyoly, Kataríny, Terezy Ježišovej a i. Tak v piesni Žofie Kubíní Ženichu můj spanilý sa zdá, ako by za mystickým oparom boli čisto ženské city: Ó, přijď ke mně, polib mne, // ženichu můj milý, // na

tabe očekávám// smutná každou chvíli. K vrcholom našej mystickej erotiky patrí Hruškovicev preklad z nemčiny Můj milý spanilý, z ktorej jedna strofa znie: On volal líbezňe,// a ja sem dřimala,// nyní mru bolestí,// která mne potkala.../ Jestli ho najdete,// povězte v rychlosti,// že sem všecka pro něj// nemocná milostí.

Akýmsi pendantom barokovej duchovnej lyriky a popri nej aj najumeleckejším žánrom je svetská lábosťná poézia, ktorá zabera najširšiu oblasť svetskej poézie epochy. V každom prípade nájdenie dlhšej a významnej skladby Obraz pani krásnej perem malovaný spred roku 1701 od Štefana Seleckého je veľkým prekvením už tým, že je to jediná lábosťná báseň nášho baroka, ktorá nie je anonymná. I keď je podľa všetkého jej autorom zeman, jeho skladba, erotická spotečza trnavskej dámy, neodráža feudálne vzťahy, ale skôr meštianske. Autor ju šľachtickému prostrediu ani neadresuje. V prvej osobe popisuje krásu ženy, do ktorej sa zalúbil a ktorú vraj obdivuje i ďaleké zahraničie. I on vraj prišiel až z Benátok a najradšej by sa stal v Trnave aj remeselníkom, len aby mohol byť v blízkosti svojej krásy. Báseň naozaj pripomína niečo z talianskeho svetového baroka, farebného, hýrivého a plného poetickej zmyslovosti. Je pozoruhodná aj tým, že autor ňou "perem maluje" telecnú krásu ženy, idúc po postave rad-radom od jej vlasov po nohy a chôdzu: "Oči, oči krásné, oči nevidané,// sú-li ještě v sviete jedny vám podobné?//... Krk subtilný, ne právě velikej dlúhosti,// jak perí labuť takovej bielosti//... líce jak lilium je lístečkú bílých." Ide o jemnú erotiku, ktorá sa snúbi so znalosťou mytologického sveta a s pohľadom do spoločenského života niekde

šieho kultúrneho centra Trnavy, o pozoruhodný plod svetského baroka, ktorý do našej literatúry vnáša vzácne tóny - nie síce tým, že by azda hrdinka mala individuálne črty, alebo že by mala nejakú aktívnu účasť, nejaký osobný cit alebo vnútorný boj. Nič takého - kráska je len pasívna a obdivovaná -, ale to zvlášť je, že napriek všeobecnému tenoru barokovej lúboostnej poézie ani zamilovaný neprežíva nijaké lúboostné muky, nevzdychá a netrápi sa, len s ľahkým šarmom vyslovuje svoje očarenie krásou a svoje vytrženie.

Seleckého skladba je tak samorastla, že všetka ostatná lúboostná poézia doby baroka tvorí mimovoľne akoby osobitnú skupinu. Skupinu tvorí nielen tým, že celá je anonymná, ale aj tým, že pozostáva z kratších lyrických útvarov, že je strofická a má piesňový ráz. Týmto črtami, ale už vôbec faktom, že ako celok tvorí literárny žáner, ktorý v barokovej literatúre svojou zmyslovosťou zaujíma najsvetskejší postoj, priamo geneticky nadväzuje na lúboostnú lyriku renesancie, ktorá je jej najvlastnejšou pôdou. Toto príbuzenstvo je tak organické, že vedie medzi touto poéziou v renesancii a v baroku k nerozoznateľnej podobnosti. Je preto celkom možné, že viaceré lúboostné básne-piesne, zapísané v dobe baroka a sem pre svoju anonymnosť a nedatovanosť aj zaraďované, v skutočnosti vznikli už v 16. storočí. K tejto podobnosti nepochybne priapeli i petrarkizmus, ktorý so svojimi automatizovanými a málo obmieňanými formami v 16. storočí a väčšine 17. storočia priamo rozliel po celej - i strednej - Európe, aby potom interferoval s francúzskej vinou alamedovej /á la mode/ poézie. Spomenutá podobnosť súvisí konečne i s veľkou stabilitou tak základného citu, ako

je Rúbostný, s jeho nepatrnou závislosťou od menlivosti spoločenských vzťahov. So stabilitou Rúbostného citu v priebehu vekov súvisí zvyčajnosť hlavných fáz Rúbostných zážitkov: úsilie o zblíženie, radosť z úspechu, čiže opätovanie, alebo zase zármutok a ťažkosť pri odmietnutí, pri sokoch, intrigách a pri rozchode. A práve táto stálosť a zvyčajnosť peripetií je príčinou, že v Rúbostnej poézii vždy hrozí opakovanie a automatizácia - pokiaľ len nejde o nedaného básnika -, pretože v starej poézii prejav Rúbostného citu sa obyčajne neopiera o osobný cit, o individuálne zážitky a jedinečné situácie ako v modernej lyrike, ale o typizáciu, o topické pojmy, o dobovú literárnu konvenciu.

Už sme sa zmienili o spoločných črtách erotickej poézie v priebehu storočí. Avšak hlavným spoločným príznakom Rúbostnej poézie stredovekej, renesančnej i barokovej je jednak poňatie lásky ako rozkoše i utrpenia, jednak poňatie lásky ako služby. Kým však v stredoveku to bola pani a sluha /vazaľ/, v dobe baroka je to dáma a milenec ako poddaný a nevoľník. Kým v stredoveku a Renesancií milovníkov smútok z lásky vyplýval z toho, že milá lásku neopätuje, bolesť z lásky v baroku je základným prejavom, čiže je výsostne spätá so samou podstatou lásky, nielen teda s láskou sklamanou alebo neopätovanou. Vidno teda, že renesančná erotika bola otvorenejšia a prirodzenejšia, bola afirmáciou života, kým v baroku bola zastretá temer ustáleným epitetom, konvenčnou metaforou a abstraktnou alegóriou.

Záverom chceme zdôrazniť lyrickosť barokovej literatúry. Z nej potom vyplýva, že do čela tejto literatúry sa zákonite dostali také žánre ako duchovná a Rúbostná lyrika. To je jedn

vec. Druhou základnou črtou baroka je, že je kultúrou a štýlom predovšetkým šľachty, ale pretože ona je s cirkvou vládnuťou vrstvou, táto vládnuća kultúra a štýl ovplyvní i mešťienstvo a kultúrnu tvér sedliectva. Pri nedostatku šľachtického živlu v našej literatúre prebieha jednostranný vplyv cirkevno-náboženský, a tak našu literatúru zasahuje už presila náboženského moralizovania, vieroučnosti a abstraktnosti; preto bolo už veľmi potrebné, aby sa posilnila profánna časť tvorby a aby vôbec celá literatúra regenerovala pôsobením folklóru. To sa v 18. storočí aj dostavilo. Táto symbióza umelej a ľudovej tvorby prebiehala najtesnejšie v oblasti, kde boli pre to najprirodzenejšie predpoklady - v oblasti sociálnej a ľudostnej poézie. Tam totiž sa barok presadzoval najťažšie, lebo jeho žánre mali oddávna pololuďový charakter a boli preniknuté folklórom, ktorý prirodzenou svojou povahou vzdoroval barokovým hľadiskám a formám.

**Výskum
zastaraných slov
v slovenských
a slovanských
nárečiach**

P. ONDRUS

I. Pri skúmaní zastaraných slov sa v nárečiach slovanských jazykov sledovali prevažne zmeny, ktoré sa týkali diachronie. Tieto zmeny sa znázorňovali formulou $a \rightarrow b$, čo znamená, že na miesto jazykovej situácie a vzniká jazyková situácia b. Treba hneď poznamenať, že zmeny v synchronickom opise nárečového slovníka sa nekryjú so zmenami v diachronii, zachytenej formulou $a \rightarrow b$.

Zmeny pri zastaraných slovách živých nárečí bývajú dvojaké. Prvé sú tie, že lexikálne jednotky a a b istú dobu koexistujú tak, že si ony ako heterochrónne konkurujú dovtedy, kým jedna z nich v slovnej zásobe zaujme miesto druhej. Druhé sú zase také, že lexikálne jednotky a zanikajú bez toho, že by im lexikálne jednotky b dlhší čas konkurovali. Rozdiel medzi obidvoma kategóriami slov, vydelenými z tohto hľadiska, je podstatný.

V prvom prípade po zmenách v mimodialektnej skutočnosti predmet nezaniká a staré pomenovanie predmetu jestvuje popri novom, výstižnejšom, určité doby ďalej, kým ho nové pomenovanie celkom nenahradí. V druhom prípade sa po zmenách v mimodialektnej realite predmet prestane vyrábať, používať, zaniká, a jeho názov sa po kratšom čase prestane používať, zachová sa len v pamäti niektorých nositeľov nárečia. Najmä slová druhej kategórie ustupujú vlastne s tou generáciou, ktorá bola v období pred zmenami v živote príslušníkov nárečia pracovne i spoločensky najviac zaangažovaná a pred očami ktorej sa zmeny v mimodialektnej realite uskutočnili. Táto generácia sa charakterizuje prívlastkom - najstaršia.

II. Pretože sa v dialektnej sfére nositeľmi nárečí pred-

mety prestávajú vyrábať, používať atď., prestanú sa používať aj ich pomenovania nielen v reči strednej, ale najmä najmladšej generácie. Je to samozrejmé. Veď sa prestali používať staré miery a váhy, moderné byty majú nové vnútorné zariadenia, perie sa ináč, staré druhy kuchynského zariadenia sa nevyrábajú, niekdajšie druhy látok sa nerobia, s ich zánikom ustupuje aj výroba starších druhov odevov, krojov, nešijú sa staré druhy obuvi, nepoužívajú sa staré osvetľovacie prostriedky, zanecháva sa starý spôsob stravovania, pri zanikajúcich remeslách a domáckej výrobe sa zabúda na niekdajší výrobný postup a pracovné nástroje, z pamäti aj najstarších príslušníkov nárečia vypadávajú názvy predošlých hospodársko-spoločenských vzťahov, názvy spojené s rozličnými zamestnaniami, administratívou, s tradíciami, zvykmi atď. Niektoré predmety majú inú funkciu.

Možno však nadhodiť otázku, či má význam skúmať slová, ktoré v čase skúmania aktívne neupotrebuju všetky generácie príslušného nárečia, slová, ktoré sa vyskytujú takrečeno len v pamäti najstaršieho pokolenia. Odpoveď na túto námietku bude kladná pre niekoľko príčin:

Zastarané slová odrážajú koniec koncov hmotnú i duchovnú kultúru, dejiny nositeľov nárečia. Ak sa nezachytia tie zanikajúce slová, na ktoré sa pamätajú najviac dve pokolenia, strácajú sa navždy a s nimi aj úsek histórie príslušníkov nárečia.

Príslušníci slovenských a ostatných slovanských nárečí žili v najrozmanitejších životných podmienkach, na ich území sa vyskytovali rozličné sociálne vrstvy obyvateľov s rozdielnymi profesiami, poznajúcimi rozličné remeselnícke a domáce výroby, technické postupy, mali rozmanité obchodné, politické

a kultúrne kontakty s nositeľmi nárečí národného jazyka, prípadne dialektov iných príbuzných alebo nepríbuzných jazykov. Preto porovnávanie zastaraných slov v slovenských a slovanských nárečiach je súčasne porovnávaním materiálnych podmienok, spoločenských a výrobných vzťahov, ako aj pulzovanie politického i kultúrneho života ľudu v rozličných oblastiach slovanského života.

Na území, ktoré obývajú slované národy, sa buduje socialistické spoločenské zriadenie. Nárečia slovenských jazykov by sa tak mali nachádzať v rovnakej historicko-spoločenskej situácii. No každá nárečová oblasť sa vyvíjala ináč. Osobitosť týchto oblastí zvýraznili rôzne sociálne skupiny a najrozmanitejšími profesiami. Aj ústup spomenutých svojráznych črt bol v jednotlivých nárečových oblastiach slovanských i pri existencii rovnakého spoločenského zriadenia - veľmi odlišný: nerovnaké zanikanie tradičných momentov v živote nositeľov nárečí z rozličných oblastí sa odráža napokon i v rozdielnej povahe zanikajúcich slov, pokiaľ ide o ich tematické okruhy, pôvod a pod. Porovnávať zastarané slová, ich postupné zanikanie, je teda úloha nielen komplikovaná, ale i naneajvýš zaujímavá.

Ako sme uviedli, ústup zastaraných slov v súčasných nárečiach možno skúmať u príslušníkov najstaršej generácie. Pri zaznamenávaní zastaraných slov sa však stretávame s faktom, že nositelia jednotlivých nárečí v rozsiahlej jazykovej oblasti slovanských dialektov prežili v mimodialektnej realite zmeny úplne rozdielnym spôsobom. Najstaršia generácia niektorých nárečí sa dokonca niekoľkokrát zúčastnila na veľkých historicko-spoločenských premenách, ktoré v najhlbšej podstate narušili jej spôsob života, základne posunuli spoločenské, výrobné a ostatné vzta-

hy medzi jej členmi. Stalo sa tak napr. vtedy, keď prešla z feudálnych do kapitalistických a z kapitalistických do socialistických vzťahov v spoločnosti. Takže porovnávať zánik slov z tohto hľadiska v najstaršej generácii rozličných nárečí je úloha o to zložitejšia a zaujímavejšia.

Skúmanie zastaraných slov v nárečiach slovanských jazykov naznačuje, že charakter zastaraných nárečových slov je iný ako zastarané slová v spisovných jazykoch slovanských. Zastarané slová v nárečiach majú len hovorenú podobu, pravda, u tých príslušníkov dialektov, ktorí ešte žijú. Naproti tomu zastarané slová v spisovných jazykoch sa zjavujú v rôznych písaných a tlačených dielach, zostavených mnohými generáciami v jednotlivých obdobiach existencie spisovného jazyka. Rozdiel medzi nimi sa ukáže vypuklejšie, keď sa zdôrazní táto vlastnosť: kým zastarané slová v nárečiach sa viažu na jedno-dve pokolenia, a predovšetkým na tú generáciu, ktorá bola v čase premien v mimodialektnej realite spoločensky najviac zainteresovaná, existencia zastaraných slov v spisovnom jazyku sa nespája s jestvovaním jedného-dvoch pokolení v národnom spoločenstve, a to jednoducho preto, že zastarané slová postupne zaregistruje každá generácia v písaných i tlačených dielach z rôznych období národných dejín.

Tie zastarané slová, ktoré sú v nárečiach slovanských jazykov z domáceho dialektného fondu, môžu byť vhodným východiskovým materiálom nielen pre etymologický a historický výklad slov, ale aj pre porovnávacie štúdium v slovanskom meradle. Naproti tomu zastarané slová, ktoré sú prevzatiami z iných jazykových celkov, môžu byť dobrým základom pre výklad histo-

rie vzťahov medzi nárečiami jedného alebo viacerých národných jazykov, pre opis dejín najrozličnejších kontaktov v jednotlivých historických obdobiach.

Napokon cez zložitý postup zanikania zastaraných slov v súčasných slovenských nárečiach spoznávame podstatu diachronických zmien, znázorňovaných v historickej lexikológii iba formulou $a \rightarrow b$. Synchronický opis zániku zastaraných slov v dávnejšej minulosti bol, pravdaže, komplikovanejší, ako ho znázorňuje schéma $a \rightarrow b$, pretože začiatkový stav /a/ a konečný stav /b/ z formuly $a \rightarrow b$ si určitý čas konkuroval, koexistoval, a iba neskôr došlo k zámene lexikálnej jednotky a lexikálnou jednotkou b. Niekeedy k zámene jazykovej jednotky nedošlo, lebo jazyková jednotka a prešla do pasívneho používania nositeľov nárečí.

III. Skúmať zastarané slová v nárečiach slovenských jazykov má význam, pretože

1. archaizované slová odrážajú koniec koncov hmotnú a duchovnú kultúru, dejiny nositeľov nárečí;

2. porovnávanie zastaraných slov je súčasne porovnávaním životného prostredia, spoločenských a výrobných vzťahov, politického a kultúrneho pulzovania príslušníkov rôznych nárečí, odlišností v odlišnom ústupe tradičného spôsobu života nielen podľa spoločenských skupín, profesií, ale aj podľa generácií zaangažovaných na dianí v mimodialektnej realite;

3. zastarané slová z jednotlivých nárečí slovenských jazykov môžu byť vhodným východiskom nielen pre etymologický a historický výklad a porovnávacie štúdium v slovenskom meradle, ale aj pre výklad kontaktov medzi nárečiami a jazykmi

v rôznych historických obdobiach;

4. cez zložitý postup zanikania zastaraných slov v synchro-
nickom opise spoznáваме podstatu diachronických zmien, ktoré sú
komplikovanejšie, ako sa znázorňujú formulou $a \rightarrow b$, známou z hi-
storickej lexikológie. "

**Špecifické prvky
v slovenskej
slovnej zásobe**

Š. ONDRUŠ

Pod špecifickými prvkami v slovenskej slovnnej zásobe rozumíme také slová, ktoré majú staré praslovanské východiško, ale v slovenčine sú špecifické tým, že:

1. ako lexémy žijú iba v slovenčine,
2. ako lexémy žijú aj v ostatných slovanských jazykoch, no v slovenčine sú špecifické svojou sémantikou.

Relatívne presné množstvo takýchto špecificky slovenských slov bude možné určiť až po dôkladnej genetickej analýze slovenskej slovnnej zásoby čiže po dokončení slovenského etymologického slovníka. Už doterajší etymologický výskum slovenčiny však ukazuje, že slovenčina je pomerne bohatá na takéto špecifické lexikálne jednotky. Vyplýva to pravdepodobne z jej geografického postavenia na rozhraní troch základných skupín slovanských jazykov a pravdepodobne aj z osobitných historických podmienok, v akých sa slovenský jazyk vyvíjal.

Špecifickosť slovnnej zásoby slovenčiny nespočíva iba v tom, že má pomerne značný počet takých slov, ktoré majú staré praslovanské východiško, ale ako lexémy žijú iba v slovenčine, resp. ako lexémy žijú aj v ostatných slovanských jazykoch, no v slovenčine majú podstatne odlišnú /obyčajne staršiu/ sémantiku.

Špecifickosť slovnnej zásoby slovenčiny spočíva aj v tom, že slovenčina stratila najmenej základných všeslovanských slov. Podľa zistenia F. Kopečného "překvapuje malý počet slov chýbajících ve slovenštině. Lze i v tom vidět svědectví jejího centrálního charakteru?" /Základní všeslovanská slovní zásoba, s. 4/.

Osvetlíme na ukážku iba niekoľko špecificky slovenských slov patriacich do základného slovného fondu. Sú to:

1. Báň. Slovo báň vo význame "rúbanisko" je špecificky stredoslovenské, a tým aj apisovné slovenské slovo.

Metódou pozitívne zistených významových responzií, ktorá predstavuje hlavnú cestu zdokonalenia výskumu pôvodu slov, sa dá dokázať, že slovenské slovo báň vo význame "rúbanisko" je vzácnym pozostatkom z praslovenského obdobia a že geneticky súvisí tak s našim slovom baňa "miesto, kde sa rube ruda, uhlia a pod.", ako aj s južno-východoslovenským baňa "kúpel".

Významovým rozborom nemeckého slovesa schlagen zisťujeme, že popri všeobecnom význame "biť" má aj syntagmaticky podmienený význam "rúbať, sekať", porov. Bäume schlagen "rúbať, stíňať stromy"! Obdobne aj subst. Schlag neznamená iba "rana, úder", ale aj "rúbanisko, paseka".

Obdobne lotyšské bliezt-bliežu znamená "biť", ale aj "rúbať, stínať, sekať". Odvođené subst. bliznis znamená "rúbanisko".

Z uvedených a ďalších príkladov vyplýva, že významy "biť" a "rúbať", resp. "biť" - "rúbať" - "rúbanisko" predstavujú sémantické responzie, že vznikajú syntagmatickou determináciou toho istého významu. /K pojmu sémantická responzia porov. "Š. Ondruš, Etymologická segmentácia slovenských slov z hľadiska štruktúry indoeurópskeho koreňa a laryngálnej teórie. In: Československé přednášky pro VI. mezinárodní sjezd slavistů v Praze, Praha, Academia 1968, s. 107 - 119./

Uvedená indukívna metodologická zásada nás oprávňuje vysloviť názor, že slovo báň "rúbanisko", resp. prasl. lexéma

bané bola odvodená od slovesa batati "biť", ktoré sa najpreukaznejšie zachovalo v srbochorvátčine:

bat-a-ti "biť" → bat-n-i- > bané "rúbanisko"

Derivácia batati > batni- zodpovedá lotyš. blitz - bliznis.

2. Baña. Kým lexéma bān "rúbanisko" je charakteristická iba pre strednú slovenčinu, naproti tomu lexéma bāna "miesto, kde sa rúbe, seká ruda, uhlie ap.", je rozšírená na území celého slovenského jazyka. Zo slovenčiny bola prevzatá do maďarčiny ako bánya. Z územia Slovenska presahuje táto lexéma aj na východnú Moravu, do južného Poľska a západnej Ukrajiny. Centrum jej výskytu je však bezpečne na Slovensku.

Lítov. sloveso perti má základný význam "biť", ale syntagmaticky podmienený význam "biť prútím v parnom kúpeli, kúpať". Porov. litovské príslovie tokia varna perta, tokia neperta "taká je vrana kúpaná ako aj nekúpaná" /t. j. čierna/. Obdobne odvodené podstatné meno perene neznamená iba "bitka", ale aj "kúpeľ, kúpeľňa". Tú istú významovú členitosť má aj lotyšské pertl. biť, šlahat, 2. kúpať. Odvodenina pariens znamená "bitie", ale aj "kúpeľ".

PraĽovanské responzie litovského slovesa perti, t. j. prasl. perę - pęrati, resp. perti - pęrę pozná tú istú významovú diferenciáciu. Staroruské pęrtě znamenalo "kúpeľ", ruské nárečové pri-peretok "kúpeľňa" /Vasmer, II, s. 344-345/. Sloveso prať aj v slovenčine neznamená iba "biť", ale aj "kúpať". Perov. pesničku:

Prí Prešporku na Dunaji

húsky sa perú /t. j. kúpu/

Uvedené /a ďalšie/ príklady na sémantickú responziu "biť" - "kúpať" nás oprávňujú vysloviť názor, že prasl. baňa "kúpeľ" je odvodené od slovesa batati a že pôvodne ide o deriváciu zhodnú so slovom baň "rúbanisko".

Litovskej sémantickej derivácii pertí "biť" → perene, pittis "kúpeľ" zodpovedá praslovenská derivácia

bat-a-ti → bat-n-i, bat-n-ia "kúpeľ"

Praslovenská derivovaná lexéma bat-n-i-, batn-ia > baňó, baňa mále podľa nás túto sémantickú diferenciáciu:

1. miesto, kde sa rúbajú, sekajú stromy
/stredná slovenčina/
2. miesto, kde sa rúbe, seká ruča, uhlie
baňó, baňa a pod. /slovenčina/
3. miesto, kde sa prútím seká, šlahá v pa-
re, vo vode, t.j. kúpeľ /južné, východ-
né jazyky/

Z našej analýzy vyplýva, že odmietame názor o tom, že slovenská lexéma baňó, baňa bola prevzatá z gréčtiny, resp. z latinčiny. Slovenská lexéma baňó, baňa je pôvodné domáce slovenské slovo. /Bližšiu argumentáciu podávame v Slovenskej reči, 36, 1971, č.1, s. 12.-19./

3. Bozať, bozkať, bozk. Všeobecné slovenské sloveso celo-
vati s významovým posunom "pozdraviť" ↔ "pobožkať" je v sloven-
čine známe iba ako básnické slovo celovať, používané buď pod
vplyvom staršej češtiny, alebo pod vplyvom ruštiny. Východná
slovenčina má síce celovac v pejoratívnom význame v spojeniach

poculuje me v r., ale aj dispaletalizovaná podoba ca-svedčí o tom, že ide o poľský vplyv.

Celoslovenským slovesom vo význame "küssen, osculari" je bozať, bozkať, resp. subst. bozk.

Tendencia k zániku starého slovesa cĕlovati a jeho substitúovanie slovesom ľubiti s významovým posunom "amare" → "osculari" je charakteristická pre češtinu, slovinčinu a srbochorvátčinu. Slovenčina táto tendencia nezasiahla.

V jazykoch je známe odvodzovanie sloves významu bozkať od pomenovaní úst, líca, tváre a pod. Porov. latinské osculum "ústočká" → osculari "bozkať", nemecké nárečové Mäulchen 1. ústočká, 2. bozk, rakúske Pötzchen, švajčiarske Mütschi. Tomuto významovému posunu zodpovedá aj české hubička "ústočká" → hubičkovať se "bozkávať se", pusa, 1. ústa, 2. bozk. Obdobní sémantickú deriváciu predstavuje staroslovienske lob7zali "bozkať" od lob7.

Indoeurópsky zvukomelebný základ buz-/pus- "ústa, líce, tvár" je známy aj v slovanských jazykoch, a to v bulharčine a v poľštine. Predpokladáme, že bol známy aj v starej slovenčine. Z neho bolo odvodené sloveso po-buzati, ktoré sa asimiláciou samohlások o - a → o - o zmenilo na pobozať. Keď táto forma nadobudla pejoratívny význam v spojeniach pobozať ma v r., nastala ďalšia zjemňujúca derivácia na pobozkati. Od tejto formy bolo odvodené substantívum bozk "Kuss". /Bližšie o etymológii v časopise Kultúra slova, 1970, č. 9, s. 299-301./

4. Hútať. Sloveso hútať je špecifické pre strednú a tým aj pre spisovnú slovenčinu ako synonymum slovesa myslieť. Aj toto

sloveso má starú praslovanskú genézu, hoci žije v uvedenom význame iba v /strednej/ slovenčine.

Formálna a sémantická diferenciácia latinských slovies agere - agitare - co-agitare, cogitare je dobrým indikátorom pre určenie genézy slovenského slovesa hŕtať "myslieť". Lat. agere má základný význam "hnat". Odvodené agitare má význam "hnat", ale aj syntagmaticky podmienený význam "myslieť": mente agitare. Prefixálny derivát co-agitare, cogitare má už význam "myslieť" ako základný.

Obdobne ako lat. agitare - cogitare "myslieť" je odvodené od agere "hnat", aj od prasl. slovesa gen- žen-, gon-, gŕn- /ženŕ, gŕnati, goniti/ vo význame "hnat" bolo odvodené sloveso gon-t-ati vo význame "myslieť". O tom, že slovenské sloveso hŕtať "myslieť" vzniklo z gon-t-a-ti, gŕtati, svedčí okrem uvedenej sémantickej responzie aj fakt, že v 10. storočí, ešte pred zánikom nosoviek bolo prevzaté do maďarčiny ako gondŕol/ "myslieť". /Bližšie v Slovenskej reči 35, 1970, č.6, s. 332-339./

5. Hŕtorit. Sloveso hŕtorit, resp. v nárečovej podobe hutoric je charakteristické pre východnú slovenčinu. Používali ho však aj spisovatelia zo stredného Slovenska /Hviezdoslav, Rázus/.

Významy "vraťiet, hovoriť" a "myslieť" predstavujú sémantické responzie. Ruské dumať znamená "myslieť", ale bulharské dumam znamená "hovorím, vravím". Staršie srbochorvátske duma-ti znamenalo "myslieť" aj "hovoriť". Obdobne grécke lexémy mythos, mytheomai znamenajú "reč, slovo, hovoriť", ale aj "myseľ, myslenie, myslieť". Obdobnú responzibilitu predstavujú grécke lexémy logos-logizomai-lolismos-logikos.

"Responzibilnosť významov "myslieť" a "hovoríť" vedie ku konštatovaniu, že východ -slovenské sloveso hutoriti je -or-ovým derivátom slovesa hutať. Od prasl. gyt-a-ti bolo odvodené gyt-or-i-ti.

Sloveso gytati pôvodne znamenalo "hovoríť". Keď sa významove rozštiepilo na dva významy, a to 1. hovoríť, 2. myslieť, nastala formálna derivácia na gyt-or-iti, pričom pôvodný význam "hovoríť, vydávať zvuky" prešiel do derivovanej podoby gyt-oriti, kým druhotný význam "myslieť" zostal v nederivovanej podobe gytati. /Bližšie Slovenská reč 35, 1970, č.6, str. 332-339./

6. Lichva. Vo všetkých slovanských jazykoch okrem slovenčiny lexéma lichva má význam "úžera". Jedine v slovenčine znamená "statok, dobytok", resp. "mladý domáci statok, dobytok". Slovenský význam tejto lexémy je starší, pôvodnejší, kým ino-slovenský význam "úžera" je druhotný, odvodený. Svedčí o tom napr. významová diferenciácia gréc. lexémy tokos, ktorá okrem významu "úroda" a "drobné domáce zvieratá" znamená aj "úžera". Z odvođenosti gréc. tokos od slovesa tikto-etekon "rodiť, kottiť" je evidentné, že význam "úroda" a "drobné domáce zvieratá" je pôvodnejší, kým význam "úžera" je druhotný. Obdobne aj gótske skatts "dobytok" zodpovedajúce slovanskému skot má v inej germánskej sfére responziu s významom "úžera".

Slovanské lichva s významovým vývinom "statok, dobytok" /zachovaný v slovenčine/ → "neprávom nadobudnuté imanie, úžera" nie je prevzaté z germánčiny, ako sa doteraz mýlne tradovalo. Je to praslovanský derivát slovesa leis- > lich- s významom "ísť". Vzťah medzi prasl. leis-, lich- "ísť" a derivátom

ličtva 1. statok, dobytok → 2. úžera je obdobný ako medzi litov. kelti "išť hore, dvíhať sa" a derivátom keltos, keltuva "statok, dobytok", medzi gréckym baino "idem" a derivátom probaton 1. chodiace imanie, statok" → 2. stádo oviec, ovca.
/Hližšie Jazykovedné štúdie X, 1970, Štolcov zborník./

7. Páčiť, páčiť sa, prepáčiť. Zastarané sloveso páčiť vo význame "vidieť, pozerat" má responziev poľštine baczyć, ukrajinčine bačyty a v bieloruštine bačyć. Predponový derivát prepáčiť "entschuldigen" má responziu v ukrajinskom probačyty. Významový a formálny derivát páčiť sa s významom "gefallen" ako aj zdvorilostná výzvoová forma nech sa páči "please, požalujsta" sú špecificky slovenské. O významovej derivácii pačiti "pozerat, vidieť" — páčiť sa "gefallen" svedčí významová diferenciácia slovies významu "vidieť". Slovenské To sa mi nevidí = To sa mi nepáči. Latinské Non videtur mihi = Nepáči sa mi.

Slovenská hlásková podoba páčiť, resp. staršie pačiti so začiatočným p- je pôvodná, primárna, kým poľské a východoslovenské baczyć, byčyty, bačyć je hláskovou podobou druhotné. Slovenské sloveso pačiti/bačiti nevzniklo z predpony ob- a derivátu slova oko, teda nie z ob-čičiti > obačiti, bačiti, ako sa doteraz mylom tvrdí. Sloveso pačiti/bačiti má ten istý koreň ako lat. s-pec-ere, s-pec-t-are "vidieť, pozerat", nem. s-peh-en "sledovať" atď., teda indoeurópsky základ s-pek- "vidieť, pozerat". Prítomnosť pohyblivého s- v iných indoeurópskych jazykoch a jeho neprítomnosť v sloviančine nie je prekážkou genetickej identifikácie týchto slovies. V prasloviančine nastala ablautová obmena pôvodného pek- na pōk- > pak-i-ti, a to z dôvodov sémantického odlišenia od slovesa pek-ti "starat' sa" aj

od slovesa pek-ti "piecť". Ablautový rozdiel pek- : pōk- zodpovedá ablautovému rozdielu rek-ti : rōk-i-ti > račiti, ver-ti "vrieť" : vōr-i-ti > variti "variť", litov. dereti "byť vhod" : prael. dariti se "dariť sa" atď.

Poľsko-východoslovenské podoba bačiti vznikla buď zo staršieho ob-pačiti > obačiti > bačiti, alebo jednoduchou sporadickou zámenou neznelej a znelej spoluhlásky v susedstve samohlásky. /Bližšie Š. Ondruš, Význam a pôvod slovesa páčiť sa. Slovenská reč 35, 1970, č.5, str. 257-265./

8. Smäd. Skoro všetky slovanské jazyky majú pre význam "Durst" pokračovanie starej slovanskej lexémy žędja, ktorá je odvodená od slovesa žędati "žiadať". Pôvodný význam derivátu žędja "žiadostivosť" sa významovo u ostatných Slovanov špecifikoval na význam "žiadostivosť po nápoji, po pití" čiže "smäd". Jedine slovenský kontinuant žę dja > žiadza zachoval pôvodný všeobecný význam "žiadostivosť, túžba". Porov. vetu z Hviezdoslava: Zišla ta, na trhoviško, sotva zo žiadze po zábave. Alebo vetu od F. Kráľa: Z očí jej žiarila túžba, na tvári sedela žiadza.

Lexéma žędja > žiadza sa v slovenčine nešpecifikovala na žiadostivosť po pití preto, lebo slovenčina už mala svoju lexému vo význame "Durst", a to smäd.

V nemčine od slovesa brennen "horieť, páliť", odvodené subst. Brand neznamena iba "pálenie, oheň, požiar", ale aj "smäd", porov. Ich habe tüchtigen Brand = Mám poriadny smäd.

Nemecké Durst "smäd" má ten istý indoeuropsky základ ako latinské torrere "páliť", resp. tostus zo staršieho torstus

"spálený", torrens "páliaci, horúci".

Praslovanské sloveso smǫditi znamenalo "páliť", resp. druhotne "zapáchať, pripálením"; erbsko-chorvátske smuditi páliť, horieť", slovinské smoditi "páliť", smoditi se "zapáchať pripálením", slovenské smudiť, smudnúť "pribierať, zapáchať pripálením".

Vzťah medzi prasl. smǫdъ "pálenie", ktoré žije iba v slovenskom smǫd "Durst" a prasl. smǫditi "páliť" je ten istý ako medzi nem. Brand 1. oheň, 2. smǫd a nem. brennen "horieť, páliť", medzi nem. Durst a lat. torrere "páliť", toratus, tostus "pálený".

Slovenčina je teda jediný slovanský jazyk, ktorý prasl. lexému smǫd-/smǫd "páliť" využil na pomenovanie smǫdu. Preto žedja > žiadza zachovalo pôvodný všeobecný význam "žiadostivosť". /Bližšie Kultúra slova 1971, č.2, str. 39-42./

9. Vravieť, "hovoriť". Sémantická analýza sloves movendi dokazuje, že slovesá pohybu sa sémanticky "transformujú" na slovesá dicendi. Porov. erbochorv. bevrljeti "chodiť sem a tam, túlať sa, tárať sa", ale aj "veľa hovoriť, tárať". Litovské aldavoti 1. chodiť bez cieľa, túlať sa, 2. veľa hovoriť. Ruské koltat 1. chodiť kolísavo, 2. hovoriť, 3. veľa hovoriť, tárať. Angl. to dodder 1. chodiť kolísavo, 2. veľa hovoriť, tárať. Ruské boltetsja "túlať sa", boltat "hovoriť dve na tri, tárať".

Uvedené príklady na responzibilitu významov "ísť, pohybovať sa" a "hovoriť, veľa hovoriť, tárať" nás presvedča, že slovenské sloveso vravieť je z prasl. podoby vorv- a je gene-

tický totožné s južnoslovanským vrveti "hemžit sa", slovin.
vrveti "wimmeln". Derivát srbochorv. vrveti, t.j. subst. vrvor
má už zvukový význam "štebot". /Slovenská reč 36, 1971, č.5,
str. 273-284./

**Staršie dejiny
spisovnej
slovenčiny**

E. PAULINY

Vývin spisovnej slovenčiny je zaujímavý nielen z hľadiska slovenského. Je zaujímavý aj zo všeobecného hľadiska, pretože sa pri ňom vyskytujú niektoré zvláštne javy, ktoré vyplývajú zo zvláštneho vývinu Slovákov ako národa.

Slovenská národnosť a národ a v súvislosti s tým aj slovenský spisovný jazyk, vznikali v zložitých spoločenských a kultúrnych podmienkach. Jednou z týchto podmienok bola štátna organizácia, v ktorej Slováci žili. Je známe, že v 10. stor. sa dostala tá časť západoslovanského etnika, z ktorej sa vyvinula slovenská národnosť a neskoršie národ, do dlhotrvajúceho tisícročia štátneho spoločenstva uhorského. Život tejto časti slovan-ského etnika v uhorskom štátnom útvere bol prvou a základnou podmienkou pre vznik slovenského národa. Možno totiž dosť bezpečne predpokladať, že keby nebol vznikol uhorský štát, bola by sa u nás vyvinula zo základov, ktoré boli vo veľkomoravskom štátnom zriadení, nejaká iná forma národa. Ale uhorský štát a jeho organizačné formy spôsobili, že u Slovanov bývajúcich medzi Dunajom a západným karpatským oblúkom vznikli podmienky pre vytvorenie samostatnej slovenskej národnosti. No z druhej strany treba uviesť, že slovenské etnikum a územie sa nikdy nevyčleňovalo z uhorského územia na základe národnostného princípu. Ak sa v priebehu histórie nejako vyčleňovalo, vždy to bolo iba z dôvodov hospodárskych, mocenských, alebo administratívnych. Ak teda zaradenie predkov dnešných Slovákov do uhorského štátu bolo predpokladom pre vznik slovenského národa v dnešnej podobe, z druhej strany zaradenie Slovákov do uhorského štátu bolo brzdou pre rozvoj Slovákov ako národa, a to preto, lebo Slováci za feudalizmu nemali svoju vlastnú etnickú

slovenskú a politicky a mocensky slovensky vystupujúcu výsadnú triedu zemepánsku. Chýbala im etnicky slovenské vysoká hierarchia. V uhorskom stredovekom štáte boli výsadné vrstvy veľmi dlho prosto uhorské, bez výrazného etnického uvedomenia. Uhorská feudálna trieda bola totiž etnicky veľmi rôznorodá, lebo k nej patrili príslušníci všetkých národností, ktoré boli v Uhorsku. Etnická rôznorodosť výsadných tried v Uhorsku zapríčinila, že feudálna trieda mala v Uhorsku podstatne menší vplyv na rozvoj národností, ako to bolo inde. Druhý faktor, ktorý veľmi pôsobil na rozvoj slovenskej národnosti a slovenského spisovného jazyka, je čeština. Čeština sa totiž od konca stredoveku používa na Sloveazsku ako spisovný jazyk Slovákov. Vplyv týchto dvoch faktorov na vývin spisovného jazyka venujeme teda v ďalšom výklade pozornosť.

Kým reprezentantom feudálnej spoločnosti v Uhorsku bola iba výsadná vrstva zemepánov, vysoký klérus a kráľ, a to bolo v čase 10.-13. stor., dovtedy sa nestretáme ani so zreteľnejšími stopami národnostnej integrácie u Slovákov a ani slovenčina nemá nejakú výraznejšiu celospoločenskú kultúrnu platnosť. Možno povedať, že v tomto čase iba cirkev používala v niektorých funkciách texty v národnom jazyku. Boli to základné kresťanské modlitby, spovedné a sobášne formuly a kázne. Okrem toho je v prameňoch dosvedčená existencia piesní, tančov a nejakých scénických útvarov. Cirkev totiž zabezpečovala ich produkciu v kostole. Situácia sa mení od 13. stor., keď sa začala formovať výsadná vrstva zemianska a meštianska. Slovenské mestá, ktoré sa začali tvoriť z trhových centier v 12. stor., dostávajú pevnú stredovekú podobu od 13. stor., keď panovník po ťa-

társkom vpáde poskytol veľké privilégia nemeckým kolonistom, ktorí potom na dlhý čas ovládli slovenské mestá. Ale už v 14. stor. sa najmä na západnom Slovensku hlási o svoje práva slovenská meštianska vrstva. V tejto súvislosti je dôležitým tzv. Privilegium pro Slavia z r. 1381, ktorým kráľ zabezpečuje pre Slovákov polovicu miest v rade mesta Žiliny.

Vzrast slovenskej meštianskej vrstvy je nepochybne v 14. a 15. stor. hlavne v západoslovenských mestách, ale badať ho aj v stredoslovenských a východoslovenských mestách. Táto meštianska vrstva používala v úradnom styku a konaní slovenčinu.

Druhá výsadná vrstva zemianska vzniká tiež v 13. stor. ako výsledok vnútornej kolonizácie. Pôvodne to boli iba slobodní sedliaci, ale rýchlo si zabezpečili šľachtické práva a v 14. stor. už predstavujú dôležitú mocenskú a vojenskú silu. Od 13. stor. počnúc preberajú správu stolíc, totiž základných uhorských administratívnych jednotiek. Aj zemianstvo začína popri latinčine používať v úradnom konaní domáci jazyk. Deje sa to najmä pri súdnom rokovaní a pri oznamovaní kráľovských dekrétov.

Nové výsadné vrstvy teda začínajú pre celospoločenské ciele používať domáci jazyk.

Ale na používanie domáceho jazyka pre kultúrne ciele vplývali aj iné faktory. Dôležitým faktorom boli napr. rozmanité nábožensko-sociálne hnutia doby. Tieto hnutia, a to ortodoxní i heretické vystúpili ako reakcia proti neporiadkom v cirkvi a vôbec ako príznak sociálnych protirečení doby. Pre rozvoj spisovného jazyka boli dôležité tým, že sú hnutiami námezdne precujúceho mestského obyvateľstva, pôsobili na vznik kultúr-

ných textov v domácom jazyku. Sú to najmä texty týkajúce sa Kristovho umučenia a eucharistické sklady.

Do 14. stor. možno klásť viacej staročeských pamiatok literárneho rázu, ktoré sa viažu na Slovensko. Ich spojenie so Slovenskom sa dosvedčuje slovákizmami, ktoré v nich sú. Tieto pamiatky sa asi viažu na prostredie českých kňazov, ktorí v 14. stor. na Slovensku pôsobili vo väčšom množstve. Čeština nebola v 14. stor. na Slovensku spisovným jazykom.

Takto sa dostávame k uplatneniu češtiny ako spisovného jazyka Slovákov počnúc od 15. stor. Predpoklady pre toto uplatnenie boli už staršieho dáta. Spomenieme len heslovite niektoré z nich: medzi Uhrami a Čechami boli dávne styky dynastické, diplomatické a vojenské. Odohrávali sa hlavne na pohraničnej čiare moravsko-slovenskej, teda cez slovenské územie. Cez južné západné Slovensko viedla dôležitá "česká cesta", ktorou šiel obchod z Uhorska do Čiech a do západnej Európy i opačným smerom. V 14. stor. sa umiestilo na Slovensku veľmi mnoho českých kňazov. Západoslovenské mestá mali po celý stredovek veľmi živý styk s moravskými a sliezskymi mestami atď.

V 15. stor. sa kontakty Slovenska a Čiech ešte zväčšili. Husiti podnikli na Slovensko niekoľko výprav, ba po istý čas držali na Slovensku niektoré hrady a mestá. Ján Jiskra z Brandýsa ako kráľovský kapitán ovládal v rokoch 1440-1462 so svojím žoldnierskym českým vojskom Slovensko. Za kráľa Žigmunda, Mateja a Vladislava, ktorí boli uhorskými i českými kráľmi, zabezpečený bol tesný kontakt Slovenska s Čechami. To boli vonkajšie príčiny prenikania češtiny na Slovensko. Vnútorne boli v tom, že slovenské meštianstvo a zemianstvo, ktoré bolo jad-

rom slovenskej národnosti, v 14. a 15. stor. veľmi zosilnelo hospodársky a politicky. Rýchlejšie pulzovanie verejného života si vyžadovalo nevyhnutne zaviesť pre tieto vrstvy a vôbec pre zvýšený styk pružnejší a ľahší jazyk pre písomné dorozumievanie, než bola latinčina. A tak sa teda na Slovensku v 15. stor. začína ako pravidlo používať čeština v listoch a listinách zemianstva, meštianstva, vojenských veliteľov, zemepánov, ba niekedy v styku so slovenskými mestami aj v listoch a listinách kráľovskej kancelárie. Príčiny, pre ktoré Slováci vybrali češtinu ako spisovný jazyk a pre ktoré si neutvorili hneď svoj vlastný spisovný jazyk, boli dve: Slováci nemali v 14. a 15. stor. nijaké výrazné hospodárske, politické, ani kultúrne centrum, ktoré by bolo slúžilo ako jazykové a územné jadro pre spisovný jazyk domácej podoby. Proti tomu bola čeština v 14. a 15. storočí už vyapelým spisovným jazykom, ktorý živelne prenikal na Slovensko už dávnejšie a na Slovensku sa "prírodnou cestou" udomáčňoval najprv na západnom a potom aj na strednom a na východnom Slovensku. Pre preniknutie češtiny na Slovensko vykonala dôležitú úlohu pražská univerzita, založená r. 1348, na ktorej od samého začiatku študovali v značnej miere aj Slováci. Češtinu síce vo veľkej miere priniesli na Slovensko Česi, ale Slováci ju spontánne prijali ako svoj spisovný jazyk, lebo bola ich rodnému jazyku veľmi blízka. Fakt, že Slováci prijali češtinu ako svoj spisovný jazyk, mal veľký význam. Slováci v čase svojho národnostného uvedomovania prekonal pomocou češtiny veľmi rýchle úžasnú feudálnu rozdrobenosť. Čeština na Slovensku bola teda veľmi dôležitým faktorom pri formovaní slovenskej národnosti.

V staršej historiografii sa niekedy tvrdí, že Slováci prijali spisovnú češtinu za svoj spisovný jazyk preto, lebo sa národnosťou pokladali za Čechov. Keby to bolo tak skutočne, vtedy by slovenské meštianstvo a zemianstvo, ktoré malo vedúcu úlohu pri preberaní češtiny, muselo aj v iných životne dôležitých oblastiach /v hospodárskej, politickej, štátoprávnej a pod./ prejavovať vedomie národnej jednoty s Čechmi, alebo aspoň úsilie o takúto jednotu. Ale nič takého nevidíme. Slovenské meštianstvo a zemianstvo sa v 14. a 15. storočí /a, pravdaže, aj neskoršie/ ukazuje ako celok, ako obyvateľstvo uhorského štátu. Československé národné presvedčenie sa u časti Slovákov vyvinulo oveľa neskoršie, až v 18. stor., a jeho pramene boli iné, ako na to ukážeme v ďalšom.

Treba dodať, že čeština na Slovensku sa v 15. stor. uplatňovala najmä ako jazyk administratívnej a právnej spisby, listov, listín a čiastočne aj ako jazyk náboženskej pastorácie.

V období 16. - 18. stor. zasiahlo do vývinu slovenskej spoločnosti a jej spisovného jazyka niekoľko dôležitých faktorov. Najdôležitejšie sú: prítomnosť Turkov v uhorskej nížine, stavovské vzbury, pokles významu miest a reformácia.

Turecké výboje spôsobili, že po moháčskej bitke /r.1526/, keď Turci postupne obsadili celú maďarskú časť Uhorska, stalo sa Slovensko v podstate na dlhý čas územným reprezentantom uhorského štátu. Boj proti Turkom /účast vo vojne, kontribúcie, práce na opevneniach/, turecké ničivé nájazdy a lúpeže, vraždenie a zajímanie ľudí, to všetko nesmierne oslabovalo po celé poldruha storočie fyzické, hospodárske i kultúrne sily slovenskej národnosti.

Ďalším ničivým činiteľom boli stavovské šľachtické povstania proti Habsburgom, ktoré vybuchovali po celé 17. storočie. Boje v stavovských povstaníach sa odohrávali hlavne na slovenskom území.

Význam slovenských miest v 16.-18. stor. veľmi poklesol, pretože slovenské mestá ako tranzitné stanice medzinárodného obchodu z južnej do severnej a východnej Európy strácajú svoj význam. Objavenie Ameriky spôsobilo, že svetový obchod sa preniesol zo stredomorských prístavov na atlantické. Prílev lacných drahých kovov z Ameriky spôsobil ťažký úder slovenským baníckym mestám. Pokles významu miest umožnil zosilnenie mocenského vplyvu vtedy už naskrze reakčnej šľachty.

Náboženská reformácia priniesla dlho trvajúce náboženské boje. Pretože u nás nezvítazila výrazne ani reformácia ani rekatolizácia, dlhšia ako hocikde inde sa u nás udržala zimničná zainteresovanosť o náboženské otázky ako o základnú filozofickú a vedeckú problematiku. V čase, keď v západnej Európe nastupovalo víťazné meštianstvo so svojou modernou filozofiou, vedeckým skúmaním prírody, so svojím novým umením, u nás sa držia náboženské traktáty a duchovné piesne ako hlavný reprezentant literárneho prejavu.

Všetky uvedené faktory spôsobili v 16.-18. stor. ťažkú hospodársku i duchovnú pauperizáciu Slovenska. Slovensko v tomto období prestalo držať krok s ostatnou Európou, zaostalo hospodársky i kultúrne. Tento nepriaznivý spoločenský vývin sa odrazil aj vo vývoji spisovného jazyka. Nevzniká jednotná podoba spisovného jazyka. Veľká dôležitosť náboženských prejavov spôsobuje, že jazyk náboženských diel veľmi ovplyvňuje vý-

vin spisovného jazyka. No napriek nepriaznivým spoločenským vývinovým podmienkam národnostná integrácia rapídne postupuje. Pohyb a presuny obyvateľstva, vzrastajúca vzdelanosť, to všetko zvýrazňovalo potrebu nadnárečového dorozumievacieho prostriedku. A tak popri češtine ako spisovnom jazyku reformácie začína vznikať ako celospoločenský dorozumievací prostriedok tzv. kultúrna západoslovenčina a kultúrna stredoslovenčina.

Najprv o využívaní češtiny v 16.-18. storočí. V 16. stor. rozširuje čeština na Slovensku svoju funkčnú závažnosť. Zásahu má o to luterská reformácia. V reformácii sa totiž vyslovila zásada, že liturgickým jazykom má byť národný jazyk. Pravdaže, hneď ako sa na Slovensku reformácia rozšírila, začala sa čeština na Slovensku slovenčiť. Tento stav trvá až do polovice 17. storočia, keď po porážke reformácie sa slovenskí evanjelici vracajú späť k prešnej spisovnej češtine. Dialo sa tak z apologetických dôvodov. V 18. storočí sa toto prirnutie k češtine u evanjelikov definitívne kodifikuje a aj získava novú ideologickú motiváciu. Začína sa tvrdiť, že Slováci a Česi tvoria jeden národ s jednou rečou. Tieto názory vystúpili potom živo koncom 18. storočia za osvietenstva, keď už ich pôvodná apologetická náboženská motivácia pominula.

No vráťme sa zase do 16. storočia. V 16. storočí sa používanie češtiny v administratívno-právnej oblasti miest stáva celkom bežným. No čeština sa tu upravuje pre domáce potreby tak, že preberá niektoré hláskoslovné a tvaroslovné slovenské javy. Sú to najmä javy západoslovenské. Tak sa utvára postupne relatívne ustálená podoba písaného kultúrneho jazyka, ktorým už nie je čeština a ktorý ani jeho používatelia za češtinu už nepokla-

dajú. Táto jazyková forma sa od 16. stor. používa aj v básnickej tvorbe. Pretože šlo o jazyk, ktorého pôvodne české osnova bola veľmi ovplyvnená západnou slovenčinou, hovoríme o kultúrnej západnej slovenčine. Táto kultúrna západná slovenčina sa hojne rozšírila v 17. a 18. storočí, keď sa používala v rukopisných záznamoch. Po odchode Turkov a skončení stavovských povstaní, začiatkom 18. storočia, začína nadobúdať proti západnej slovenčine zvýšenú dôležitosť tzv. kultúrna stredoslovenčina, t.j. kultúrny jazyk, ktorý sa formoval na základe stredoslovenských nárečí.

Kultúrnu západoslovenčinu prevzali do svojich tlačných prác v 17. a 18. storočí katolíci, pretože sa oproti češtine, ktorú používali evanjelici, chápala ako domáca forma spisovného jazyka a pretože pápežská kúria nariadila používať pre potreby náboženskej propagandy medzi ľudom domáci jazyk. Slovenskí katolíci sa od slovenských evanjelikov odlišovali aj v tom, že nezďrazňovali spojenie s Čechmi, ale stavali na domácej tradícii. Zďrazňovali najmä cyrilometófsku tradíciu ako domácu slovenskú. To bolo jedným z prameňov vznikajúceho slovenského nacionalizmu.

Pre úplnosť treba ešte spomenúť, že východoslovenskí kalvíni v polovici 18. storočia začali používať vo svojich náboženských textoch východnú slovenčinu. V niektorých jednotlivých prípadoch sa v písomných prejavoch používala východná slovenčina aj v 19. storočí a na začiatku tohto storočia. Ešte dnes používa východoslovenské nárečie ako svoj spisovný jazyk jedna časť slovenských kolonistov v Juhoslávii. Tí sa tam presťahovali koncom 18. storočia a pokladajú sa za Ukrajincov.

Koncom 18. storočia sa stretáme s pokusmi kodifikovať plánovite slovenský spisovný jazyk. Za úspešnú však možno pokladať len akciu, ktorá sa koncom 18. storočia spája s menom Antona Bernoláka. Ideologicky nadväzovalo Bernolákovu hnutie na výsledky národnouvedomovacieho procesu, ktorý sa uskutočňoval v slovenskom spoločenstve vo zvýšenej miere najmä v druhej polovici 18. storočia. Bernolákovu hnutie súvisí okrem toho s jozefskými osvieteniskými snahami i s jazykovým a národnostným úsilím meštianskych a vzdelaneckých slovenských vrstiev. Pravdaže, tieto snahy ďaleko prekračuje a vo výsledkoch patrí už k novému vývinovému obdobiu. Predpoklady pre takú kodifikáciu spisovného jazyka, akú uplatnil A. Bernolák, boli v kultúrnej západoslovenčine, ktorá sa hojne využívala ešte za Bernoláka. Pre celkovú koncepciu, z ktorej Anton Bernolák vychádzal pri kodifikácii spisovného jazyka, je charakteristické, že za základ bral úzus vzdelancov, a to hovorový úzus. Za základ svojho spisovného jazyka teda nevzal západoslovenské nárečia, ako sa často mylne uvádza, ale kultúrnu západoslovenčinu, a to najmä v tej podobe, v akej sa formoval v trnavskom centre a v tlačenej katolíckej literatúre. Príčiny, pre ktoré sa bernolákovská kodifikácia spisovného jazyka nestala celonárodnou, boli dve: 1. tlak úradných a cirkevných miest proti liberálnym tendenciám v bernolákovskom hnutí, 2. pokles a ústup kultúrnej západoslovenčiny koncom 18. a v 19. storočí. Bernolák sa oprel pri kodifikácii o tú formu jazykového styku, ktorá bola na ústupe. Kultúrna západoslovenčina začiatkom 19. storočia rapídne zo svojich pozícií ustupovala v prospech kultúrnej stredoslovenčiny.

**Janko Kráľ
a folklórne
revolučný typ
romantickej poézie
M. PIŠÚT**

Tento rok si pripomína slovenská verejnosť 150. výročie narodenia básnika a revolucionára Janka Kráľa /1822-1876/. Toto výročie zaradila aj UNESCO do zoznamu medzinárodne významných jubileí. Narodil sa v Liptovskom Mikuláši 24. apríla 1822 v rodine krčmára a mäsiara. Liptovský Mikuláš ako župné sídlo v podtatranskom čisto slovenskom kraji malo bohaté kultúrne tradície, takže nie náhodou sa stalo roku 1844 aj sídlom celonárodnej kultúrnej inštitúcie, spolku Tatrín, a miestom prvej národnej politickej manifestácie roku 1848. Janko Kráľ po štúdiách na lýceu v Levoči a Kežmarku prešiel roku 1842 na teologické ročníky lýcea v Bratislave, kde sa začlenil do kruhu mládeže, literárne veľmi aktívnej a sústreďenej okolo vedúcej osobnosti národného hnutia Ľudovíta Štúra. Boli to roky, keď došlo k prvým konfliktom medzi maďarským a slovenským národným hnutím. Ľudovít Štúr bol zbavený katedry na lýceu. Časť študentov na čele s Jankom Kráľom opustila v marci 1844 bratislavské lýceum, aby tak demonštrovala proti zásahu vrchnosti. Toho istého roku vyšiel almanach Nitra v novom slovenskom spisovnom jazyku a v ňom i prvé básne a balady Janka Kráľa, ktoré svojím folklorizovaným štýlom znečili medzník vo vývine slovenskej poézie. Život Janka Kráľa v rokoch 1844-1848 poznáme len z niekoľkých dokumentov, z ktorých vieme, že pôsobil v Pešti ako praktikant u advokáta A. Vrchovského, že putoval po Dolnej zemi, po Chorvátsku /údajne aj po Besarábii/, že ho poznali ako radikálneho, "hrozného liberalistu", že kritizoval Štúrove noviny, lebo nebojujú dôrazne za slobodu ľudu, že odmietol "nejasný nábožensko-kresťanský mysticismus" a žiadal vystúpiť s činom za zrušenie poddanstva. Keď došlo 15. marca v Pešti k vyhláseniu občan-

skej rovnoprávnosti, odišiel na južné Slovensko, vzbúril v niekoľkých dedinách sedliakov a páliť s nimi poddanské listiny. Vzbúrencov na čele s Kráľom pochytili a uväznili. Za "komunistické poburovanie" ľudu, ako to stálo v obžalobe, im hrozil trest smrti. Napokon obaja buriči boli prevezení do väzenia do Pešti. Po deviatich mesiacoch, keď cisárske vojsko dobylo Pešť, bol Janko Kráľ prepustený. Vrátil sa do rodného mesta, kde ho zase pre buričské reči dal uväzniť cisársky komisár. Keď bol po troch dňoch prepustený, odobral sa do Viedne za L. Štúrom, očakávajúc, že vláda splní sľuby dané utlačeným národom. Po porážke uhorskej revolúcie žil ako úradník na viscerych miestach. Ako básnik sa ozval už len roku 1861, keď sa skončila vláda absolutizmu, aby znovu oživil revolučné heslo: Sloboda, rovnosť, bratstvo. Potom prestal publikovať. Nesteral sa ani o svoje predrevolučné rukopisy, ktoré ostali u priateľov. Po rakúsko-uhorskom vyrovnaní roku 1867 sa uvoľnila cesta k potlačovaniu národne-oslobodzovacieho boja národností Uhorska. Janko Kráľ bol zbavený úradu. Žil ako pomocný advokát v Zlatých Moravciach, kde 23. mája 1876 zomrel. Jeho ťažký a paradoxný osud v rokoch 1848-1849 zavinili nedoriešané vnútorné rozpory uhorskej revolúcie. No v jeho diele sa odráža rovnako revolučné ovzdušie štyridsiatych rokov, ako i genialita jeho básnického slova.

Skúmajúc vznik a pôvod jeho diela prichádzame k názoru, že roky 1843 až 1845 boli preň rozhodujúce a najproduktívnejšie. Boli to roky, v ktorých sa uvádzal do života nielen nový spisovný jazyk, Tatrin a Slovenské národné noviny, ale vznikali aj rozličné ideové koncepcie národného pohybu. Nie div, že Janko

Kráľ si tvoril svoju vlastnú koncepciu, svoj "celkom inakší svet". /V básni Orol,/ Boli to roky rozpadu starého a vznika-
nia nového sveta, roky, ktoré rozžeravili predstavivosť básni-
kov obrazmi ideálneho ľudstva. Tento "celkom inakší svet u Jan-
ka Kráľa od začiatku presahoval okruh vlastného národa, ale ako
básnik chcel svoje predstavy o ňom zdieľovať predovšetkým svojmu
národu. No národ v jeho koncepcii už nebol "slávnym" slovan-
ským národom Kollárovej a Hollého poézie, ale bol to slovenský
ľud ako "sirota", "stromček maličký", ktorému ľudia "vetvičky
drúzgajú", ako "povoja" pri ceste, po ktorej šliapajú. Pre ten-
to bezprávny národ - ľud, ktorého "bije psotá", sa musí svet
celkom premeniť, aby on ostal na žive, aby sa rozvinul na kvit-
núci strom.

K tomuto novému, ale skutočnosť verne vystihujúcemu pocho-
pu vlastného národa došiel Janko Kráľ predovšetkým cez ľudovú
poéziu. Bol jej horlivým zberateľom a zapisovateľom. Z nej tvo-
ril svoj štýl. Folklorizovanie štýlu už prenikalo v českých
básňach /Chalupka, Kuzmány, A. H. Škultéty/, hovorový štýl
v kalendárových prózach. Matuška a Kalinčiak už v jeseni 1843
vystúpili na schôdkach Ústavu so slovenskými básňami a udali
tón - naznačili smer vývinu. O folklór bol vtedy najväčší záu-
jem medzi mladými štúrovcami. V českých prvotinách J. Kráľa,
napr. vo Zverbovanom je tiež zrejмый nástup folklórneho štýlu.
Zabúda sa na fakt, že roku 1839 vyšiel Čelakovského Ohlas
písní českých. To bola najväčšia literárna udalosť po Máchovom
Máji v českej literatúre. Aj na Slovensku smeroval vývin k to-
muuto typu poézie, ale v českom spisovnom jazyku nebolo dobre
možné transponovať do českej ľudovosti. Tu už bola markantne

zrejma odlišnosť dvoch jazykových systémov. Čelakovského Ohlas pění českých bol tak nepriamo signálom pre rozchod štúrovcov so spisovnou češtinou, vynútený týmto novým literárno-estetickým prúdom. Nadto Čelakovský sám ukázal model ponášky na slovenskú ľudovú pieseň v básničke Kalendár a na farár /ČČM, 1833./. I keď by to znelo paradoxne, jednako je to fakt, že folklorizovanie štýlu v českej poézii bolo vlastne radikálnym odklonom od klasickej češtiny a tým aj od češtiny tradične pestovanej Slovákmi. Mohlo by sa teda hovoriť, že Česi zľudovením a folklorizovaním literárneho štýlu sa prví vzdialovali od Slovákov česky píšúcich. V situácii, ktorá nastala začiatkom štyridsiatych rokov, bol teda prechod štúrovcov k zľudovenému štýlu, a tým aj knovej spisovnej slovenčine organický a nevyhnutný. Javil sa im ako samozrejmy a nepocítoveli ho ako odtrhnutie sa od Čechov. S tým súviselo aj to, že prvé básne v novej slovenčine sú esteticky funkčne odrazu na vyššej úrovni, ako boli české básne štúrovcov, lebo vyrastali z prirodzeného jazykového základu ich materčiny.

Janko Kráľ nebol prvý, ani jediný, ktorý v slovenskej Nitre vystúpil v znamení folklorizovaného štýlu. Peter Kallner, Janko Rimavský, Janko Matúška, Bohuslav Nošák podľa Kuzmányho požiadavky zaštepovali národnú myšlienku na formy ľudovej piesne, ale niet pochyb o tom, že osem básní Janka Kráľa v tomto almanachu prevyšuje verše jeho vrstovníkov nielen ľudovosťou, ale i svojím vlastným individuálnym štýlom a silou zobrazovania ľudovho živlu. Je preto prvým básnikom jeho autentičnosti. Neapísa napr. verše ako Janko Matúška: "Milé, verné dievča. Čisto je milovať, ale ešte milšie za národ bojovať." /Pieseň./

Zato napísal verše: "Ale mráz nečuje, daromné volanie: nečakaj chudobný iba potrestanie." /Zabitý./ V Kráľových básňach sa po prvý raz v našej literatúre objavuje ľudový človek vo svojej subjektivite a individuálnosti. Sládkovič ho všeobecne označil ako "špatnokrásny", ale Janko Kráľ ho predstavil v konkrétnych situáciách a individualizovaných podobách - v biede, utrpení, v láske i nenávisti, v poddanosti i odbojnosti, slovom, v celej škále situácií, ktorá odpovedá obrazu skutočného života v dobrom i zlom. Tým anticipoval vývin literatúry k vyššej umeleckej pravdivosti, k polarizovanému a súčasne komplexnému zobrazovaniu človeka a života. I keď to urobil len v náznakoch a pokusoch, je to práve to, čo v ňom výtušili tí, ktorí hovorili o jeho geniálnosti.

Hovorí sa, a do značnej miery právom, o improvizáčnom charaktere jeho básní. Ale menej sa hovorí o tom, že niektoré jeho básne sú kompozične premyslenými dokonalými, uzavretými celkami. Sú to predovšetkým Zverbovaný, Zakliata panna vo Váhu a divný Janko, Pán v trní a ostatné balady, poviedky Choď, Syn pustiny, z lyriky Pieseň bez mena, Orol, Hlásnik národa, Návrat, z príležitostných a politických básní Duma bratislavská, Krajinská pieseň, Duma dvoch bratov, Jarná pieseň, Šahy, z básní o Slovanstve K prorokom Slovenstva, Svadba a ďalšie. Niektoré básne prepracúval - zachovali sa prvopisy i varianty. Janko Kráľ je teda i tvorcom nových foriem a žánrov v štýle folklórne revolučného romantizmu, ktorý mal svoju obdobu v ukrajinskej škole poľských básnikov, v ukrajinskej poézii u T. Ševčenko, v maďarskej u S. Petőfiho. Možno teda tvrdiť, že Janko Kráľ prvý dosiahol u nás umelecký vrchol folklóri-

zovanej lyriky a baladiky, pričom ho i prekonal básňami, v ktorých folklór už nepocítujeme ako dominantný znak /Duma bratislavská, Hlásnik národa, Orol národa, Orol, Šahy, Výlomky z Jánošíka a i. Najlepšie vidno toto prekonanie folklorizmu na poslednom verši Zverbovaného: "Či to má vždy tak byť, ako dosiaľ bolo?"/

Janko Kráľ je tvorcom prvých politických básní, ktorými reagoval v mene národného hnutia na časové udalosti v znamení odporu a odboja. Je to predovšetkým Duma bratislavská a potom básne z roku 1848 - 1849 a z roku 1861 v znamení boja za občiansku a národnú rovnoprávnosť. Slovenské národné hnutie sa nieslo spočiatku na vlne slovanskej idey. Keď došlo k Štúrovej koncepcii o práve každého slovanského kmeňa rozvíjať svoju vlastnú reč a literatúru, slovanska idea neprestala byť aktuálnou, lebo bez slovanskej vzájomnosti si ani štúrovci nevedeli predstaviť úspešný boj o existenciu vlastného národa. Janko Kráľ ťažkú situáciu slovenčiny a národného hnutia precítil najhlbšie zo svojich vrstovníkov. /Pieseň bez mena, Dva orly, Hlásnik národa./ Poznal život poddaného ľudu a nevedel si predstaviť budúcnosť národa bez jeho oslobodenia z feudálneho jarma a bez oslobodenia ľudu všetkých slovanských krajín. A tak sa idea slobody ako politická idea dostáva na prvé miesto v jeho úvahách o budúcnosti, stáva sa obsahom a cieľom slovanskej vzájomnosti.

Iste aj pod vplyvom Mickiewiczových Kníh národa a pútnictva poľského si osvojuje myšlienku, že dejinnou úlohou už nie len Poliakov, ale všetkých Slovanov je radikálne skoncovanie so všetkými pozostatkami a poriadkami feudalizmu, lebo dedičné

nadpráva šľachty, ako i Štúr tvrdil, sú cudzie slovenskému duchu. Janko Král sa touto otázkou mučivo a vášnivo zaoberal a svoje myslenie v súvislosti s ňou básnicky vyjadroval obrazmi z dejín európskeho ľudstva ako i obrazmi či výjavmi súčasného sveta. Zmyslom všetkých básní jeho cyklu *Dráma sveta* bolo dokázať, že skutočná sloboda, založená na bratstve, ešte nikdy nebola a že ju majú uskutočniť Slovania. To je zmysel jeho "filozofických" básní, jeho výjavov a vidiín, ktoré neraz majú básnickú i dramatickú presvedčivosť. A keďže si vášnivo prijal uskutočnenie svojej idey, predvídal búrlivé časy a prevraty, /"Vidím vás strašných na mečoch, v hrôze krvavých obeť..." /, po ktorých až Slovania nastolia mier a vek skutočnej slobody. A tak nie div, že tí, čo Janka Krála bližšie poznali, nazvali ho "hrôznym liberalistom". Jeho idea slobody mala i svoj sociálny obsah. V priemyselne-nerozvinutom prostredí strednej a východnej Európy ideálna spoločnosť vo vidiinách básnikov mala charakter roľníckeho kolektivismu, ako to Janko Král naznačil vo svojich prózach *Podvečer* a *Jarmok*. Ideové dedičstvo Janka Krála z tejto sociálne utopickéj časti jeho diela nie je natoľko v predvídaní historického vývinu, ako v páľčivej túžbe po mravne i sociálne vyššom spoločenskom poriadku.

A pri tom budúci vek si predstavoval aj ako vek vyššej rozumovej vzdelanosti, ako vek poznávania sveta a vesmíru.

Po svetoch vyšších, o ktorých

ľudia nesnívali posiaľ,

vaše duše budú lietať,

ako orly čím diaľ, tým diaľ...

/K Slovenom./

Pri všetkých rozporoch medzi skutočnosťou a ideálom, ktoré zo všetkých štúrovcov najbolestnejšie precitoval, mala úlohu aj racionalistická zložka. Predovšetkým v tom, že riešenie triednych rozporov si nevedel predstaviť bez bojov, búrok a prevratov. /Bohatý bude chcieť pánom byť - chudobný sa mu nedá. - K proročkom Slovenstva./ Racionalistický prvok jeho myslenia je i v dôslednosti, ktorou domyslel svoju ideu slobody, ktoré nemá byť len vecou Slovanov, ale všetkých národov. A tak o ňom môžeme povedať, že ako básnik v novej slovenčine ako prvý vyzýval k odboju za práva slovenského národa, tak prvý ohlásil aj ohraničenosť idey nacionalizmu.

Janko Kráľ prešiel rýchlo niekoľkými etapami osobnostného vývinu. V každej je iný, ale celým jeho dielom preniká idea "slobody" ako idea nového, budúceho ľudstva, založené na nezadatelných právach každého človeka a každého národa.

Keď napísal svoje vari najkrajšie balady už v roku 1843-1844, dostal sa do krútnavy otázok, ktoré čoraz viac rozširovali pole jeho poézie smerom kritiky dejín a spoločnosti a napokon k vešteckým vidinám. Jeho lyrika v tých rokoch prezrádza tento "let" do výšin ducha. /"Môj dom, kde bývam, konca, kraja nemá!" - Orol./ V jeho lyrike nájdeme celý rad autoštylizácií, z ktorých vari najpríznačnejšie sú v Dvoch orloch "... alebo ktorý kus čistejšie myslí, nech si o prvší stĺp hlavu roztrepá..."/, v Hlásnikovi národe, v Posvätencovi, v Slovenskej dume, v Orlovi. Je to lyrika nezmerného pocitu osamotenosti, ktorý ho odtrhával od vrstovníkov. V tomto druhu lyriky, otvárajúcej priepasť rozčarovania nad svetom, ostal Janko Kráľ jedinečný a neprekonaný. A tak ako hlboké bolo

jeho rozčarovanie, tak prudké boli jeho výzvy do vzbury. /Vý-
lonky z Jánošíka, Žetva./

Tým sme, pravda, navyčerpali rozličné podoby poézie Janka
Krále. v jej škále tém, motívov a obrazov nájdeme temer všetko
/okrem láboštných vyžnaní/, čo prebiehalo myšlienkovým svetom
romantikov od svetobôlu až po revolučné básne, až po osobnú
účasť na poystaní ľudu. V nich ako aj u Janka Krále došlo
k absolutizovaniu slobody ako etickej hodnoty a k absolutizo-
vaníu ľudu ako nositeľa politickej vôle. A keďže tieto všeobec-
né idey spoločenského vývinu boli skutočnými majákmi našej li-
teratúry, usmerňujúc znovu a znovu poštúrovské generácie za
čas národného útľaku a sociálnych rozporov, nie div, že básni-
ci nachádzali v jeho poézii nielen predobraz svojich vlastných
nepokojov a túžob, ale i jedinečné umocnenie ľudového štýlu
novou a silnou básnickou invenciou. Poznali, že za zdanlivou
jednoduchosťou jeho viet a básnických obrazov sa skrýva zloží-
tá osobnosť a svet plný dramatického napätia. Toto dramatické
napätie jeho básnickej subjektivity, vyjadrené priamo i v obra-
zoch, je to, čím sa líši od ostatných básnikov nášho romantizmu.
Bola to lyrika smútku a osamelosti a lyrika vzbury v znamení
vidín a snov o novom ľudstve.

**Minulost
slovenského
divadla
Z. RAMPÁK**

1. Do roku 1918. Územie Slovenska bývalo vždy bohaté na divadelný život. Stredoveké Uhorsko malo na slovenskom území bohaté kráľovské a banícke mestá /Bretislava, Levoča, Bardejov, Kremnica, Banská Štiavnica/, v ktorých spoločensky predné miesto zaujímal nemecký patriciát. Preto sa v nich stredoveké formy divadla neodlišovali od divadelných foriem v nemeckých krajinách. Aj nemecká protestantská školská hra, hrávaná u nás v reformačnom období sa v podstate kryje s protestantským školským divadlom nemeckých krajín.

Typický slovenským stredovekým prejavom bola ľudová vianočná hra. Hrávala sa výlučne na dedinách. Jej podobu možno aspoň približne rekonštruovať na základe početných variantov, ktoré sa písomne zachytili v minulom storočí. Analýzy týchto textov dokazujú, že majú skutočne stredoveký pôvod.

Aj ďalší vývin slovenského divadla bol ovplyvnený okolnosťou, že Slováci dlho nemali ani zámožnú meštiansku vrstvu, ani vyspelé urbanistické centrá. Koncom 18. a začiatkom 19. storočia hrávali už v mestách na slovenskom území nemecké a maďarské kočujúce spoločnosti. Maďarské podporovalo i hornouhorské zemianstvo ako spolupodnecovateľ maďarského nacionalizmu. Bolo to už profesionálne divadlo /Berufstheater/.

Slovenské divadlo začalo vznikať až v 30. rokoch 19. storočia v typických slovenských malomestách, v ktorých dominovalo drobné slovenské meštianstvo /Mikuláš, Martin, Partizánska Ľupča, Brezno a pod./. Toto divadlo vznikalo ako reakcia na činnosť maďarských divadelných spoločností pôsobiacich na slovenskom území. Nemalo divadelné spoločnosti, ani hercov z povolania. Spoločnosti sa nahradzovali spolkami, herci z povolania

ochotníkmi. V tridsiatych a štyridsiatych rokoch minulého storočia pôsobilo na Slovensku viacero takých spolkov a pravidelnej činnosťou. Účinkovali v nich remeselníci, príslušníci drobnej inteligencie a študujúca mládež. Na ňu pôsobil hlavne vplyv Ľudovíta Štúra, ktorý účinkoval v tom čase na bratislavskom evanjelickom lýceu.

Rečová otázka sa vyriešila spočiatku jednoducho. Čeština, alebo tzv. bibliština bola nielen bohoslužobným, ale aj spisovným jazykom slovenských evanjelikov. Preto sa mohlo v tridsiatych rokoch nadviazať na repertoárové tradície českého divadla v Prahe. Mohol sa z neho preberať nielen domáci /český/ repertoár, ale aj české preklady inonárodných hier.

Typickým predstaviteľom domácej dramatickej tvorby týchto rokov je na Slovensku Ján Chalupka, ktorý písal svoje satirické veselohry a frašky po česky. Motivicky sú zrejme jeho dotyky s veselohrami Augusta Kotzebueho a maďarského dramatika Károlyja Kisfaludyho. Na Kotzebueho nadviazal tým, že podobne ako nemecký dramatik napísal sériu veselohier, ktoré sa odohrávajú v nemeckom malomeste Krähwinkel, slovenský dramatik lokalizoval dej viacerých svojich veselohier a frašiek do typického slovenského malomesta - hoci takisto s vymysleným názvom - Kocúrko-va. Aj jeho prvá a zároveň najúspešnejšia veselohra sa volá Kocúrkovo /1830/. Na Károlyja Kisfaludyho nadviazal Chalupka tak, že jednou z hlavných tém jeho veselohier sa stal satirický výsmech tých, čo sa odcudzili svojmu národnému pôvodu.

Na druhej strane si zachoval Chalupka voči obidvom spomínaným autorom svoju osobitosť. Voči Kotzebuovi tým, že dal výsmech malomeštianskych nerestí do služieb vlasteneckých myšlie-

nok. Voči Károlyovi Kisfaludyemu zas tým, že kým maďarský dramatik sa posmieval germanofilstvu a gallománii vyšších zemianskych kruhov, Chalupka si vzal na mušku hlavne maďaromániu niektorých predstaviteľov drobného meštianstva a nižšej šľachty

Chalupkove veselohry si zachovali svoju aktuálnosť aj v štyridsiatych rokoch. Vtedy sa už, spolu s ostatným repertoárom, hrali po slovensky. Lebo čin príslušníkov štúrovekej generácie, ktorá prijala stredoslovenské nárečie ako spisovný jazyk, zasiahol aj divadlo.

Bolo teda slovenské divadlo v dvoch predrevolučných desaťročiach adresované predovšetkým drobným malomestským vrstvám. Vzalo si za úlohu získavať ich pre národné ciele. Bolo to ostatne v súlade aj s úsiliami príslušníkov štúrovekej generácie.

Po rokoch bachovského absolutizmu znovu ožila národná a spolu s ňou aj divadelná aktivita. Ide vcelku o poldruha desaťročia /1860-1875/, ktoré sú charakteristické jednak atmosférou Memorandového zhromaždenia /1861/, jednak pôsobením Matice slovenskej. Divadlo tohto obdobia možno najlepšie charakterizovať poukázaním na tvorbu najčastejšie brávaného veseloherného autora týchto rokov, Jána Palárika.

Vo svojej prvej veselohre /Inkognito, 1858/ šiel iste čiastočne v stopách Chalupkových. Aj jeho dej sa odohráva v Kocúrkove. Aj tu trescú výsmechom odrodilcov. Ale zároveň nastáva zmena v zmýšľaní dvoch ženských postáv z radov meštianstva, predtým národne ľahostajných. To už signalizuje niektoré tendencie v dvoch ďalších Palárikových veselohrách. Vo veselohre Drotár /1860/ rozširuje Palárik pojem národného spoločenstva.

Patrí do neho chudobný drotár aj bohatý slovenský fabrikant. Obidvoch autor silne idealizuje: v drotárovi jeho priamosť a statočnosť, v peštianskom fabrikantovi národovectvo. Tá idealizácia však zodpovedala iluzórnym predstavám o národnom spoločenstve sociálne síce diferencovanom, ale spojenom rovnakosťou cieľa; v ďalšej veselohre Dobrodružstvo pri obžinkoch /1862/ sa pokračuje v idealizácii; pozitívne vlastnosti príslušníkov ľudových vrstiev a inteligencie vyvolávajú úctu a rešpekt aj u niektorých predstaviteľov šľachty.

Nie je náhodné, že pri zámere charakterizovať slovenské divadlo v predrevolučných i porevolučných desaťročiach sa bolo treba opierať o najvýraznejších dramatikov týchto dvoch období. Lebo vlastnú divadelnú tvorbu a jej špecifické umelecké vlastnosti je tu veľmi ťažko definovať. Ochotnícke divadelné spolky nemôžu nahradiť divadlo ako umeleckú inštitúciu, ktorá sa rozvíja podľa špecificky umeleckých zákonitostí a v ktorej sa oveľa citlivejšie reaguje jednak na spoločenské procesy, jednak na situáciu v inonárodných divadelných kultúrach. Slovenské divadlo nemalo vo svojom vývine javiskový klasicizmus ani romantizmus. V predrevolučnom aj porevolučnom období dominovali na jeho repertoári veselohra a fraška. V jej rámci sa smerovalo na javisku k takému hereckému prejavu, ktorého ideálom bolo napodobnenie životnej skutočnosti. V referátoch o ochotníckych divadelných predstaveniach sa možno často stretnúť s pozitívnym hodnotením faktu, že herci hrali akoby ani neboli na javisku. Aj keď sa porovnávala hra slovenských ochotníkov s nemeckými alebo maďarskými profesionálnymi hercami, hlavným porovnávacím hľadiskom bola otázka, nakoľko sa podarili pri -

blížiť k životnej pravde, alebo prinajmenej k predstavám o nej. Tieto fakty však nemožno stotožňovať s programovým úsilím o javiskový realizmus /podložený rovnako programovými dramatickými textami/. Vyplyvali jednoducho z pravažne veselohernej orientácie slovenského divadla. Dráma a tragédia sa hrávali oveľa zriedkavejšie; literárne hodnotné vážne texty /napr. Schillerove/ dokonca ojedinele. Napr. úsilie o slovenskú historickú tragédiu /v šesťdesiatych rokoch bol ich hlavným predstaviteľom Jonáš Záborský, v prvom desaťročí nášho storočia Pavol Országh-Hviezdoslav/ zostávali na ochotníckom javisku takmer nepovšimnuté.

Vcelku teda možno veci charakterizovať tak, že javiskový tvar ochotníckeho divadla sa do konca storočia takmer nevyvíjal. Určovali ho skôr miestne podmienky v jednotlivých mestách, mestechách i obciach než objektívne zákonitosti umeleckého procesu. Hrávalo sa zväčša v hostincoch, alebo v škôlkach na veľmi zle vybavených a improvizovaných javiskách, s improvizovanými kulisami, kostýmami a rekvizitami. Treba tiež brať do úvahy stále sa stupňujúci národnostný útlak. Prejavoval sa hlavne v tom, že úrady kládli divadelnej činnosti slovenských ochotníkov rozličné prekážky.

Jednako však vznikali niektoré centrá slovenského divadelného života, ktoré zaujímali v porovnaní s ostatnými mestami, mestechami a obcami vedúce postavenie. V šesťdesiatych a sedemdesiatych rokoch sa takým centrom stal Martin. Svoje postavenie si zachoval až do prevratu 1918.

V Martine, ako v sídle Matice slovenskej, neskoršie viacerých celonárodných spolkov, ako aj rozvíjať sa začínajúceho

priemyslu a peňažníctva, skoncentrovala značné časť inteligencie. Aj drobné meštianstvo a remeselníctvo bolo národne uvedomeljšie než v iných slovenských mestách. Vďaka tomu boli aj podmienky pre rozvoj ochotníckeho divadla priaznivejšie ako inde. Postavil sa tzv. Dom, osobitná budova s divadelnou sálou a pomerne dobrým javiskovým zariadením. Hrával v ňom miestny ochotnícky spolok, ktorý zohral v posledných desaťročiach minulého storočia a aj do štátneho prevratu 1918 závažnú úlohu v dejinách slovenského divadelníctva.

Hoci šlo o ochotnícky spolok, funkcia, ktorú vykonával, sa blížila funkcii profesionálneho divadla. Tu sa koncentroval značný počet významných hercov a režisérov. Divadelná činnosť Slovenského spevokolu bývala pravidelná; ročne mával 8-10 premier. Tu bývali celoslovenské premiéry slovenských pôvodných dramatických diel. Najzávažnejšie však je, že z Martine vychádzali koncom minulého a začiatkom nášho storočia podnety k orientácii slovenského divadla smerom ku kritickému realizmu a naturalizmu. Aj tu však šlo skôr o orientáciu dramaturgickú než javiskovú. Lebo nech boli v Martine akokoľvek priaznivejšie možnosti pre hereckú, režisérsku, aj scénografickú prácu než inde, k neopakovateľným umeleckým činom predsa len nebolo možné dospievať. Tie si vyžadujú podmienky profesionálnych divadelných inštitúcií.

Zostával teda aj naďalej markantný nepomer medzi úrovňou diel poprečných slovenských dramatikov a situáciou vtedajšieho slovenského divadelného umenia. Veselohry Chalupkove a Palérikove sa mohli merať s úrovňou vtedajšej veselohernej dramatiky českej a mačarskej. Tajovského hry z ľudového života na začiat-

ku storočia svedčia, že ich autor poznal Ibsena aj Tolstého. Iba slovenské divadlo nemalo také existenčné podmienky, aby mohlo držať krok s profesionálnymi inštitúciami iných národov.

2. V rokoch 1918-1945. Oficiálne sa mala po prevrate roku 1918 táto situácia zmeniť. Roku 1920 sa založilo v Bratislave Slovenské národné divadlo - vyše sedemdesiat rokov po založení peštianskeho Národného divadla a takmer štyridsať rokov po založení pražského Národného divadla. Ani tieto čísla však nevystiňujú úplnú pravdu. Lebo v uhorskom aj v českom hlavnom meste došlo k založeniu národných divadelných inštitúcií po predchádzajúcej bohatej činnosti profesionálnych súborov. Trvala celá dešetročia a vytvárala výdatné zázemie v dramaturgii, herectve, réžii, scénografii a vôbec v inscenačných štýloch, ako aj u obecnstva. Založenie národných divadelných inštitúcií bolo len akousi korunováciou daného stavu.

S novozaloženým Slovenským divadlom to bolo ináč. Nebolo slovenských hercov, režisérov, ba v národnostne miešanej Bratislave nebolo spočiatku ani dost divadelného obecnstva. Aj divadelná budova patrila mestu. Pokiaľ ide o organizáciu, vystriedala čoskoro družstevnú správu správa riaditeľa súkromných podnikateľov.

Pre úplný nedostatok slovenských divadelníkov z povolania sa vec riešila od samého začiatku tak, že riaditelia privádzali do SND české súbory. Teoreticky sa síce zdôrazňovalo, že ich úlohou je vybudovať naozaj Slovenské národné divadlo, ale prakticky to vyzeralo ináč. Slovenské operné predstavenia spočiatku vôbec nebývali. Slovenské činoherné predstavenia bývali až do roku 1924 veľmi zriedkavé. K založeniu osobitného slovenského

činoherného súboru došlo až roku 1932. Opera ostávala prevažne česká až do konca predmníchovskej ČSR.

Najvýznamnejším prúdom v dejinách slovenského divadla po rokoch 1920-1938 bol ten, ktorý si kládol za úlohu dovrieť vývin javiskových úsilií smerom ku kritickému realizmu a naturalizmu. Jeho predstaviteľom na poli činohernej réžie bol Janko Borodáč. Od roku 1924 zoskupoval okolo seba slovenských, ale aj niektorých českých hercov, s ktorými uskutočňoval svoj umelecký program. Dramaturgicky nadväzoval na tradície ochotníctva spred roku 1918. Ale v javiskovej práci sa ich usiloval prekonať. Vypracoval v spolupráci s jazykovedcami základy slovenskej javiskovej reči. Odkaz staršej slovenskej dramatiky prispôbil svojej realistickej javiskovej poetike. Niekedy nemala ďaleko k naturalistickému kopírovaniu života. Ale v iných prípadoch, najmä v Tajovského hrách, sa mu darilo aj typizácia dramatických postáv a poetická štylizácia veseloherných situácií alebo úsmevne ladených komických scén. Pri vypracúvaní svojej realistickej poetiky sa opierať aj o Gogola, Ostrovskeho. Koncom dvadsiatych rokov a počas rokov tridsiatych uviedol aj viacero hier sovietskych autorov /Gorkého, Afinogenova, Katajeva a pod./. Zo súčasných domácich dramatikov spolupracoval najviac s Ivánom Stodolom, ktorý satiricky zobrazoval tých, čo sa dostali v novom štátnom útvere k moci aj k bohatstvu.

Toto dovrieť realizmu a naturalizmu v javiskovej práci bolo z vývinového hľadiska potrebné. Zároveň sa však spájalo aj s istými obmedzeniami. Boli v tom, že slohotvorné úsilie slovenského činoherného umenia boli z dramaturgickej i javiskovej stránky príveľmi jednostranné. Do ich rámca sa nezačle-

nil svetový klasicistický a romantický repertoár a nenadviazal sa ani kontakt s modernistickými a avantgardnými prúdeniami svetovej drámy a divadla. Tento kontakt nadväzovalo bratislavské obecnstvo v tridsiatych rokoch iba prostredníctvom práce českého činoherného súboru SND, ktorý viedol orislušník českej ľavej avantgardy, Viktor Šulc.

V rokoch druhej svetovej vojny /1939-1945/ sa na tomto stave všeličo zmenilo. Hoci sa po Mníchovskom diktáte český činoherný súbor rozpustil /aj Viktor Šulc musel z Bratislavy odísť/, realizmus a naturalizmus Janka Borodáča jednako len nezostal výlučným a prevládajúcim slohotvorným činiteľom.

Vo vedomí obecnstva si začínali vydobývať čoraz viac priestoru réžie dr. Jána Jamnického, ktorý bol prívržencom českej a sovietskej avantgardy už od polovice tridsiatych rokov. V javiskovej práci sa to začalo aktívne prejavovať približne od začiatku druhej svetovej vojny.

Predpoklady začala na to dávať aj tematicky, žánrovo a slohovo bohatšia a rozmanitejšia činoherná dramaturgia. Začínala si uvedomovať, že činoherný súbor SND má nielen národnovýchovné, ale aj umeleckovýchovné poslanie. Akoby začínala doháňať mnohé z toho, čo sa za predchádzajúcich dvadsať rokov zameškalo. Predovšetkým podnietila medzi slovenskými básnikmi intenzívnu prekladateľskú činnosť. O jej rozsahu svedčí fakt, že v rokoch 1939-1945 sa uviedlo značné množstvo antických, klasicistických, romantických a iných významných diel zo svetovej dramatiky, neraz veršovaných. Šlo najmä o diela Sofoklove /Antígona, Krát Oidipus/, Moliérove /Mizantrop, Zdravý nemocný, Lakomec/, Schillerove /Villiam Tell, Messínska nevesta/, Ibsanove /Ros-

mersholm, Bábkový dom/, Kleistov Rozbitý džbán, Hugov Hernani, Rostandov Cyrano z Bergeracu, Marivanzova Hra lásky a náhody a pod. Začala sa meniť aj poetika slovenských dramatikov. Popri či už vážnom alebo satirickom priamom zobrazovaní skutočnosti začínala v nej zaberat' závažné miesto básnická skratka, metafora a podobenstvo. Popri próze sa v pôvodnej dramatickej tvorbe začínal uplatňovať aj verš.

Z týchto inonárodných i domácich diel režírovali viaceré Ján Jamnický. Vytvoril osobitnú javiskovú poetiku. Za jej základný princíp treba pokladať, že popri javiskovej reprodukcii dramatického textu zohrávali závažnú úlohu sprievodné významy, ktoré vkladal režisér do vzájomného vzťahu medzi jednotlivými javiskovými zložkami. Tie významy vytvárali v nejednom prípade ucelený systém. V jeho rámci bola potom inscenácia aj osobnou výpoveďou režiséra alebo predstaviteľa roly o vzťahu k dramatickému dielu alebo jeho téme. Prirodzene, také osobné výpovede nenechávala bokom ani vzťah k súčasným aktuálnym spoločenským otázkam.

To súviselo s predtým nebývalým rozšírením registra tvárnych prostriedkov v slovenskom činohernom umení. Dotýkalo sa to všetkých zložiek javiskovej práce. Herec nebol už len vyjadrovateľom nejakého ľudského či spoločenského typu, ale začínal aj výrazne spoluvytvárať ideu inscenácie. Využíval v režisérových intenciách nielen charakterizačné zložky svojho hlasového prejavu, ale vo zvýšenej miere aj jeho zložky rytmické a hudobné. Do celkového rytmu inscenácie sa začleňovalo aj hercovo gesto. Scéna bola charakteristická predovšetkým tým, že sa prostredníctvom vertikálneho členenia plne využí-

vale jej trojrozmernosť. Okrem toho aj ona vypovedávala o myšlienkovom smerovaní predstavenia. Aj Jamnického starostlivosť o kostýmy bola do tých čias nebyvalá. Prospôbovali sa totiž farbou i strihom nielen dobe, ale aj ideí predstavenia s hercom, ktorí si ich obliekali.

Spomedzi aktuálnych spoločenských otázok, ku ktorým zaujímali stanovisko Jamnického inscenácie, bol v popredí negatívny postoj voči reakčnému klerikálnemu režimu, proti vláde nenávisti a proti vojnovému besneniu. Titulná osoba Moliérovho Mizantropa neprotestovala iba proti vláde francúzskeho kráľovského dvora, ale aj proti vláde vtedajších držiteľov moci na Slovensku. Promócia v Zdravom nemocnom parodovala dobové okázalosti na rozličných zhromaždeniach. Do konverzačnej hry slovenského proletárskeho básnika Jána Roba-Poničana povkladal Jamnický aj texty jeho spoločensky odbojných básní, ktoré sa recitovali nielen z javiska, ale aj z rozličných iných miest divadelného priestoru. Metódy cárskeho policajného aparátu v inscenácii Suchovo-Kotylínovej hry Smrť Tarelkina pripomínali obecenskému dôrazne vyšetrovacie metódy fašistických policajných orgánov. Konečne na inscenáciu Schillerovho Viliama Tella nazeralo obecenské ako na patetickú výzvu k národne oslobodzovaciemu boju.

Popri Jamnickom bol ďalším významnejším režisérom tohto obdobia Ferdinand Hoffmann. Nebol však natoľko samostatný, lebo podliehal priveľmi vplyvu K. H. Hilara, ktorý bol v Prahe koncom dvadsiatych rokov a začiatkom rokov tridsiatych predstaviteľom civilizmu. Hoffmann bol v rokoch 1939-1941 aj dramaturgom činohry SND a má značný podiel na rozšírenej orientá-

cíi jeho repertoáru.

Osobitne treba zdôrazniť, že kontakty so svetovou drámou a javiskovým umením v rokoch druhej svetovej vojny neboli samoúčelné. Otvárali nové umelecké obzory v čase, keď oficiálna kultúrna politika by ich bola najradšej zužovala. Z týchto nových umeleckých obzorov sa ťažilo predovšetkým preto, aby sa umeleckými prostriedkami poukázalo na rozpory medzi vtedajším politickým vedením a prevažnou väčšinou národa.

Okrem toho dopomohli tieto kontakty aj k vnútornej diferenciácii slovenského činoherného umenia. Nešlo iba o spomínanú diferenciáciu medzi režisérmi. Lebo spôsobila aj výrazný zásah do vývinu slovenského herectva. Nastalo v ňom totiž generačné triedenie. Uplatnilo sa napriek tomu, že takmer všetci slovenskí herci pôsobili v jedinom súbore. Zakladajúca herecká generácia, ktorá sa zoskupovala v dvadsiatych a tridsiatych rokoch okolo Janka Borodáča, tiež tí, ktorí prišli v tridsiatych rokoch do divadla z hereckého učilišťa, inklinovali prevažne k herectvu charakterovému. Generácia, ktorá prichádzala do divadla začiatkom rokov štyridsiatych, sa dostávala na hereckom učilišti hlavne pod vplyv Jána Jamnického. Dôsledkom toho bolo, že sa vyhranovala predovšetkým deklamačným smerom.

Divadlo zaujímalo vo vojnových rokoch závažné miesto v slovenskom spoločenskom vedomí. Jeden z významných kritikov ho prirovnával ku skalpelu, ktorý má vyoperovať choré miesta národného organizmu. Ľudia milovali divadlo nielen v Bratislave, ale aj na vidieku. Keď ho tam nemali v profesionálnej podobe, vytvárali si ho sami. Miestami to viedlo k úspešnej snahe zakladať ďalšie profesionálne divadlá, a to v Martine a Prešove.

Martinské divadlo zohralo významnú úlohu v ideovej príprave Slovenského národného povstania. Založenie týchto dvoch stálych mimobratislavských divadiel, ktoré spočívali na solídnych organizačných základoch, bolo vlastne aj prípravou na územne rozvetvenú sieť slovenského divadelníctva, ktorá sa začala uskutočňovať po oslobodení roku 1945.

**Prítomnosť
slovenského
divadla
Z. RAMPÁK**

Slovenská národná rada predovšetkým poštátnila Slovenské národné divadlo v Bratislave, Východoslovenské národné divadlo v Košiciach a Slovenské komorné divadlo v Martine. Divadlo sa tým vyslobodilo z rúk súkromných podnikateľov a prestalo žiť z nepravidielných subvencií. Začal sa on starať štát, ktorý súčasne prevzal zodpovednosť za jeho umeleckú aj hospodársku prosperitu. Po roku 1948, keď pracujúci ľud definitívne zvíťazil nad domácou reakciou, začínali sa zakladať ďalšie divadlá. Založilo sa ich zrejme viac než to bolo potrebné, lebo v niektorých mestách novozaložené divadlá zanikli /Žilina, Spišská Nová Ves, Trnava/, prípadne splynuli s inými, významnejšími.

Terajšia divadelná sieť na Slovensku je jedna z najhustejších na svete. Slovenské národné divadlo v Bratislave má činohru, operu a balet a hrá na troch scénach. Okrem toho pôsobí v Bratislave ďalšie divadlo, Nová scéna. Má činohru a hudobnú komédiu a pôsobí na dvoch scénach. Činohru, operu a balet majú aj Štátne divadlo v Košiciach a zájazdové Divadlo Jozefa Gregora-Tajovského so sídlom vo Zvolene. Ostatné zájazdové divadlá /nezyvané tiež "krajské oblastné divadlá"/ majú svoje sídla v Nitre, v Martine a v Prešove. V Komárne je sídlo Maďarského oblastného divadla a v Prešove /popri slovenskom Divadle Jonáša Záborského/ sídlo Ukrajinského národného divadla. Okrem toho v Bratislave, v Nitre, v Žiline a v Košiciach sú profesionálne bábkové divadlá, ktoré takisto podliehajú štátnej kultúrnej správe.

Prírodzene, vytvorenie takej hustej divadelnej siete sa stretávalo spočiatku so značnými ťažkosťami. Úplne sa vlastne neprekonali ani podnes. Slovenské divadelníctvo nebolo po roku

1948 pripravené na úlohy, ktoré sa vynorili v súvislosti so založením toľkých nových divadiel. Nebolo dost režisérov, hercov, dramaturgov a javiskových výtvarníkov. Najmä mnoho hercov muselo nastúpiť do profesionálnych súborov z radov ochotníkov. Tie to nedostatky pomáha odstraňovať Vysoká škola múzických umení /s divadelnou a hudobnou fakultou/, založená roku 1949. Ale rozvoj filmu, rozhlasu a televízie kladú na prílív nových umeleckých síl stále väčšie nároky. Okrem toho režisérsky zbor bratislavských divadiel aj iných činoherných súborov sa stále omladzuje a priťahuje z vidieka tých najschopnejších. Miestami /napr. pred nejakým časom v Martine alebo v Nitre/ sa síce zoskupujú mladí ľudia v kolektív, ktorého úsilie vtlačajú potom pečať celému súboru. Ale prídu ponuky z hlavného mesta a kolektívy sa narúšajú.

Za tejto situácie nie div, že s výnimkou niektorých veľmi krátkych období prináležalo od oslobodenia /a stále prináleží aj v súčasnosti/ umelecké prvenstvo činohre Slovenského národného divadla v Bratislave. V jej rámci sa koncentrujú najlepší herci, režiséri a javiskoví výtvarníci. Ale vyvin od roku 1945 prešiel nejedným významným zlomom.

V prvých rokoch po oslobodení /približne 1945-1949/ pripomínala umelecká situácia v tomto telese polyfónnu orchestrálnu skladbu. Radosť a nadšenie z príchodu nových čias uvoľnili tvorivú energiu predstavitelov doterajších smerovaní, iných zase podnietili k novej iniciatíve.

Smerovanie, ktoré predtým inklinovalo k realizmu a naturalizmu, sa obrodzovalo najmä na sovietskej dramatiky, ktorá oceňovala hrčinkosť, prejavení vo veľkej vlasteneckej vojne,

občianskej vojne aj v období socialistického budovania pred druhou svetovou vojnou. Okrem toho treba zdôrazniť, že Janko Borodáč, tvorca realistického a naturalistického smerovania, stal sa roku 1945 riaditeľom novozaloženého divadla v Košiciach. V tejto funkcii zopakoval svoj budovateľský program z dvadsiatych a tridsiatych rokov a v krátkom čase sa mu podarilo vybudovať v tomto meste kompletne divadlo s tromi súbormi.

Jemnického básnické divadlo, neraz aj s politickým podtextom si vytváralo v rokoch 1945-1949 svoje pokračovanie v inscenáciách poézie. Smerovali od zjavišťovania voľne pospájaných, alebo hoci aj ucelených básnických textov /poézia Janka Jesenského, Kostrova Ave Eva/ k dramaturgicky aj javiskovo uceleným útvarom, v ktorých poézia, dramaticko a divadelnosť vytvárali nerozlučnú jednotku. Ide najmä o inscenácie Bottovej lyricko-epickej skladby Smrť Jánošíkova /1948/ a Sládkovičovej lyrickej poémy Marína /1948/. Autorom týchto dramatizácií a ich režisérom bol Jozef Budský. Prvá sa stretla s veľmi vrúcnyim ohlasom kritiky, druhá, hoci myšlienково nie menej pribojná a umelecky nie menej náročná, s ohlasom prevažne negatívnym.

Budský sa stal - spolu s niektorými inými režisérmi - aj javiskovým vyjadrovateľom zložitej myšlienkovvej problematiky človeka, ktorý prežil kataklizmy druhej svetovej vojny. Nachádzala svoj výraz v dielach viscerých inonárodných aj domácich dramatikov. Inscenácie týchto hier boli v slovenských reláciách významné najmä zo stránky hereckej. Rozvíjala sa v nich herectvo typu mysliteľského, na rozdiel od charakterového herectva realizmu a naturalizmu, od žánrových figuriek aj od deklamátorstva básnického divadla.

Koncom štyridsiatych a začiatkom päťdesiatych rokov začala kritika kľásť dôrazné požiadavky na spoločenské postavenie umenia. Chcela ho oprávnené zapojiť do zápasu o socialistické spoločenské vedomie. Toto úsilie prinieslo mnohé kladné výsledky. Umenie sa obrátilo tvárou v tvár novej spoločenskej skutočnosti. Začínali sa v ňom objavovať nové témy, spojené so socialistickým budovaním. Hľadali sa pozitívne vlastnosti ľudí, najmä robotníkov a roľníkov, budujúcich nový spoločenský poriadok, ktorý skoncoval s vykorisťovaním. Za základ každej umeleckej tvorby sa proklamovalo dôkladné poznanie skutočností aj revolučných premien, ktoré sa v nej uskutočňovali.

Trvalým prínosom z týchto čias je práca tých režisérov, ktorí pristupovali k tvorivým problémom samostatne a ktorí sa nedali zmiasť šablonami a hotovými receptami. Neprestávali brať zreteľ na konfliktnosť spoločenskej skutočnosti či už prítomnej alebo nedávnej, ani na rozmanitosť ľudských charakterov a osudov. Na čele tých režisérov bol začiatkom päťdesiatych rokov Jozef Budský. Jeho najvýraznejšie inscenácie /Popov, Rodina; Trenč, Ľubov Járová; Gorkij, Nepriatelia/ sú späté so sovietskou dramatikou. V domácej dramatike týchto rokov sa nevytvorili také významné diela, ako napr. v próze /Hečko, Mináč/.

Spomínané zjednodušené a zredukované chápanie socialistického realizmu zapríčinilo, že nastala opäť nivelizácia aj zo stránky žánrového výberu uvádzaných dramatických diel. Takmer sa prestali hrať hry veršované, nehrali sa čisté tragédie a pod.

Až asi od roku 1954 signalizovali niektoré javy obrat. Celkovo však došlo k nemu až po roku 1956, teda po 19. zjazde

KSSZ, ktorý odstránil deformácie z obdobia kultu osobnosti. To podnietilo umeleckých pracovníkov, aby sa zamýšľali aj nad jednostrannosťami v oblasti kultúry v uplynulom období.

Približné desaťročie /1956-1966/ možno pokladať za roky relatívneho umeleckého rozmachu v slovenskom divadelníctve. Obnovilo sa súperenie medzi umeleckými smerovaniami. Režiséri si začali vytvárať opäť svoj osobitný rukopis. Začínali sa vyrovnávať svojším spôsobom s vedúcimi javmi domácej aj svetovej dramatiky /Čapek, Brecht, Miller, Dürrenmatt, Frish a pod./. Zväčša si však zachovávali pozície socialistických umelcov.

K ich častejšiemu opúšťaniu začalo dochádzať približne v druhej polovici šesťdesiatych rokov, ktoré označujeme za krízové obdobie vo vývine našej spoločnosti. To, čo označoval Roger Garaudy za "realizmus bez brehov", sa chápalo u nás neraz tak, že bezbrehé sú aj možnosti umelcov, pokiaľ ide o zbavovanie sa zodpovednosti za výsledky tvorby. V repertoárových plánoch sa začínali postupne uplatňovať komerčné zretele, ktoré viedli k častému zaraďovaniu bulvárnych čísel. Na druhej strane sa kontakt s divákom neraz strácal, najmä pri zaraďovaní dramatiky absurdity do repertoáru, na ktorú nebolo slovenské herectvo dostatočne pripravené.

Po prekonaní krízového obdobia obnovujú divadelní umelci svoje väzby so spoločenskou realitou. Socialistický realizmus sa už nechápe zúžene a zjednodušene. Chápe sa ako syntéza všetkých umeleckých výdobytkov predchádzajúceho vývinu, ktorý smeruje k vyjadreniu dynamiky revolučných spoločenských premien.

Galéria výrazných režisérskych a hereckých osobností slovenského divadla s osobitým tvorivým rukopisom je už dosť po-

četná. K častejšie spomínanému menu Jozefa Budského treba pripojiť meno režiséra Karola L. Zachara, známeho najmä humanistickým prístupom k staršiemu svetovému a domácejmu repertoáru, v rámci ktorého rozvíja na javisku bohaté tradície ľudového divadelníctva.

Osobitne treba upozorniť na výrazné úspechy súčasnej slovenskej scénografie. Získala mnoho cien na svetových výstavách v zahraničí. Je to hlavne zásluhou prof. Ladislava Vychodila, vedúceho odboru scénografie na Vysokej škole múzických umení v Bratislave. Vychoval už celú slovenskú školu javiskových výtvarníkov, ktorí okrem divadla pôsobia aj vo filme a televízii. Užho študuje veľa študentov aj zo zahraničia.

**Ludovít Štúr-
predstaviteľ
slovenskej
modernej
žurnalistiky
F. RUTTKAY**

Slovenské národné hnutie v prvej polovici minulého storočia je nerozlučne spojené s veľkou osobnosťou Ľudovíta Štúra i s účinkovaním jeho štúpencov a žiakov. K jeho účinkovaniu národno-buditelskému, vedeckému a umeleckému radí sa aj publicistická práca. Ľudovít Štúr bol nielen vodcom slovenského národnosťzjednocovacieho hnutia, jedným z kodifikátorov slovenského spisovného jazyka, básnikom, spisovateľom, etnografom, historikom a politikom, ale aj zakladateľom modernej slovenskej politickej žurnalistiky. Práve ona Štúrovi a jeho štúpencom-štúrovcom umožnila spájať ideovo-politické zásady s praktickou ľudovúchovnou a národnéobránnou činnosťou.

Štúrove Slovenskje národňje novini s literárnou prílohou Orol tatranski /r. 1845-1848/, tvoria dodnes jednu z najcennejších pamiatok dejín slovenského novinárstva. Je to tak nielen pre vynikajúce úvodníky ich vydavateľa a hlavného redaktora Ľ. Štúra, ale aj pre reportáže, politické komentáre, ekonomické rozborý i literárne príspevky ich talentovaných redaktorov Petra Kellnera-Hostinského, Bohuslava Nosáka, Janka Štúra, ako aj mnohých spolupracovníkov a dopisovateľov v nejednom prípade Štúrových odchovancov. Tieto noviny mali taký počet dopisovateľov, že sa ho nijakému slovenskému tlačovému orgánu do konca prvej svetovej vojny nepodarilo prekonať. Noviny organizovali národno-zjednocovacu činnosť a bojovali proti zlopoveštnému feudalizmu. Ovplyvňovali nielen maloburžoázne vrstvy slovenskej spoločnosti, ale aj negramotných poďaných roľníkov a bezzemkov. Práve im na ľudových zhromaždeniach v tzv. nedeľných školách dedinskí vzdelanci zo Slovenských národných novín nabíes čítali a mnohé články bližšie vysvetľovali, takže publicita

novín bola pomerne široká.

Tvorcom novín sa podarilo prostredníctvom dopisovateľov zabezpečiť dostatok vnútropolitických správ zo všetkých slovenských krajov. Toto spravodajstvo tvorilo ich zlatý fond. Noviny mali vysokú obsahovú i formálne profesionálnu úroveň. Stali sa tribúnou - akýmsi štábom celého národného hnutia, ktorý bol prinútený suplovať aj úlohy neexistujúcej národnej politickej strany. Doteraz sú cenným historickým prameňom pre poznanie slovenskej národnej minulosti pred rokom 1848.

Práve ony v uveďomovacom procese slovenského národa zohrali progresívnu úlohu pri udomáďňovaní štúrovskej spisovnej reči a pomáhali ľudu pri odstraňovaní najhorších prejavov feudálneho otroctva a nacionálneho útlaku. Mali prenikavý vplyv aj na vývoj národnej kultúry i literárneho romantizmu a na zakladanie ľudovýchovných a osvetových spolkov. Tento tlačový orgán svojím významom presahuje slovenské etnické územie a má dôležité miesto aj medzi dokumentmi európskych dejín.

Štúr začal svoje noviny vydávať ako tridsaťročný - v čase plného rozvinutia svojich tvorivých síl. Vtedy bol už uznávaným vodcom národného hnutia, vychovávateľom mládeže, básnikom i spisovateľom, vedeckým pracovníkom i publicistom. Jeho novinárske pôsobenie sa, pravda, nezačína Slovenskými národnými novinami, lebo novinám a dopisovateľskej činnosti sa venoval už vo svojich študentských rokoch. Sledoval mnohé noviny vychádzajúce v habsburskej monarchii, ale aj v cudzine a sám do nich prispieval. Poznal ich veľkú spoločenskú funkciu i význam pre národné hnutie. Tvrdil, že noviny sú prepotrebne každému národu, ktorý sa vzdelávať chce a najmä nám Slovákom teraz predšležit.

Dobre vedel, že aj svoju politickú i národne-obrannú činnosť môže realizovať predovšetkým prostredníctvom periodickej tlače. Len jej pomocou dokázal preklenúť svoju dovtedajšiu pomerne úzku školskú a vedeckú sféru a vstúpiť aj do praktickej činnosti na celonárodnom poli.

Ako devätnásťročný chudobný študent si predplácal noviny a časopisy. Už vtedy sa stal dopisovateľom Novín chorvátskych a ich literárnej prílohy Danicze - redigovanej vodcom ilýrskeho hnutia Ľudovítom Gajom. Štúrovou zásluhou sa zriadila pri knižnici ev. lýcea v Bratislave, ktoré sa vtedy pokladalo za najvýznamnejšie stredisko slovenského národného života, aj "čitateľňa slovenská" - finančne dotovaná aj chorvátskymi enomovými poslancami a úradníkmi. Bola otvorená aj v čase vydávania Slovenských národných novín. Pretože v nej boli mnohé domáce i zahraničné tlačové orgány, bola dôležitým prameňom informácií pre štúrovských publicistov, ktorí tu hľadali vzory aj pri zostavovaní rubrik, spracovávaní materiálu a jeho žánrovom stvárňovaní vo vlastných novinách a časopisoch.

Zásluhou Ľudovíta Štúra si jeho prívrženci z radov študujúcej mládeže v Bratislave, ale aj v iných mestách na Slovensku, ku ktorým sa pripojili aj bývalí poslucháči bratislavského ev. lýcea pôsobiaci ako farári a učitelia na slovenskom vidieku, zaviedli pravidelné dopisovanie, z ktorého sa v rokoch 1836-39 vyvinuli rukopisné noviny rozmnožované len zasvätenými príslušníkmi štúrovskej mládeže v Bratislave v malom množstve, v päťdesiatich exemplároch. Ich prostredníctvom bratislavské stredisko informovalo o aktuálnych udalostiach slovenských národovcov a čiastočne aj organizovalo a viedlo národné hnutie.

šlo o ilegálne, teda necenzurované rukopisné noviny, ktoré preto mohli prinášať aj články ostro útočiace proti feudálnemu spoločenskému poriadku a jeho zhubným dôsledkom. Rukopisné noviny boli však len prechodnou formou, pretože pre svoju nedostatočnú periodicitu a veľmi obmedzený náklad nemohli nahradiť politický tlačový orgán.

Vo svojej mladosti Ľ. Štúr z nedostatku iných príležitostí využíval pre spravodajsko-informačnú činnosť aj kalendáre /Fejérpatakyho Nowý a Starý Wlastenský kalendár r. 1838-42/, študentské zborníky /Plody zboru učenců... r. 1836/, literárne almanachy /Zora r.1836, Nitra r.1842/ atď. Okrem toho Štúr publikoval svoje články aj v novinách a časopisoch slovenských /Hronka r.1836-38, Tatranka r.1841-43/, českých /Světobzor, Pražské noviny, Včela, Květy, Časopis české museum/, nemeckých /Augsburger allgemeine Zeitung/, maďarských /Nemzeti Ujság, Tarsálkodó/, poľských /Tygodnik literacki/, srbských /Srpske narodne novine, Letopis Matice srbskej/ atď.

Uverejňujú sa tu jeho básne, literárne recenzie, preklady z nemčiny, z francúzštiny, z poľštiny a z chorvátštiny, popularizačné state, cestopisné reportáže, úvahy, historické a literárne štúdiá, kultúrno-politické spravodajstvo týkajúce sa Slovenska, štúdiá o slovenskej a slovanskej kultúre a ródovej slovenosti, príspevky jazykovedného a historického zamerania, polemiky i národne-obranné state.

Koncom tridsiatych rokov minulého storočia členovia štúrovej Spoločnosti česko-slovanskej pri ev. lýceu v Bratislave sa pokúšali o zakladanie slovenských hospodárskych, literárnych, vedeckých, ľudovýchovných i politických časopisov. Týchto

pokusev sa zúčastnil okrem iných aj Štúrov starší brat Karel, ďalej Fran Kurelac, Daniel Krnůch, Alexander Vrchovský i Samo Chalupka. Vtedy sa im pre zaťatý odpor maďarizačnej vrchnosti i pre slabosť slovenského hnutia tieto pokusy nepodarilo realizovať.

Napriek počiatočným neúspechom sa Ľudovít Štúr húževnato pokúšal tento úmysel uviesť do života. Za prvoradá pokladal vytvorenie slovenských politických novín. Podnetom k tomu sa mu stali aj tzv. "novinárske útoky" v rokoch 1941-43 predstaviteľov maďarskej vládnucej triedy, ktorí najmä prostredníctvom peštianskej tlače robili doslova pohon na predstaviteľov slovenského národného života /Jelenkor, Pestí Hirlap, Századunk.../. Štúr a jeho prvrženci sa proti týmto nespravodlivým útokom chceli aj v tlači brániť, no redakcie peštianskych novín im odmietli články publikovať. Niektoré z týchto "obrán štúrovcov" vychádzajú potom v zahraničí ako osobitné brožúry. Týka sa to aj Štúrovej práce Žaloby a ponosy Slovákov... /Die Beschwerden und Klagen der Slawen in Ungarn/, ktoré vyšla r. 1843 v Lipsku po tom, ako ju redakcie peštianskych Hírnök a Jelenkor odmietli zverejniť. Štúr potom posielal svoje viaceré národne-obranné články do redakcie Augsburger allgemeine Zeitung, no po niekoľkých mesiacoch vláda zakázala publikovanie takýchto a podobných článkov, ba aj vydávanie brožúr s týmto zameraním.

Ľudovít Štúr za takýchto okolností sa už počas svojich vysokoškolských štúdií v Nemecku v Halle v rokoch 1939-40 intenzívne pripravoval aj na svoje budúce povolanie vydavateľa a redaktora slovenských politických novín. Tu sa venoval predovšetkým štúdiu "politických náuk" a počúval aj prednášky z filo-

zofie, z práva, z histórie, pričom sledoval aj súčasný politický i hospodársky život vyapelých kapitalistických krajín. Veľa sa naučil aj z dobrej nemeckej žurnalistiky. V popredí jeho záujmu boli aktuálne informácie o pomeroch vo vyvinutých európskych krajinách. Svedčí o tom okrem iného aj jeho doteraz málo známych deväť zošitov kvartového formátu, v ktorých je rukopis jeho hallskej práce pod názvom Statistik der europäischen Staaten. Ukončil ho podľa všetkého 9.III.1839. Je to dosť podrobný prehľad európskych krajín po stránke geografickej, sociálnej, ekonomickej, kultúrnej i školskej. Najde o pôvodnú, ale o kompletnú prácu, ktorej poznatky chcel vo svojej budúcej novinárskej činnosti čo najúčinnejšie uplatniť. Časť tejto práce publikoval neskôr v Orle tatranskom pod názvom: "Obozrenie sa na stav terajších národov v Európe a v Amerike."

Štúr ako 23-ročný vysokoškolák v Nemecku navštívil aj kraj Lužických Srbov, podliehajúcich v tejto dobe silnej germanizácii. Tu sa spoznal s viacerými ich predstaviteľmi, publicistami i vedcami /s Ondrejom Lubenským, dr. Klánom Ernstom Smolérom, Lahodom, Seilerom/, ktorých nabádal na vydanie slovníka i gramatiky tohto jazyka i na založenie národných spolkov podľa vzoru slovenskej študujúcej mládeže v Bratislave. Žiadal ich tiež, aby rozšírili svoje literárne Srpske novine a založili si aj noviny alebo časopis pre ľud, pretože žurnalistika - ako hovoril - je základnou podmienkou rozvíjania a organizovania národného života i spolupráce s ostatnými slovanskými národmi.

Ľ. Štúr mal už počiatkom štyridsiatych rokov minulého storočia vyhranené názory na poslanie i spoločenskú funkciu novín a časopisov vedených v národnom duchu. Tvrdil, že ich vytvoré-

nie je prvým stupňom organizovania a rozvíjania celonárodnej kultúry, ľudovychovy a politiky. Jeho plán založenia politických novín dostal svoju konkrétnu podobu roku 1840, keď sa vracal zo svojich halijských štúdií do vlasti, pričom sa zastavil v Prahe. Tu mal poradu s pokrokovými českými vlastencami dr. V. Staňkom, dr. J. Fričom a so Slovákom Pavlom J. Šafárikom. Na neľ sa určili aj hlavné úlohy ďalšieho Štúrovho verejného pôsobenia: profesúra na bratislavskom ev. lýceu, poslanectvo na uhorskom sneme, vydávanie a redigovanie politických novín.

V októbri nasledujúceho roku si poďal na Kráľovskú uhorskú miestodržiteľskú radu v Budíne svoju prvú žiadosť o povolenie vydávať slovenské politické noviny s literárnou prílohou. Musel si však podať ešte ďalšie tri žiadosti a o toto povolenie doslova bojovať tri a pol roka. Pretože 31. decembra 1843 ho pozbavený funkcie suplujúceho profesora na ev. lýceu, ostal bez zamestnania. Sám bol nemajetný, a preto sa o finančné zabezpečenie nádejných novín mala postarať skupina slovenských účastníkov, ktorá si zakúpila ich akcie po desať zlatých striebra. Účastníkov bolo však len 44 a suma, ktorá sa takto zozbierala, na zabezpečenie novín nebola veľká - len 690 zl. v str. Preto aj hlavná zodpovednosť za vydobytie povolenia na ich vychádzanie i udržiavanie pri živote ostávala naďalej Štúrovi.

V rokoch 1841-45 Štúr nemal možnosť priamo ovplyvňovať slovenskú verejnosť prostredníctvom vlastných novín. Aby na svojich rodákov mohol aspoň čiastočne publicisticky pôsobiť, stal sa v rokoch 1841-43 spoluredaktorom Palkovičovho literárneho časopisu Tatranka. Snažil sa ho pretvoriť na taký tlačový orgán, ktorý by slúžil bezprostredným potrebám slovenského ná-

rodného hnutia, odrážal "novinárske útoky" maďarskej vládnej triedy a pestoval literárny romantizmus, ale nie prekonaný klasicizmus propagovaný jeho vydavateľom J. Palkovičom. Tatranka sa skutočne Štúrovou zásluhou vtedy stala tribúnou mladej pokrokovej slovenskej inteligencie publikujúcej tu aj svoje verše i prózu literárne-romantického zamerania. Štúr pripisoval veľký dôraz národnosťjedinovaciemu poslaniu tohto časopisu, prekonávaniu generačných, konfesionálnych, stavovských i jazykových rozporov slovenskej spoločnosti. Chcel, ako sám napísal, aby časopis priťahoval "mláde i staré, katolíky, Bernolákovce ... protestanty, šlechtu i nešlechtu". Jeho spolupráca s Tatrankou sa však skončila roku 1843 pre rozpory s Palkovičom, ktorý ostro odmietal historický čin Štúrovcov - kodifikovanie spisovnej slovenčiny.

Prvé číslo Slovenských národných novín vyšlo 1. augusta 1845. Slovenskí národovci tento zrod národnej politickej žurnalistiky pokladali za veľké víťazstvo. Oslavovali ho na slávnostných zhromaždeniach, hostinami, vyvesovaním záštat i "ohňami radosti" po vysokých horách. Zachovali sa aj mnohé oslavné básne zasvätené tejto udalosti, ktorá bola završením dlhoročného úsilia Štúrovcov o vlastné noviny. Štúr chcel z nich vytvoriť orgán, ktorý by zjednocoval pokrokové sily a skupiny Slovákov. Noviny sa od svojho vzniku mohli opierať o desiatky dopisovateľov - vzdelancov pôsobiacich na slovenskom vidieku, z ktorých mnohí boli bývalými jeho žiakmi, alebo spolupracovníkmi.

Štúr požadoval prísnu objektivitu informácií a preverovanie článkov publikovaných v Slovenských národných novinách. Ak sa tieto zásady v článku dopisovateľa narušili, neváhal hneď

v nasledujúcom čísle uverejniť tlačové opravy alebo nesprávne informácie, či omyly verejne odvolať.

O názoroch Ľ. Štúra na noviny a novinárstvo sa dozvedáme najmä z jeho žiadosti o povolenie novín, z náborového letáka "Ohlas o vydávaní Slovenských národných novín a Orla tatranského", z jeho korešpondencie i z úvodníka ich prvého čísla zvaného príznačne "Čo chceme s novinami našimi?" Sám kládol dôraz nielen na dôkladné, ale aj aktuálne a pravdivé spravodajstvo, pričom uprednostňoval domáce informácie pred zahraničnopolitickou problematikou. V novinárskej práci sa pridržal vo pred stanovenej koncepcie. Videl ju vo vytváraní základov slovenskej kultúry, osvety i publicistiky v novej spisovnej reči, v národne-obrannej a uvedomovacej činnosti, ale aj v snahe pomáhať riešiť poddanému ľudu i sproletarizovanej dedinskej inteligencii ich ťažké sociálne pomery - odraz feudálneho spoločenského poriadku, ktorý v tejto dobe v Uhorsku bol už v hlbkej kríze. V novinárskej práci staval do popredia sebakritickosť a schopnosť učiť sa z vlastných chýb i reálne posudzovať situáciu. Sám o tom píše: "Musíme sa ale... do našej vnútornosti hlboko zahľadieť, nás samých dokonale poznať, naše nedostatky nám samým si nezakrývať, ale ich na svetlo privádzať a hneď sa našich vlastných slabostí neľakať, ale vôľu mať všetko napraviť a na dobrú cestu nasťrájať."

Štúr pripisoval veľký význam propagovaniu česko-slovenskej spolupráce i udržiavaniu dobrých vzťahov s hnutím pokrokovej buržoázie ostatných slovanských národov. Snažil sa aj v novinách presadzovať humanitné ideály. "Nikto", hovorí Štúr, "kto len celkom nie je k hrude zemskej príviazaný, kto len sám seba

kežije, nemôže byť bez novín. "Čím sú teda noviny národom?" pýta sa ďalej a sám odpovedá: "Novinami berie národ účasť vo veciach pospolitých krajín, vlasti, nimi sa dozvedá o všetkom tom, čo sa pamätihodného vo svete, v ľudstve stáva." Štúr zdôrazňuje nielen spravodajskú a informačnú funkciu novín, ale v politických novinách vidí aj vodcu a učiteľa širokých ľudových mas. Vyslovuje sa o tom celkom jasne: "Hlavná povinnosť novín je záležitosť krajiny pospolité rozkladať, s dobrým svedomím to, alebo iné obecenstvu svojmu porúčať."

V praktickej publicistike presadzoval boj proti nacionálnemu i sociálnemu útlaku maďarskej vládnucej triedy, ale staval sa kriticky aj proti viedenskému cisárskemu dvoru a vysokej šľachte, v ktorej oprávnene videl vínnika feudálneho spoločenského poriadku, biedy, utrpenia a hladomoru slovenského, ale aj maďarského pospolitého ľudu. Pravda, vo svojich novinách z obavy pred cenzúrou i pred ich likvidáciou nadriadenou vrchnosťou zohol často panujúci spoločenský poriadok kritizovať len v narážkach. Až v revolučnom roku 1848 zavial aj v týchto novinách slobodnejší duch a prúdila z nich smelá sociálna kritika. Vtedy aj vyvodilo ich národno-zjednocovacie účinkovanie, ktoré potom našlo svoje vrcholné vyjadrenie v žiadostiach slovenského národa vyhlásených štúrovcami 10.V.1848 v Liptovskom Mikuláši. Je to vlastne ucelený národný program Slovákov, ktorý svojou revolučnosťou patrí medzi najvýznamnejšie v Európe v rokoch 1848/49. Veď hlásal nielen zásady rovnoprávnosti všetkých národov, slobodný rozvoj ich kultúry, školstva, vedy i politiky, ale aj odstránenie feudálnych prežitkov a dôsledné riešenie páliacich sociálnych problémov väčšiny slovenského oby-

vateľstva - roľníkov a bezzemkov.

Štúr požadoval, aby každý materiál zverejnený v politických novinách bol zrozumiteľný aj pre málo vzdelaného, jednoduchého čitateľa slovenskej dediny, a malého mesta, pre ktorého predovšetkým svoj tlačový orgán vydával. Populárna forma podanie, prístupnosť, zrozumiteľnosť, pravda bez ujmy úrovne a hodnoty novín, to boli zásady, ktoré nielen hlásal, ale aj v praxi dodržiaval. Úprimne sa snažil zo Slovenských národných novín spraviť skutočné stredisko národného hnutia a orgán spoločenského pokroku. Usiloval sa, aby v nich našli pre seba príspevky príslušníci všetkých vrstiev slovenskej spoločnosti, hoci jeho snaha zjednotiť celú slovenskú spoločnosť bez ohľadu na jej triedne a sociálne rozvrstvenie bola nereálna.

Noviny, podľa neho, majú bdieť nad vykonávaním spravodlivosti, podporovať modernizáciu výroby, likvidovať feudálne prežitky a pričiňovať sa o rozvoj národného hospodárstva i zahraničného obchodu. To všetko bolo Štúrovi prostriedkom na zlepšovanie sociálneho i kultúrneho postavenia ľudu. Týmto koncepciami nepochybne podporoval cechorský liberálny tábor a šíril myšlienky buržoázneho demokratizmu.

Slovenské národné noviny Štúr vydával len za cenu veľkých osobných obetí a obetavej práce. Musel pritom čeliť nielen odporcom zo strany maďarskej strednej šľachty a buržoázií vedenej Lajosom Kosuthom, vysokej šľachte i predstaviteľom cisárskej Viedne, ale aj proti nepriateľom z vlastného tábora - proti stúpencom bernolákovskej slovenčiny i jednotnej spisovnej reči Čechov, Morevanov a Slovákov, ktorí pre zavedenie spisovnej slovenčiny boli odhodlaní Štúrove noviny likvidovať

Okrem toho neustále zápasil s hrozbami cenzúry i s nepochopením mnohých svojich rodákov, ktorí význam prvých slovenských politických novín podceňovali a málo sa starali o ich zabezpečenie. Štúr bol však prístupný aj dobre mienenej kritike svojich spolupracovníkov - Jána Francisciho, Janka Kráľa, J. M. Hurbana, - ktorí mu v rokoch 1845-47 vyčítali opatrníctvo a nedostatok radikalizmu pri vedení týchto novín. Mnohé z ich pripomienok potom sám uviedol do života v poslednom roku existencie Slovenských národných novín, ktoré zanikli v júni r.1848 "v revolučných búrkach".

Vyvrcholením Štúrovej novinárskej práce sú jeho úvodníky v Slovenských národných novinách. Patria medzi ne i jeho prejavy, ktoré predniesol na poslednom stavovskom uhorskom sneme ako poslanec za mesto Zvolen v rokoch 1847-48. Svojím demokratizmom, hlbokou humanitou, nezmieriteľným protifeudálnym postojom a horúcim slovenským vlastenectvom zbaveným nacionálneho šovinizmu, patria medzi klasické dedičstvo slovenského novinárstva. Ich mnohé knižné vydania svedčia o tom, že sa nestali "zaprášenou históriou", ale že sú živé a aktuálne aj pre naše dnešné socialistické pokolenie.

V čase svojho takmer trojročného vychádzania splnili Slovenské národné noviny veľkú spoločenskú úlohu v našom národnom hnutí. Na ich tradície nadväzovala slovenská žurnalistika vždy vtedy, keď stála na strane pokroku. Mal pravdu starnúci šesťdesiatpäťročný Jozef M. Hurban, očitý svedok ich zápasov a slávy, ako aj ďalšieho rozvoja slovenského novinárstva, keď povedal: "Noviny a Orol stali sa prototypmi budúcich potrieb, stali sa obrazcami literárnych prúdov, ktoré podnes obživujú

duchovne slovenský národ... duchovní dedičia Novín a Orla avie-
tia nám ako svetlé majáky na rozbúranom mori."

**Typológia
slovenskej
morfológie
J. RUŽIČKA**

1. Úvodné poznámky, Stručný rozbor slovenskej morfológie podľa bežnej typologickej klasifikácie slovanských jazykov sa nachádza v Morfológii slovenského jazyka /Vydavateľstvo SAV, Bratislava 1966, str. 50-60/; rozpracúvajú sa tu tézy Vladimíra Skaličku o typológii v knižke Typ češtiny /Praha 1951/, najmä však téza, že sa typologická charakteristika konkrétného jazyka vyčerpáva zistením istých typologických čŕt a ich vzájomného pomeru /pretože prakticky niet jazyka s typologicky čistou morfológickou stavbou/.

V slavistických príručkách sa pri charakteristike jednotlivých slovanských jazykov uvádzajú takisto rozličné morfológické vlastnosti ako najnápadnejšie črty gramatickej stavby; tak postupujú napr. Reginald G.A. de Bray v knihe Guide to the Slavic Languages /2. vydanie, Londýn 1969 - vo výklade o slovenčine je však pomerne veľa chýb/. Zvyčajne sa uvádzajú tieto fakty:

a/ V slovenčine niet duálu /okrem zvyškov nom. pl. oči, uši, gén. pl. očí, uší - s významom plurálu/;

b/ V slovenčine niet vokatívu /okrem zvyškov v rámci maskulín, napr. bože, otče, pane, duchu, synku, priateľa/;

c/ V tvare 1. os. sg. majú všetky slovesá príponu -m /okrem zmeraveného tvaru reku, ktorý má alihu častice/;

d/ V tvaroch 3. os. sg. a pl. niet v prípone konsonantu: ida-idu, volá-volajú, je-sú...

e/ Prechodník je jednotný bez ohľadu na vid: idúc-vyjďúc, prosiac-poprosiac, padajú-padnúc... /tvary typu vyšedši, poprosivši, byvši už nie sú v norme spisovnej slovenčiny/;

f/ Infinitív má vždy zakončenie na -ť /aj v prípadoch môcť,

pieť.../;

g/ V spisovnej norme je jediné zakončenie slovesných tvarov na -li /muži / ženy / domy / deti boli / stáli /boli by bývali.../.

Dakedy sa uvádzajú aj iné fakty a na takom základe sa uzatvára, že slovenčina zaujíma akési centrálné postavenie medzi slovenskými jazykmi. Písal o tom napr. N Trubeckoj v článku Gedanken über die slowakische Deklination /Sborník Matice slovenskej 1937, s. 39-47/. Je to výsledok rýchleho vývinu slovenskej morfológie, v ktorom sa upletnili najmä tieto dve tendencie: tendencia po rovnakom kmeni v celej paradigme a tendencia po uniforme gramatických prípon. S tým súvisí veľmi jednoduchá a pravidelná štruktúra celej slovenskej morfológie.

1.1. Podľa bežnej typológie sa rozlišuje päť jazykových typov: analytický, aglutinačný, flektívny, introflektívny a polysyntetický typ. Analytické jazyky /napr. francúzština/ majú pomerne jednoduchú morfológiu, pričom gramatické tvary sa skladajú zo samostatných morférov. Aglutinačné jazyky /napr. maďarčina/ majú tiež pomerne jednoduchú morfológiu, ale gramatické tvary sú početné a vykazujú zložitú stavbu. Flektívne jazyky /napr. latinčina/ majú zložitú morfológiu a gramatické tvary sú často nepravidelné. Introflektívne jazyky /napr. arabčina/ majú takisto zložitú morfológiu, pričom gramatické tvary vykazujú najmä variácie kmeňa. Polysyntetické jazyky /napr. čínština/ nemajú morfológiu vo vlastnom zmysle slova /ale slová sa tvoria skladaním/.

V slovenskej morfológii sa uplatňujú črty zo všetkých uvedených typov, pravda, v nerovnakej miere a v rozličnom funkčnom zaťažení.

2. Flaktivne črty sú v slovenskej morfológii najčastejšie aj funkčne najdôležitejšie, najmä však v deklinácii. Ide najmä o tieto črty: existencia nulovej morfémy, synonymia gramatických prípon, homonymia gramatických prípon, supletívnosť v rámci paradigmy, variácia v gramatických príponách a variácia v kmeni.

Nulové prípona sa opiera o paradigmu a potom o celý morfológický systém, ale rozhodujúcu úlohu má gramatická sémantika: nom.sg. muž-Ø, dom-Ø, stroj-Ø; gen.pl. knih-Ø, ulíc-Ø, miest-Ø, srdc-Ø...

Synonymia gramatických prípon sa ukazuje v dubletách, napr. gen.sg. rok-a/u, tlakomer-a/u, gen.pl. sukieň-Ø/-i, papúč-Ø/-i, ..., ale častejšie pri rozdielnych paradigmách, napr. nom.sg. mest-o, srdc-e; lok.sg. o žen-a, o ulíc-i; nom.pl. muž-i, hrdin-ovia...

Homonymia prípon sa ukazuje v rozličných pádoch v rámci tej istej paradigmy, napr. prípona gen. + ak.sg. chlap-a, hrdin-u; prípona gen. + ak.pl. chlap-ov, hrdin-ov; prípona inštr.sg. + dat.pl. dom-om, stroj-om; prípona gen.sg. + nom.pl. + ak.pl. žen-y, ulíc-e...

Supletívnosť kmeňa je zriedkavý jav, napr. človek - ľudia, ja - mňa, som - budem, - bol - byť, idem - šiel - iš/chod... Aj prípad hnat = ženiť, možno zo synchronného hľadiska hodnotiť takto /gón-a-ti: gen-g > hn- : žen-/. Sem patria aj prípady typu malý - menší, zlý - horší...

Variácia v gramatických príponách sú kvantitatívneho rázu a súvisia s rytmickým skracovaním druhej dlhej slabiky. Tak vznikajú prípady:

volám - dávam, nosím - bránim,

ardcia - líca, mesté - páms,

nesúc ~ pišuc....

Celý tento jav /najmä však výnimky z tohto pravidla: avie-
tia, pišúci, listie.../ ukazuje, že z pôvodného fonologického ja-
vu vznikol morfológický jav a že v stavbe jazyka je gramatická
rovina nadradená.

Variácie v kmeni sú pomerne veľmi dôležité, hoci je ich
menej ako v iných západoslovanských jazykoch. Sú to vokálne
kvantitatívne variácie typu kôň - koňa, dážď - dažďa... /dlhá
- krátka/ a typu čava - tiav, sila - síl... /krátka - dlhá/...
Ďalej sú to kvantitatívne variácie typu chrbát - chrbta, pes
- psa /vokál - nula/ a typu hra - hier, sestra - sestár /nula
- vokál/... Oveľa pestréjšie sú konsonantické variácie, týkajú-
ce sa celej morfológie, napr. vojak - vojaci, černoč - černosí,
boh - bože, otec - otče; vládť - vládzem, hádzť - hádzem, ra-
potť - rapoce, trestť - tresce...

Tieto alternácie sú pomocným morfológickým prostriedkom,
ktorý je veľmi silný vo flektívnych jazykoch. V slovenčine ich
význam ustupuje, čím sa zvyrazňuje tendencia po stabilite kmeňa
vo flexii: z tohto hľadiska je poučné porovnávanie s češtinou
a poľatinou, kde je oveľa viac alternácií. Podobný je stav aj
pri tvorení prívlastňovacích adjektív na -in, -ina, -ino, lebo
v slovenčine je iba alternácia t/t, d/d, n/n, l/l /teta - tetin,
Vanda - Vandin, Anna - Annin, kobyľa - kobylin; ale: Olga - Ol-
gin, tetka - tetkin, mladucha - mladuchin - oproti českému Olžin,
tetčin, mladušin/. Ale pri druhových adjektívach sú alternácie:
vlk - vlčí, doga - dodží, blcha - blší, pstruh - pstruží...

Všetky konsonantické alternácie majú regresívny ráz, čo zodpovedá flektívnemu typu jazyka:

2.1. Súhrnne možno konštatovať, že flektívne črty sa uplatňujú v slovenskej morfológii vo veľkej miere, hoci sa isté vývinové tendencie stavajú proti rozvinutiu flexie. Jednak tendencia po stabilite kmeňa, ale jednak tendencia po pravidelnosti všeobecnošti. Napríklad komplikované slovesné paradigmy sa stávajú pravidelnou tým, že je veľmi málo nepravidelných slovies /byť, jesť, vedieť, chcieť, báť sa, stať, ísť a ich predponové odvoodeniny/, ako aj tým, že existuje vlastne iba jeden systém osobných prípon: -m, -š, -o; -me, -te, ú/-ia. Flektívny typ spisovnej slovenčiny je teda zladený, ale sa už nerozvíja.

3. Introflektívne črty sú v slovenskej morfológii len ako pomocné, napr. dážď-o - dažď-a, chrbát-o - chrbt-a. Alternácie v rámci kmeňa sú jediným prostriedkom iba v dvoch prípadoch: čas-o - čas-a /≠ časov/, raz-o - ráz-o /≠ päť ráz/.

4. Aglutinačné črty sa v slovenskej morfológii uplatňujú v súvislosti so základnými vývinovými tendenciami, a to najmä v morfológii slovesa.

Progresívne alternácie vokálov v gramatických príponách adjektív sú starobyľnou aglutinačnou črtou: tvrd-ý, -á, -é; tvrd-ého... cudz-í, -ia, -ie; cudzieho...

V imperatíve 1. os. pl. sa ukazuje podobný jav, lebo pred príponou -me sa realizujú iba znelé konsonanty: kúpme /kúbme/ chytme /chičme/, kričme /kričme/, píšme /pižme/, nesme /nezme/...

Osobitne možno spomenúť aj predponové futúrum nedokonavých slovies pohybu: nesiem - ponesiem /≠budem niešť/, bežím - pobe-

žim / = budem bežať, cestujem - pcestujem / = budem cestovať/,
idem - pôjdem...

Tvary prechodníka, prídastí aj slovesného podstatného me-
 na sa budujú na princípe aglutinácie, lebo morfémy sa pripája-
 jú bez modifikácie: volaj-úc, za+volaj-úc, volaj-úc-i, vola-
n-ý, za+vola-n-ý, vola-n-ie, za+vola-vě-í...

Podobnú typologickú stavbu majú aj tvary komparatívu a
 superlatívu adjektív aj dverbí:

rýchl-y - rýchl-ejš-í - naj-rýchl-ejš-í,

tup-ý - tup-š-í - naj-tup-š-í,

hlbok-ý - hlb-š-í - naj-hlb-š-í;

mäkk-o - mäk-š-ie - naj-mäk-š-ie...

4.1. Ukazuje sa, že sa flektívne a aglutinačné črty dopí-
 ňajú a že niektoré črty možno dokonca chápať ako prechodné.

Vcelku treba však konštatovať, že aglutinačné črty v sloven-
 skej morfológii nie sú výbojné, hoci aglutinácia aj flexia ma-
 jú tú spoločnú črtu, že sa nimi zdôrazňuje syntetický charakter
 slovenskej morfológie ako systému.

5. Analytické črty sú silne zastúpené v konjugácii, lebo
 v mnohých slovesných tvaroch sa gramatické významy vyjadrujú
 samostatnými morfémy: sú to opisné tvary a zvrätne /refle-
 xívne/ tvary.

Opisné tvary vznikli gramatikalizovaním syntagmatických
 spojení, pričom sémantickým základom je infinitívny tvar význa-
 mového slovesa a gramatickým formantom finitný tvar pomocné-
 ho slovesa byť: budem volať, volal som, som volaný... Tak sa
 tvoria tvary futúra, imperfekta a celého pasíva.

Prechodným článkom medzi spojením a opísaným tvarom sú výrazy je zamrznuté, bolo upratané, bude zavreté, má byť prestreté.... Pretože sa tu vyjadruje stav /dosiahnutý vykonaním príslušnej činnosti/ a jeho zaradenia do predikačných kategórií tvarmi slovesa byť, hovoríme tu o spojení kopulatívneho slovesa byť s participiom plnovýznamového slovesa.

Reflexívne tvary obsahujú samostatnú gramatickú morfému sa. Okrem neosobných tvarov typu ide sa /šlb sa, pôjde sa.../ sú to pasívne tvary typu /písať/ sa spieva /sa spievala, sa bude spievať.../ Tieto zvrátne tvary vyjadrujú isté stupne slovesného rodu /genus verbí/.

V rámci deklinácie predstavujú predložkové pády akási kombináciu analytického a syntetického princípu, pretože predložka a pádová prípona sa akosi dopĺňajú: do /mest/a, na /stôl/o...; podobne treba chápať príslovky typu na bielo, po domácky, do červena...

5.1. Vcelku sa zdá, že analytický princíp bol vo vývine slovenskej morfológie silne progresívny a že aj dnes je priebojný: v tom sa prejavuje dynamika v synchrónnom stave morfologickej roviny spisovnej slovenčiny.

6. Polyanalytické črty sa v slovenskej morfológii vlastne ani neuplatňujú ako životné alebo výbojné. Možno uviesť iba neohybnosť niektorých prevzatých substantív a adjektív /najmä slangových výrazov, ako bezva, špeci, fajn/.

Neohybnosť substantív sa odôvodňuje ich nezvyčajným vokalizkým zakončením, napr. atašé, lady, madame, kupé, résumé, šlibi, kivi, iglu... Tento morfologický typ však nie je natoľko priebojný

ako napr. v češtine alebo ruštine, hoci s ním korešponduje amorfnosť niektorých domácich expresív, ako cucu, mami..., alebo aj osobných mien typu Mišoje, Svoraňovie.

Osobitne možno uviesť amorfne vzťažné zámeno čo /vlastne pronomén generale/ v spojení s tvarom osobného zámena on: čo ho /=ktorého/, čo o ňom /=o ktorom/, čo jej /=ktorej/, čo ju /=ktorú/, čo ich /=ktorých/, čo a nimi /=a ktorými/...

7. Súhrnne treba konštatovať, že spisovná slovenčina je v podstate flektívna reč, so silnejšími črtami aglutinačnými a analytickými. Flexia sa však už nerozvíja, lebo nové prvky sa tvoria analyticky /napr. pasívum/.

Z uvedeného pomeru typologických črt a z ich vývinu vyplýva pomerne veľká pravidelnosť slovenskej morfológie /existuje pomerne veľmi málo výnimiek zo základných pravidiel /ako aj pomerne značná jednoduchosť /boli odstránené najmä rozličné konsonantické alternácie/.

**Špecifickost
slovenskej
syntaxe
J. RUŽIČKA**

1. Špecifika slovenskej syntaxe sa môže najľahšie zisťovať porovnávaním slovenčiny s inými príbuznými aj nepríbuznými jazykmi. Pretože sa pritom neporovnávajú iba niektoré syntaktické prostriedky osihotane, lež sa uvažuje o celom syntaktickom systéme jazyka, hovoríme o konfrontácii syntaktického systému slovenčiny a iných jazykov. Je samozrejmé, že sa najviac poznatkov vytiaži pri konfrontácii príbuzných jazykov, v našom prípade pri konfrontácii slovenčiny s ostatnými západoslovenským jazykmi - so spisovnou češtinou a so spisovnou poľštinou. Takáto konfrontácia syntaxe je však dnes ešte úlohou budúceho výskumu; dnes máme k dispozícii len čiastkové výsledky výskumu niektorých problémov.

Ucelenejší obraz máme iba z výsledkov konfrontácie slovenčiny a češtiny. Je to napríklad kapitola Ze skladby na str. 121-131 z vysokoškolskej učebnice Slovenština /3. vydanie, Praha 1964/, ako aj niektoré štúdie týkajúce sa prekladov z češtiny do slovenčiny a opačne.

Zaujímavé výsledky priniesla štúdia Luboša Řeháčka Semantika a syntax infinitívu v současném polském spisovném jazyce /Praha 1966/, pretože nadväzuje na predchádzajúce monografie o slovenekom a českom infinitíve a konfrontuje výsledky podrobného prieskumu tejto parciálnej otázky. Ukazuje sa pritom, že slovenská syntax je v niektorých črtách bližšia k poľskej než česká syntax /str. 178/.

V nasledujúcich odsekoch budeme sa zaoberať iba niektorými /špecifickými/ črtami slovenskej syntaxe, lebo na celkový pohľad treba ešte veľa parciálnych štúdií. Najprv si všimneme niektoré javy syntagmatické a potom niektoré javy vetné a súvetné.

2. Syntagmatické javy naznačujú isté vývinové tendencie, ktoré sú pre spisovnú slovenčinu charakteristické: ukazuje sa v nich, že spisovná slovenčina ako pomerne mladý spisovný jazyk na jednej strane sa úzko priklýňa k nárečiam a na druhej strane prekonáva rýchlejší vývin ako iné slovenské spisovné jazyky. Výsledkom je stav, ktorý obsahuje veľmi málo archaizmov, ale zato dosť nových prvkov. Uvedieme niekoľko príkladov.

Podobne ako v nárečiach aj v spisovnej slovenčine sa na príklad na jednej strane obmedzuje genitívna a datívna rekcia a na druhej strane sa preferuje akuzatívna rekcia, resp. rekcia s predložkovými pádmi; napr.: zúčastniť sa niečoho, zúčastniť sa na niečom, dbať niečoho, dbať na niečo/o niečo, zbaviť niekoho niečoho, zbaviť niekoho od niečoho, navykať niečomu, navykať na niečo, brániť sa niečomu brániť sa proti niečomu, vyvinúť niečo, uvažovať niečo... Najmä zväčšovanie frekvencie predložkových pádov je v súlade s celkovou vývinovou tendenciou, že sa zosilňujú analytické črty spisovnej slovenčiny. Táto tendencia sa však uplatňuje iba vo verbálnej grupe, pretože v nominálnej grupe sa naopak nápadne rozvíja genitívna reakcia ako najjednoduchšia, čím vznikajú tzv. reťazce genitívov; napr.: výstavba ústrednej budovy /1/ hospodárskej správy /2/ výskumných ústavov /3/ Slovenskej akadémie vied /4/. Je to časté najmä v odbornom štýle a potom aj v administratívnych textoch; odtiaľ sa širšie do dennej tlače.

V úzkom styku s uvedenými javmi je aj multiverbizácia, najmä ten jej typ, v ktorom vystupuje sloveso so všeobecným významom ako gramatický voľný člen viacčlenného prostriedku, napr.: úradník > byť úradníkom / robiť úradníka, a podľa toho aj robiť

riaditeľa, robiť závozníka, robiť upratovačku... alebo strihať vlasy>robiť/ prevádzkať strihanie vlasov, prevádzkať opravu prijímačov...

Zo syntagmatiky treba upozorniť aj na dva typy infinitívnej väzby: na účelový infinitív a na modálny infinitív pri slovese byť.

Plnovýznamové sloveso byť sa používa v präterite v spojení s účelovým infinitívom: Boli sme sa kúpať. Sloveso byť sa tu zaraďuje medzi slovesá pohybu: Šli sme sa kúpať... v Infinitíve sú slovesá rozličného významu: Koňa som bol napojiť a hľadám ta. /Ondřejov/ - Boli sme ho navštíviť... /F. Král/ - Bol som si pozrieť brata... Účelový infinitív je častý aj pri iných slovesách, napr.: Tu sa Andula odmlčala nabrať dych...

Ľudový nádych má modálnu konštrukciu bolo sa vrátiť /=bolo treba sa vrátiť/: A je mu odísť, aj sa mu žiada počúvať. /Hečko/ - "Bude sa nám či tak, či tak praeť," opakovala Jóbikova žena stále svoje... /Jégé/ - Bolo by povedať, čo bôlí, bolo by sa rozhovoriť o tom, do dušu orie. /Urban/

Uvedené syntagmatické javy sa ukazujú ako nápadné najmä pri konfrontácii slovenčiny s češtinou.

3. Druhy viet sú rovnaké takmer vo všetkých jazykoch, rozdiely sú však dosť výrazné v stavbe jednotlivých druhov viet. Tak napríklad v slovenčine sa používa častica či veľmi často v opytovacích vetách: Deti, či sa smie takto rozprávať? /Horák/ - Či si pes, či čo si? /Timrava/ - Chvilami sa zobzerali, či sa niečo nevynorí z tmy. /Ondřejov/

Podobne je to aj vo zmlacích vetách: Ach, či to strach

a tým! Pudm! /kukučín/

Pri vetnom dôrsze sa v slovenčine často používajú častice ho a -že, ktoré sa umiestňujú k jadrú vety: Čušíš ho! Ani ne-
šuchni! /Kukučín/ - "Budete ho ticho!" zakučí neraz na nich spod
okna prísny hlas učiteľa Horvaja. /Rázus/ - Čože sa ti stalo,
Hanička moja? /Jančová/ - Širšiu, širšiuže založ tú kopu! /Ta-
jovský - Podže sem!

V tejto súvislosti možno uviesť, že melodické stvárnenie
slovenskej vety je pokojnejšie a potom aj jednotvárnejšie, než
je melódia českej vety. V slovenčine sa napríklad nevyužíva
ako bezpríznaťový variant stúpavá polokacencia, preto sa koniec
vetných úsekov nevyznačujú zvýšením hlasu: takéto "spievanie"
by sa počítavalo ako silne expresívna /alebo cudzia/ melodická
modulácia. Pribeh melódie pred nekonečnou prestávkou je teda
alebo veľmi mierne klesavý, alebo veľmi mierne stúpavo-klesavý;
nieť teda nápadnejšieho intervalu po slabike s úsekovým
prízvukom. Tento melodický útvar je dôležitý aj v súvetí.

4. Gramatické typy viet sú takmer totožné vo všetkých
slovanských jazykoch, no jedného možno uviesť niekoľko charakte-
ristických črt pre každý jazyk. Zväčša tu ide o rozdiely vo
frekvenciách a vo funkčnom využívaní jednotlivých typov. Uvedie-
me iba niekoľko nápadnejších príkladov z okruhu vetných typov
podľa gramatickej členitosti viet.

4.1. Pronominálny subjekt je v slovenčine nadbytočný /fa-
kultatívny/, lebo verbálny predikát dostatočujúco naznačuje gra-
matickú osobu. Pronominálny subjekt sa preto používa iba za
istých gramatických alebo sémantických okolností. Tak je to aj

v imperatívnych vetách: Aspoň ty maj rozum, keď ona nemá...

/Čajak/ - Ja sa o to nestarám, a ty o tom mlči

Iba pri všeobecnom agensevi sa namôže použiť nominálny subjekt nikdy, lebo slovenčina nemá pronomen generale: tu ide potom o nulový gramatický subjekt = $S + P \rightarrow O + VF + \begin{smallmatrix} i \\ pers \end{smallmatrix} \begin{smallmatrix} p, n \\ pers \end{smallmatrix}$. Príklady sú spravidla gnómické: Nedbám na mesiac a hviezdy, keď mi slnko svieti. - Zď žaby peria nenapáraš. - Akým pluhom orie, za takým sa mu rodí. - O tom hroznom nešťastí vedia ešte aj dnes.

Formálny subjekt to sa vyskytuje v rozličných prípadoch, aloveo je však vždy osobná = $S + P \rightarrow to + VF + \begin{smallmatrix} 3 \\ pers \end{smallmatrix} \begin{smallmatrix} sg, n \\ pers \end{smallmatrix}$. Príklady Rozpojil prsty, zakliesnuté do seba, až to v tichu prasklo... /Mináč/ - Ohromný nápad! Skvelé, Herr veliteľ! Myslí ti to. /Jašík/ - Hrá sa s jazykom, píše plynule, akoby ani nepísal, akoby mu to písalo. /A. Matuška/

Ako vidieť, sú to všetko expresívne syntaktické prostriedky, ktoré sú typické pre slovenčinu - priam tak ako rozličné lexikálne a derivačné expresívne útvary.

4.2. Osobitne možno spomenúť aj dvojčlenné vety s genitívnym subjektom, lebo rozsah týchto viet je v slovenčine iný ako v najbližších slovanských jazykoch: $S + P \rightarrow SB \begin{smallmatrix} gen \\ pers \end{smallmatrix} / PRON \begin{smallmatrix} gen \\ pers \end{smallmatrix} + VF + \begin{smallmatrix} 3 \\ pers \end{smallmatrix} \begin{smallmatrix} p, n \\ pers \end{smallmatrix}$. Treba spomenúť, že subjekt je tu obligátny /aj keď je pronominálny/ a že je obligátny aj významový prvok kvantity /vyjadrený alebo aspoň naznačený rozlične/. Príklady: Do rána napadlo snehu po kolena. - Rokmi síl síce ubúda, ale rozumu pribúda. - Povetrím zviazlo vetrička voňavého. /Bednár/ - Tam pomrelo ľudí!

Tu hrá úlohu aj negácia /záporný slovesný tvar v prísudku/.
Príklady: Ani živej duše nešlo so mnou. /Kukučín/ - Neostalo
znaku po nedovolenej robote. /Figuli/ - Na svete nieto stríg.-
Už dávno sažda nespáchlo.. /Gabaš/

Ako drobnosť treba uviesť, že aj pri kladnom tvare jest,
jesto býva genitívny subjekt: Ešte jesto dobrých ľudí na sva-
te!

Podobne ako drobnosť uvádzame, že genitívny subjekt je
aj pri infinitívnom predikáte nebyť pri vyjadrení podmienky:
Nebyť vojny, bol by ešte aj otec s nami.

4.3. Kopula čiže spona sa používa v predikáte dvojčlenných
viet aj vo fundamente /vo vetnom základe/ jednočlenných viet;
funkciou kopuly je vyjadriť dejovosť, a preto sa kopula používa
aj v infinitíve, napr.: byť dobrý, stávať sa dobrým, ostať dobrý;
býť veselo, býť pod mrakom...

Chlapec je dobrý : Chlapec začína býť dobrý.

Je veselo : Začína býť veselo.

V jednočlenných vetách sa kopula nepoužíva v prézente pri
slovesách percipiendi: čuť, baďať, vidieť, cítiť, rozumieť,
poznať a pod. V präterite a vo futúre sa však kopula používa,
takže v prézente ide o nulovú kopula:

$$F \rightarrow \text{Aux} + v \xrightarrow{\text{inf percip}} \begin{Bmatrix} 0 \\ \text{bolo} \\ \text{bude} \end{Bmatrix} + \begin{Bmatrix} \text{čuť} \\ \text{cítiť} \\ \text{vidieť} \end{Bmatrix}$$

Príklady: Chvilami bolo počuť zakačkať kačku. /Ondrejov/ - Po
praní nebude to ani poznať. - Od nás vidieť Kriváš.

Podobne je to aj pri vetných príslovkách modálnych: treba,

načím, možno, slobodno...

Príklady: O nápravu sa treba postarať hneď. - ... sa bola treba postarať... - ... sa buďe treba postarať... - Tu už ne-
možno hovoriť o rozvahe. - ... nebolo možné hovoriť... - už
nebude možno hovoriť...

V dvojčlenných vetách sa kopula vynecháva iba v gnómických výpovediach; napr.: Mladosť radosť. - Staroba choroba.

V predikáte dvojčlenných viet sa používa aj participium /činné prídavné príslovie/, a to v spojení s kopulou. Je to pomerne nový a nápadný syntaktický jav. Zväčša ide však o viacnásobný predikát.

Príklady: Všetky jej pohyby boli mäkké a citlivo reagujúca na každý styk s poddajným materiálom. /Chrobák/ - Len skrz tento vzťah sa krajina stáva živou, znepokojujúcou, blízkou. /Mináč/

Pripevňovacím výrazom je však najčastejšie adjektívum, ktoré sa zhoduje so subjektovým výrazom v čísle a rode. Aj substantívum podlieha zhode, pretože v slovenčine existujú prechýlené substantíva takmer bez obmedzenia: lekár - lekárka, vojak - vojačka, minister - ministerka, geológ - geologička, plavec - plavkyňa, rozhodca - rozhodkyňa, futbalista - futbalistka...

4.4. Oslovenie a vykanie majú dôležitú úlohu v každej rešovej komunikácii. V spisovnej slovenčine si treba povšimnúť tieto prostriedky:

Na oslovenie sa používa nominatív /okrem obmedzeného počtu vokatívnych tvarov/ substantíva s postponovaným zámenom môj alebo náš: Deti moje, žena moja, už som vás dochoval. /Čajak/

Pri vykani sa používa osobné zámeno vy a verbum finitum

v pluráli: Ujček, vy ste neboli vojakom? - Vitajte, stryná, už ste dávno neboli u nás! /Čajak/

Ale skloňovateľná časť predikátu /ako aj doplnku - verbálneho atribútu/ je v singulári a zhoduje sa v rode s oslovenou osobou: "Vy ste nahnevaní!" osmelil sa konečne poznamenať. /Kukučín/ - Susedka, prečo ste taká smutná? - Otecko, vráťte sa nám zdravý! - Anička, ste sama? - Pán profesor, boli by ste rád, keby ste museli cestovať sám?

V spisovných textoch, najmä umeleckých a konverzačných sa používa aj tzv. plurál úcty: o jednej osobe sa hovorí v pluráli namiesto singuláru. Hovorí sa tak o rodičoch, o starších ľuďoch a podobne, najmä v dedinskom prostredí. Pri oslovení však sa tej istej osobe vyká.

Príklady: "Palier Benčič nie sú taký," zastáva sa Tomáš svojho budúceho predstaveného. /Zúbek/ - Ani ho deti nespomínajú inak, iba pri robote alebo oddychu, že by nám dali otec, aby nás takto videli sedieť. /Tajovský/.

4.5. Je to dôležité si uvedomiť, že vo vetách typu hovorili, zabili ho ide o všeobecného osobného agensa deja (=ľudia) a vo vetách typu zabili ho o všeobecného neosobného agensa deja (=čosi).

Vety typu zabili ho obsahujú prechodné osobné slovesá, vyjadrujúce nebezpečné až tragicky sa končiace deje, pričom sa od agensa deja odhliada. Sú to dvojčlenné vety s nulovým subjektom.

$S + P + P + /ADV1/ \rightarrow O + VF \begin{matrix} 3 \text{ sg. n} \\ \text{pers. act} \end{matrix} + SB \text{ dat} + /ADV1/$

Príklady: Voľakedy nebolo takmer mesiaca, aby nebolo niekoho obrazilo alebo zahlušilo. /Horák/ - Nerozmiaždilo ho celého,

ale cátrhlo mu pravú ruku za pášťou a ľavú mu zlomilo vyše lakta. /Tajovský/

Tento expresívny typ sa však vôbec nepoužíva v odbornom štýle. Tu je na mieste dvojčlenná pasívna veta typu niekto bol zabitý, teda veta so zloženým pasívom, pretože zvratný tvar zabil sa nebol by jednoznačný /niekto sa zabil = prišiel o život/.

Vety so životným agensom deja typu hovorili sú v spisovnej slovenčine pomerne časté, častejšie ako napr. v spisovnej češtine. Ide o vety so slovesami bezpredmetovými, alebo aj predmetovými ale neprechodnými; napr.: žiť, pracovať, zvonit, trúbit; rozhodovať o niečom, pomáhať niekomu, obchodovať s niečím... Všetky tieto dvojčlenné vety možno zameniť jednočlennými vetami so zvratným tvarom slovesa:

$$F /+ O^{-4}/ \longrightarrow VF_{\text{pers}}^{\text{sa}} /+ SB^{-\text{acc}}/$$

Príklad: O pláne rozhodli hlasovaním. = O pláne sa rozhodlo hlasovaním.

V slovenčine tu nie je zvyčajné používať tzv. neosobné pasívum, takže veta O tom bolo rozhodnuté hlasovaním je vlastne negramatická /na rozdiel od češtiny/.

4.6. V slovenčine je niekoľko vetných typov, v ktorých sa agens deja odsúva z pozície subjektu do pozície závislého vetného člena: intenzná hodnota slovesa sa však pritom nemodifikuje.

$$\text{Pomerne zriedkavý je typ } F + O \longrightarrow VF_{\text{pers}}^{3\text{sg}, n} \text{ movendi} +$$

SB inštr
 agens, neživ.: veje chladom. Využíva sa napríklad v lyrizovanej proze: Z hory vialo tichom, prebudený chládok plazil sa po tráve. /Ondrejov/

Podobne zriedkavý je aj typ $F + O \rightarrow VF$ ^{sa}_{pers. p.-f.} +

SB^{dat}_{živ.} napr.: ziva sa mi, driemalo sa mi, bude sa mi cniet...

Ide tu o vyjadrenie mimovoľnej realizácie psychofyzického deja /zivať, driemať, cnieť.../.

Oveľa častejší je typ $F + O + ADV$ _{gn} /+ADV1/ $\rightarrow VF$ ^{sa}_{pers} + SB^{dat}_{živ} + ADV_{gn} /+ADV1/, napr.: hovorí sa mi tu ťažko... Vyslovuje sa tu taká modifikácia v realizácii deja, že kvalita deja závisí od vonkajších okolností /od priestoru a pod./: Na tejto soľičke sa mi sedí pohodlne. - Pri silnom svetle sa mi číta ťažko. - Dnes sa nám žije už lepšie.

4.7. Najčastejší je však vetný typ $F \rightarrow VF$ ^{sa}_{pers}, napr. pracuje sa: tu sa agens deja z vety vôbec vysúva. Intencia deja sa však nemodifikuje, hoci celkový zmysel vety môže sa značne meniť. V podstate sú tu dve možnosti:

Po prvé - ak sa agens slovesného deja chápe ako všeobecný, veta môže dostať význam nevyhnutnosti: ak niečo robia všetci, tak vzniká spoločenská norma - nevyhnutnosť robiť to. Príklady: V tejto továrni sa pracuje na dve smeny. Musíme byť trpezliví, na byty sa dnes čaká dlho. /Kužel/ - Nežartuj, Olina, s tým sa nežartuje! /Mináč/

Po druhé - ak sa agens deja chápe ako uzavretá skupina ľudí, veta môže dostať význam anonymity /určitý, jedinečný agens deja sa utiahne do anonymity, skryje sa/.

Príklady: Tata napíňala hlboké miaky haluškami. Jerguša

nepustila domov, podala mu misku a drevenú lyžicu. Jedlo sa, škrabotalo lyžicami. Sedelo sa na laviciach pri veľkom stole. /Ondrejov/ = Vyšlo sa z dediny, nenapísal sa však román o dedine ... /A. Matuška/

Tieto vety sú veľmi jemným prostriedkom pri obsahovej výstavbe textu.

4.8. Pasívne vety sa v spisovnej slovenčine používajú pomerne zriedkavejšie: hoci pasívum je živá gramatická kategória, dáva sa prednosť aktívu. Osobitne treba zdôrazniť, že sa v slovenčine vôbec nepoužíva tzv. neosobné pasívum, porov. české Bylo vzpomínáno na staré časy. - Bylo použito traktorů.

Ďalej treba uviesť, že sa dáva prednosť zvrátnym tvarom na vyjadrenie pasíva v dvojčlennej vete: Domy sa stavajú z pevného materiálu, domy sú stavené...

Agens deja sa v pasívnych vetách spravidla nevyjadruje. V súčasnom úse nájdu sa však /najmä v odbornom štýle/ príklady, že sa agens deja vyjadruje inštrumentálom: Každý sa tisol do stredu, každý chcel byť chránený druhmi, hľadal si bezpečnejšie miesto. /Ondrejov/ - Nákeza je prenášaná hmyzom. - Pri návrate vojaka bola jeho zadná stráž znovu napadnutá skupinou vzbúrencov. /Rapant/

4.9. Posesívnosť sa vyjadruje v slovenčine rôzlične. Najčastejšie sa používajú privlastňovacie zámená môj, tvoj... a privlastňovacie prídavné mená individuálne, ako Petrov, Ankin, psov, mačkin,... Osobitne treba uviesť prípady, keď ide o združené pomenovanie typu starý otec: starého otcova lúka, starej materina záhrada...

Z typologického hľadiska je dôležité, že v slovenčine /v stredoslovenských nárečiach aj v spisovnej reči/ sa hojne používa posesívny datív mien aj zámen: Otec mi umrel v štyridsiatom. /=môj otec.../ - Susedovi skapala ovca. /=susedova ovca/. - Kde mi je kabát? /=môj kabát/

Tu treba uviesť aj konštrukcie so slovesom mať: Kabát máš na vešiaku. /=tvoj kabát je na vešiaku./ - Vreckovky má v skrini. - Obed máte v rúr

5. Polovetné konštrukcie sa viažu na neurčité slovesné tvary, keďže v nich ide o sekundárnu predikáciu. Sú to konštrukcie s prechodníkom, s prídastím a s neurčitkom. V súčasnej praxi ustupujú konštrukcie s prechodníkom a naopak sa zvyrazňujú konštrukcie s prídastím /najmä s činným prídastím prítomným/ vo funkcii atribútu.

Príklady: "Ako som sa zľakol!" smial sa Jerguš, vrtajúc si prstami v ušiach. /Ondrejov/ - Je teda len stupňovitý rozdiel medzi najvšeobecnejšími a najpodstatnejšími zákonmi marxistickej filozofie, vyjadrujúcimi materiálnu podstatu sveta, a špecifickými zákonmi, charakterizujúcimi kvalitatívnu určitosť jednotlivých predmetných oblastí a ich vývinové stupne. I. "rušovský/ - Neurčitého slohu bol aj muž vybiehajúci z Kristoforiovho domu, v bielej košeli, rozopnutej po pupok. /Zelinová/ - Medzi starým a novým cintorínom bola priehĺbeň, vyvytá možno dávnou povodňou. /Ondrejov/ - Hlavaj si vydýchol; zhlboka, ťažko, pomedzi zuby, ako si vydychuje človek, oslobodivší zaštipnutú ruku. /Urban/ Teraz nám pôjde o to, dokončiť žatvu bez strát. - Nezoostáva nám teda nič iné ako cestovať poľnočným rýchlikom.

Tieto polovety sú pevnou súčasťou syntaktického systému

episovnej slovenčiny: dynamika systému sa prejavuje v miere používania jednotlivých typov v jednotlivých štýloch.

6. Súvetia sú dôležitou zložkou syntaktického systému, lebo predstavujú ustálené konštrukcie na vyjadrenie istých vzťahov. Od takto vyformovaných súvetí treba odlišiť neustálené zhľuky k sebe pripojených /juxtaponovaných/ hlavných viet, aké sa používajú najmä v hovorených nepripravených prejavoch: tu sa jednotlivé vety k sebe iba prikladajú, alebo sa spájajú spojkou a, resp. výrazom a potom. V umeleckých textoch sa tento postup trochu modifikuje.

Príklad: Hra sa začala. Jerguš chytil drúčik, loptu nadhodil, ušiel. Vyletel do výšky, spadla ďaleko za lúku, do úbočia, kotúľala sa. Chlapci pozerali, divili sa. Jerguš obišiel mätu voľným behom, vrátil sa. Červenákovci ešte vždy hľadali loptu. Fekisč Škuliba prižmúril jedno oko, usmial sa priateľsky. /Ondrejov/

V oblasti parataxy treba si všimnúť typy nepravej parataxy: dôvodové súvetie, dôsledkové súvetie a prístupkové súvetie.

Príklady: a/ Nik nešiel na výlet, veď bola búrka.

b/ Bola búrka, a preto nik nešiel na výlet.

c/ Šli sme na výlet, a bola búrka.

Treba si všimnúť, že dôvod, dôsledok i prístupka sa vyslovujú v druhej vete. Tieto súvetia však predstavujú málo sformované typy: používajú sa preto iba v hovorovom a umeleckom štýle.

V rámci odporovacieho súvetia sa dobre vypracovali podtypy s vyjadrením obmedzenia, prístupky a kontrastu.

Príklady:

- a/ Nepocitujem nijaké bolesti, len nemôžem stáť.
- b/ Maroš je síce veľmi silný, ale neublíži ani muche.
- c/ Dievčence zostanú doma, kým chlapci pôjdu na brigádu.

Z oblasti hypotaxy bolo by treba uviesť veľa jednotlivostí, najmä čo sa týka spájacích výrazov aj poradia súvetných členov: ale na to niet miesta. Stačí poznamenať, že najmä príčinné súvetia /v širokom zmysle slova/ sa utvárajú a dotvárajú aj v súčasnom úze, čím sa slovenské súvetie dostáva na úroveň v iných aj starších spisovných jazykov.

7. Súhrnne možno konštatovať, že aj v syntaxi badať isté vývinové tendencie. Utvárajú sa nové, výraznejšie prostriedky na plastické vystihnutie zložitých myšlienkových obsahov. Okrem morfológických prostriedkov syntaxe rozvíjajú sa najmä synsemantické slová /predložky, spojky a častice/. Ďalej by bolo treba zdôrazniť aj radenie slov a viet - slovosled a vetosled - ako vývojaschopné a funkčne čoraz viac využívané prostriedky slovenskej syntaxy.

Slovenská syntax sa za ostatné desaťročie vyvíjala v takom zmysle, že sa zbavovala a zbavila meravých šablón a že si utvorila nové prostriedky vedeckej syntaxy. Preto sa právom hovorí, že sa slovenská syntax v ostatnom období europeizovala - dostala sa na úroveň syntaxy jazykov s vyššou a staršou jazykovou kultúrou a s diferencovanými prostriedkami hlavných jazykových štýlov.

**Slovenčina
v kruhu
slovanských
jazykov
J. STANISLAV**

Slovenčina je západoslovanský jazyk. Dnešné, ale hlavne stredoveké geografické postavenie slovenského jazykového územia zapríčinilo, že sa v slovenčine daktoré jazykové javy vyvíjali nielen v zhode so západoslovanskými jazykmi a najmä s českým a poľským, ale že sa niektoré črty v slovenčine vyvíjali rovnako ako východnej a južnej slovančine.

V minulosti sa obyčajne poukazovalo na to, že slovenčina má niektoré črty historickej fonetiky, ktoré ju spájajú s južnými Slovanmi. Tu sa spomínajú formy typu rekýta, rásť, rázvo-
re, rázviti, laket, lanský, lanie a pod., ktoré u ostatných západných Slovanov i u východných Slovanov majú formy s re-, le-: čes. rokýta, rústi, stč. rósti, loket, lonský atď.

Uvádzajú sa výsledky tzv. II. palatalizácie spoluhlásky ch: nom. plur. mask. Česi, mnísi, velasi, hajdúsi, nárečový tvar datívu sing. fem. blse /nom. blcha/, na strese /nom. strecha/, macose /nom. macocha/ a pod. Tu ide o javy identické s javmi v južných a východných slovanských jazykoch na rozdiel od jazykov západoslovanských. Ale pritom výsledok tzv. III. palatalizácie konsonantu ch je v slovenčine ako v celej západnej slovančine a odlišný od reflexu u východných a južných Slovanov: sloven. vše-tok, čes. veš-kerý, poľ. wszy-tek, wszy-tek, rus. ves, arbch. sav, slovin. ves.

Centrálne slovenské nárečia poznajú zmenu skupín dl, tl v l: šilo, salo, zrkalo, omelo. Tak je to v južnej a východnej, nie však v ostatnej západnej slovančine. V l-ovom participiu slovenčina má tvary typu viedol, viedla, plietol, plietla, nárečove védel, védla, plétel, plétla. Tu je dl a okrem neho epentetický vokál v maskuline. Tento stav je známy zo slovinčiny.

ny: vedel, vedla, pletel, pletla. Aj pri iných skupinách slov s dl, tl je v slovenčine vývin ako v slovinčine. Javy typu viedol, védel, slovin. vedel ostatné slovanské jazyky nepoznajú. V srbch. je veo za vel, čes. vedl, poľ. wiódł.

Treba osobitne uviesť, že inak svarabhaktický vokál v l-ovom participiu v iných spoluhláskových skupinách majú všetky južné slovanské jazyky a okrem nich už len slovenský: sloven. piekol, dial. pékel, slovin. pekel, srbch. pekao za staré pekal, bulh. pekŭl, ale čes. pekl, poľ. piekł, hornolužicky pjekł. Vokál v týchto prípadoch nemá ani východná slovančina.

Tento jav úzko súvisí s vývinom koncového -lŕ a -rŕ po konsonante. Svarabhaktický vokál tu má slovenčina a južné slovanské jazyky: sloven. zmysel, slovin. smisel /u Plateršnika zmisel/, srbch. smisao zo staršieho^x smisel, bulh. smisŭl. Naproti tomu je čes. smysl, poľ. zmysł, ukr. zmyel, resp. smysl, lužicky zmysł.

Rovnako je pri -rŕ. Za praslovanské větrŕ je: sloven. viator, dial. véter, slovin. veter, srbch. vetar, bulh. vistŭr. Naproti tomu je čes. vítr, poľ. wiatr, hornolužicky wětr. Vo východnej slovančine je vývin ako pri slabičnom r vôbec /ukr. vitar, rus. вѣтер/.

Charakteristické je geografické rozšírenie foriem krv, krev, krov:

V západnej slovančine okrem slovenčiny je forma krev: čes. krev, poľ. krew, hornolužicky kréś. U východných Slovanov je krov. V srbch., nárečovej slovinčine a v slovenčine je krv /spisovne je v slovin. kri/. V bulh. je krŭv, gen. kŭrvŭ. Vývin v slovenčine je teda identický s vývinom v slovinčine a srbch., nie však ako v ostatných západoslovanských jazykoch.

Konsonanty t, d, n, l pred e za praslovanské e a pal. 6 sa palatalizujú v slovenčine v t, d, ň, l: ňebuďete, ležať, tenký, stolec, d'eaň, zvoňac. Vývin je tu ako v lužickej srbčine, poľštine a východnej slovančine /okrem modernej ukrajinčiny/. Nepalatalizovaná výslovnosť je v západoslovenských nárečiach, v češtine a v celej južnej slovančine.

Zmena predložky a predpony a v z pred m, n, ň, l, ĺ, r, i /v slovenčine i h/ je v slovenčine ako v poľskom, lužickosrbskom, bieloruskom, ukrajinskom, nárečovom ruskom a v slovinskom jazyku. Túto zmenu nepozná český, ruský, srbochorvátsky ani bulharský jazyk. Ide o rozdiely typu: čes. smysl, srbch. smisao, bulh. smisla, rus. smysl, ale lužsrb. zmysl, pol. zmysł, sloven. zmysel, slovín. zmes, u Pleteršnika zmisel, ukr. zmisl, brus.

Uveďme niektoré javy z morfológie.

S lužickou srbčinou, poľštinou a východnou slovančinou slovenčina súvisí tvarmi akuzatívu plur. mužských živočných a čiastočne zvieračích mien: videl som chlapov i vlkov; psov, vtákov /popri vlky, psy, vtáky/ Upotrebenie genitívu vo funkcii akuzatívu v pluráli však nemá v slovenčine taký rozsah ako v ruštine. V českom, slovinskom a srbochorvátskom jazyku sa drží stará forma akuzatívu: čes. viděl jsem sousedy, slovín. videl sem sosede, srbch. video sam susede /v slovín. a srbch. je -e podľa jo-kmeňov/.

V pronominálnom genitíve a datíve sing. slovenčina má v podstate západoslovanské formy: gen. mňa, dat. mne, oproti srbch. a slovín. mene, meni atď. Naproti tomu datív a lokál sing. v slovenčine je tebe, ^xsebe /^xtebě, sebě/ oproti tobě, sobě v ostatných západoslovenských jazykoch. Slovenčina tu má v základe tvary ak:

srvochorvátčina a slovinčina; v srch. a slovin. je tebi, sebi, v starej srbch. tebe, sebe, tebe, sebe, bulh. tebe.

Slovenčina má zámeno ten /v staršom jazyku ton/ ako ostatná západná slovančina. Pol. forma bola t7n7. U južných Slovanov je: slovin. ta, srbch. taj, bulh. toj, u východných tot, etot.

Slovenčina má tiež západoslovanské pronomen žaden /čes. žáden, žádný, pol. zađen/ v značení "nijaký" /person/. Južní Slované majú tiež toto zámeno /žeden v slovin. a bulh., žedan v srbch./, ale v značení "žiadostivý, smädný". Tento význam má toto zámeno aj dnes v slovenských nárečiach a málo starej češtiny.

K číslovke sto treba uviesť, že sa v slovenčine hovorí je-den sto, dve sto, tri sto, päť sto tak ako v slovinčine, srbochorvátčine a v poľských nárečiach. Staré tvary, známe z češtiny a odinakiaľ, typu dvě stě, tri sta, pět set slovenčina nepozná.

Povšimnime si skloňovanie základných čísloviek od 5 vyššie, a to v slovenčine, slovinčine a hornej lužičtine:

<u>Slovenčina:</u>	<u>Slovinčina:</u>	<u>Lužičtina:</u>
nom. päť	<u>pet</u>	pječ
gen. piatich	petih	pječich
dat. piatim	petim	pječim
akuz. päť, piatich	<u>pet</u>	pječ
lok. piatich	petih	pječich
inštr. piatimi	petimi	pječimi

V slovenčine a slovinčine môžu byť tieto číslovky aj ne-sklonné: Či vieš - znáš - do päť počítať? Slovin.: Ali znaš do

pet šteti? Nesklonné sú tieto číslovky aj v srbochorvátčine.

Vidíme, že v dlhom vývinovom procese má slovenčina spoločné vývinové cesty s časťou južných a východoslovenských jazykov. Treba skúmať východiskové štruktúrne podmienky týchto zmien.

Tu možno spomenúť aj inštr. sing. fem. ženou a to so^x ženo-jo. Slovenčina má stav ako východná slovenčina a časť južnej /s východnou čakavskou nárečovou oblasťou/. Vo východoslovenských a západoslovenských nárečiach je však ženú, ženu, t. j. z pal.^x ženo. Takto je v poľštine i v starej češtine /čes. ženou je diftongizáciou -ú v -ou/. Slovenčina tu nadväzuje na

štokavskú srbochorvátsku oblasť; taký stav je aj vo východnejších čakavských nárečiach: stsrbch. glavovó, věrovó, dnes ešte v Dalmácii v dakťových nárečiach: ženov, sestrov; z toho analógickým vyrovnaním je dnešné srbch. ženom, sestrom.

Do očí bije identita verbálnych foriem v 1. osobe sing. prezenta v slovenčine, slovinčine, macedončine, srbochorvátčine /nárečove v lužickej srbčine a južnej poľštine/: sloven. idem, vediem, pijem, kupujem, srbch. idem, vedem, krijem, pijem, kupujem, slovin. trepem se, derem, berem, pišem, krijam, pijem, kupujem.

Vývinová tendencia je tu rovnaká, i keď sa jav v srbch. vyvíja až medzi 14. a 17. storočím. Geografická súvislosť v stredoveku medzi slovenskou a južnoslovenskou oblasťou nebola ešte pretrhnutá, takže možno myslieť azda nielen na paralelný vývin bez geografického kontaktu, ale aj s kontaktom.

Môžeme uviesť iné verbálne formy, ktorých izoglosy majú charakteristický priebeh. Tak je infinitív iměti, 1-ové participium iměti a imperatív iměji v starom slovanskom jazyku

oproti prezentu ima-mě. V časti foriem je teda koreň imě-, v druhej časti ima-. V historickom vývine nastáva v časti slovanských jazykov generalizovanie jednej z dvoch foriem koreňa ima-/imě- v tom zmysle, že sa stráca forma imě-, ale forma ima- preniká do tých kategórií, v ktorých v starých jazykoch bola forma s imě-. Generalizovanie základu ima- je v slovenčine, ukrajinčine, srbochorvátčine a bulharčine.

Uviest možno dačo ešte od adjektív. V nom. plur. adjektív a rodových zámen slovenčina nemá starých tvar na -a v neutre: dobří chlapi, dobré meče, dobré ženy, dobré slová. Slovenčina sa pri tomto jave vyvíjalsko poľský, lužickosrbský a nárečovo slovinský jazyk. Odlišuje sa od stavu vo východnej slovančine, spisovnej češtine, spisovnej slovinčine, srbochorvátčine a bulharčine. Porov. čes.spisovné dobrá slova / v hovorovej češtine dobrý slova/, srbch. dobra vremena.

Niektoré javy zo syntaxe. V historickej syntaxi slovenského jazyka sú črty, ktorými slovenský jazyk javí úzku súvislosť so západoslovenskou jazykovou oblasťou, ale pritom existujú v ňom javy, ktorými slovenčina súvisí len s poľskou a okrem nej aj s východoslovenskou oblasťou. Ba existujú javy, ktorými slovenčina súvisí s oblasťou južných slovanských jazykov.

Deklaratívne súvetia v západnej slovančine sa tvoria pomocou spojky že. Aj v slovenčine je tak: Viem, že prídeš. U južných a východných Slovanov sú v tejto funkcii iné spojky: u južných da, v bulharčine aj če, u východných čto.

Možno uviesť, že východná slovančina v strečoveku mala tu aj spojky eže, ože, aže. Spojka ože sa pokladá za východoslovenskú formu spojky eže. Východoslovenské spojky ože/eže, aže

zodpovedajú západoslovanským spojкам eže, ježe, resp. ež, jež a spojke aže, až.

Slovenčina má porpi všeobecne rozšírenej spojke že v nárečiach i spojky až a ež. Spojka ež, jež bola aj v starej češtine. Spojka až je v tých staročeských textoch, ktoré boli napísané alebo prepísané na Slovensku. /Ev. Viedenské a Seittenstetské/. Slovenčina sa pri spojke až vyvíja ako oblasť poľského, lužicko-srbského a v starej dobe aj východoslovanského jazyka.

V tejto funkcii stala v slovenčine i spojka iže, iž. Táto je neznáma v starej češtine, ale je známa v poľštine a v starej východnej slovančine.

Charakteristický je vývin spojovacích prostriedkov, resp. spojok, pri deklaratívnych vetách s kondicionálom. Vo vývine slovenčiny sú známe spojky by, aby, eby, žeby, ažeby, ažby, ižeby.

Pozrime na spojku žeby. Táto je v českom jazyku v deklaratívnych, účinkových a kauzálnych vetách. Netýva však v češtine vo finálnych a želacích vetách, naproti tomu v poľskom, lužicko-srbskom a slovenskom jazyku býva žeby práve aj vo finálnych a želacích súvetiach: poľ. žeby, lužsrb. žoby, sloven. žeby. V slovenčine sa povie: Otec prosí, žeby ste prišli domov. Podobne sa povie aj v poľštine a lužickej srbčine, nie však v češtine, t. j. tak sa hovorí v celej západnej slovančine okrem češtiny.

Finálne a želacie súvetia majú v poľštine spojky ažeby a ižby /z ižeby/, v lužickej srbčine ažby /z ažeby/ a v staršej slovenčine tiež ažeby a ižeby. V českom jazyku je tento jav neznámy. Môžeme uviesť príklad z historického spevu: Pekneže sú oni dnu bočku zebili a žeby se oni /synovia/ v nej neutopili

'Národné spievanky I², 181/.

Na ižebý uveďme doklad: A tak vašu milost prosíme, ráčte písať do Bardiova tuto našu reč /vec/ v žeby páni ich milosti pánu Plaveckému /prikázali/, žeby ti nešlechtníci takových gvaltov činiť prestali 1597 /Kropachy; z práce J. Doruľu/.

Finálne vety sa uvádzali v slovenčine a v poľštine aj spojkou aza by: Nejmilejší, utečmy sie k milostivej Pane Marie, a za by ona račela uprositi dar Duchu svateho 1480 /Spišské Kapitulá/.

Okrem českého jazyka celá ostatná západná a celá východná slovančina poznala alebo ešte pozná spojku ježeli v hypotetickom súvetí. Ešte Hviezdoslav v epickú skladbu Hájnikova žena ju upotrebil: I ježeli sa niekdy stane: //že vrchu nebotyčnú vežu/ vrah-víchor obiehol..., //tu celá vókol horovať,// jak obrov ríša odokliata,//hne z miest sa razom /Zobrazom spisy I, 19/.

V poľštine, ukrajinčine a slovenčine vznikla spojka chyba v exceptívnych súvetiach. V poľštine je už v XVI. storočí. Dnes v slovenčine táto spojka má formu iba: Guláš bol znamenitý, samé masť, iba paprika trochu ťpela./Ondrejov, Zbojnícka mladosť/.

S poľštinou a východnou slovančinou má slovenčina spoločný vývin pri spojke koncesívneho súvetia: sloven. choc, chocaj, dnes spisovne hocaj, hoci, hoc, poľsky chociaż, rusky choť, ukr. choť, v starších textoch choť, choť, choť, choť. V slovenčine forma choca je známa z roku 1646. Uveďme tu doklad z roku 1692: Mestický richtár jest pes, choc jest námes/t/ný /Bardejov; z práce J. Doruľu/. V ruštine je choť už v XIII. storočí. Český jazyk tento jav nepozná.

Pozrime na spojky temporelných a z nich sa postupom času vyvíjajúcich hypotetických súvetí. Západná slovančina má pre túto funkciu spojky: čes. kdy, když, poľ. gdy, gdyż, kiedy, hornolužický hdyž, dyt. Medzi západoslovanakými jazykmi má slovenčina pri tomto jave osobitné postavenie, lebo v tejto funkcii má spojku keď, dial. koď. Táto spojka inak u západných Slovanov neexistuje. Jej paralelu nachádzame v srbochorvátskej spojke kad, v starých textoch k7d6. V starej epoche je pre slovenčinu a srbochorvátčinu spoločný základ alebo tvar k7d6. V srbochorvátčine za jer je a v slovenčine e alebo a.

V slovenčine je pri tvorení hypotetických súvetí konštrukcia, ktorá je ako konštrukcia známa aj v južnej slovančine, nie však vo východnej a ostatnej západnej slovančine. V dnešnej slovenčine je produktívne ireálne hypotetické súvetie so spojkou nech s indikatívom alebo aj s kondicionálom. V južnej slovančine je podobný stav, ale spojka je da, a da.

Uvedieme zo srbochorvátčiny: da ostavi dičete oca svojega, odmah će otac umrijeti, slovensky: nech dieťa nechá svojho otca, otec hneď umrie. Podobné príklady bývajú v syntaxi bulharského jazyka.

Základne je zhoda v slovenskej, srbochorvátskej i bulharskej konštrukcii. Rozdiel je v spojkách. Pritom slovenská spojka nech je sekundárna, kým južnoslovenská spojka da je primárna. Spojka da je známa aj vo vývine slovenského jazyka, ale v inej funkcii, a ustúpila, kým u južných Slovanov bola a je produktívna. Vývinová tendencia v oboch skupinách jazykov je rovnaká.

Niet pochybností, že tento typ súvetí nie je okrem slovenčiny známy v ostatnej západnej a ani vo východnej slovančine.

Spojka da je známa z prózy Timravy. Prípája sa ňou výpoveď prvej vety k druhej, nasledujúcej vete, pričom sa stupňuje obsah prvej vety: Už aj /Zuza/ vzbudila pozornosť vojakov. Obracajú hlavy za ňou a úľubou, sledujú ju očami. Da jeden dôstojník mladý a pekný... už je strhnutý, vidiac jej krásu /Zobrané spisy VI/

Doklad na da máme aj zo 17. storočia. Je v Piesni o biednej Uhorskej krajine/1620-1637/: I mrtvé těla ven vykopávali// a jim také pokoje nedali, // zhúru nohami stavali, // ohavným vecem tak jasť se smáli /t.j. Turci/ Da ani ti boží kostoľové// Bohu oddaní pekni chrámové// pred nimi se neobrali /Národné spievanky I², 167/.

V tejto funkcii býva da už v najstarších prekladoch na Veľkej Morave. Spojka da mohla uvádzať želáciu vetu. Samo Chalupka v skladbe Starý väzeň /Spevy 1868, str. 37-38/ má da v takejto funkcii: A mňa do tej veže//Múrom zamúrali, //Na mój' biednu blavu//Kliatbu mi nakliali://Da ťa tu, zrádniče, // Hriech tvoj večne moril://Da ťa Boh z milosti// Na veky vytvoril!//Keď naň volať budeš, //Aby sa nepohol://Žeby si tu hynul, //A zhynúť nemohol/ Popri da v tej istej funkcii sú aj spojky aby a žeby. Vidíme, že je tu väzba spojky da + l-ové prídastie. Presne takáto väzba je známa ešte v národnej piesni /Nár. spievanky I², 41/ a potom už len v tzv. Svätomemmerámskej spovečnej modlitbe, preloženej na Veľkej Morave ešte pred príchodom byzantskej misie /863/. Z iných textov táto väzba nie je známa. Je tu teda pokračovanie od čias spred roku 863 až po Sama Chalupku.

Z pádovej syntaxe možno uviesť niektoré charakteristické črty vo vývine slovenského jazyka. Tak atributívny posesívny

datív pozná slovenský jazyk v zhode s vývinom v jazykoch južných Slovanov. Uveďme príklad. Staroslovienske evanjelium má text: Idi, /j/ ako syn ti živ /j/est Ján 4,50 /Marianus/. V slovenskom preklade z roku 1949 čítame: Choď, syn ti žije, t. j. s datívom ti v značení "tvoj". V staročeskom preklade je: Jdi, syn tvój živ jest /Viedenský evanjeliár zo XIV. stor./. Príkladov je množstvo. Celkom bežné sa v slovenčine povie: Otec mi je zdravý podobne ako v srbochorvátine: Otec mi je zdrav. Po česky je Můj otec je zdrav, po poľsky Mój ojciec jest zdrow.

Vezmime si takúto vetu: Košela ti je na stole. V srbochorvátine je Košulja ti je na stolu. Naproti tomu v češtine sa povie Košili máš nastole alebo Tvá košile je na stole. Tak je aj v poľštine. V češtine a rovnako aj v poľštine nemožno v takomto prípade použiť pronomín. /zámeny/ datív. Slovenčina sa touto väzbou zapája na slovanský juh.

Ľudová slovenčina pozná ešte aj dnes bezpredložkový finálny datív: Idem doktorovi, spisovne však Idem k doktorovi. Tu sa konzervoval starý bezpredložkový datív, ktorý poznali aj iné slovanské jazyky. Dnes ho pozná len ľudová slovenčina a tiež len ľudová srbochorvátčina.

Slovenčina konzervovala aj bezpredložkový lokál miesta: Bol som Bratislave. V ľudovej reči je táto väzba celkom bežná po pri väzbe s predložkou y. Adverbializovaný lokál lete, zime, noci je v ľudovej reči na Slovensku známy. Ba J. Kalinčiak v Reštaurácii /1871, vyd. z r.1928, str.122/ píše: Druhí páni ešte chceli pokračovať v kratochvíli, ale im to už išlo jako lete na saňach.

Inak bezpredložkový lokál býva v niektorých ruských náre-

čiach a v lužickej srbčine. Uvádžame tento jav ako zaujímavý zvyšok starého stavu v slovanskej skladbe.

Z malých syntaktických javov možno uviesť konštrukciu typu: Daj mi noža! Tu je predmet tzv. dočasného použitia v genitíve. Sloveso je zo sémantickej skupiny dať, podať, požičať.

Partitívnosť /čiasťkovosť/ sa tu týka času, časového úseku, v ktorom sa koná dej nie čiastkou predmetu, ale celým predmetom. Doklady sú z dnešného i staršieho slovenského jazyka.

V slovenskej legende o sv. Jurajovi čítame: Panna krásna, ráč mi tvého pása podati. Text je zapísaný roku 1632. Bežne sa hovorí: Požičaj mi klobúka. V ľudovej piesni: Jedna druhej riekla, keď koláče piekla, požičaj mi lopaty, ak si už napiekla!

Tento typ konštrukcie je známy v slovenčine na Slovensku a v príľahlej časti Moravy, ďalej v poľskom a ukrajinskom jazyku. Podrobnosti treba v slavistike ešte len preskúmať. Slovenská jazyková oblasť sa pri tomto jave vyvíjala ako susedná poľská a ukrajinská.

Z drobných údajov, dnes ešte skoro preskúmaných, možno uviesť takýto typ výroku: Čert ho vie, či príde. Jav je v slovenčine zapísaný už v texte zo XVI. storočia. V dnešnej slovenskej krásnej literatúre je to zvyčajný jav. Máme tu na mysli pronomínálny akuzatív ho. Prípomenúť možno, že tento jav je známy aj na východnej Morave a v susednom Sliezsku, t. j. na oblastiach, ktoré susedia so Slovenskom. Ďnak však je to jav známy aj v južnej slovančine. Bulharsky sa povie: D'avol go znae; koj go znae; da li šte dojde "kto ho vie, či príde"; podobne v srbch.: Djavo ga zna, da li će doći, "čerto ho vie, či príde". Tu by sme zase mali jav, ktorý sa jednako vyvinul u južných Slovanov a Slov-

kov. Jav prešiel aj na oblasť, susediacu so slovenskou.

Bolo by možné uviesť ešte viac javov. Bude treba preskúmať na prozódickom základe aj slovník. Nateraz sa tu robia len predbežné výskumy, ktoré donášajú tiež zaujímavý obraz kontaktov vo vývine slovenčiny s inými slovanskými jazykmi.

Celkove možno povedať, že slovenčina v historickom vývine nielen vo fonetike a v morfológii, ale aj v syntaxi má črty, ktorými sa pripája na oblasť všetkých západoslovenských jazykov, niektorými len na poľskú a lužickosrbskú, nie však na českú. Ďalej sa slovenčina pripája na východoslovenskú oblasť a napokon daktorými javmi na jazyky južných Slovanov.

Tento jav možno a treba odôvodniť geografickou polohou územia, na ktorom dnes žijú a žili aj v minulosti Slováci. V stredoveku slovenské osídlenie siahalo ďalej na juh ako dnes. Bolo i za riekou Tisou i za Dunajom. Týmto vysvetľujeme stopy kontaktu slovenčiny s južnými slovanskými jazykmi. Ostatné geografické kontakty ostali neporušené. Nimi vysvetlíme spoločné javy s českým, poľským a ukrajinským jazykom, pri daktorých len s poľským a ukrajinským jazykom.

Geografická poloha slovenského jazykového územia ovplyvnila predhistorický i historický vývin štruktúr slovenského jazyka. Dlhý historický proces určil osobitné miesto slovenského jazyka medzi slovanskými jazykmi. Pri niektorých javoch sa slovenčina vyvíjala celkom samostatne. Tak napr. spojky lež, lebo, alebo iné slovanské jazyky nemajú. Uvedené tvorenie želacej vety so spojkou da je známa od prvej polovice IX. storočia až po Sama Chalupku.

Samostatný vývin slovenských jazykových štruktúr i jazy, ktorými slovenčina súvisí s inými slovanskými jazykmi - západnými, východnými i južnými - utvorili jazyk slavistom veľmi zaujímavý a Slovanom všeobecne dobre zrozumiteľný.

Výskum dejín slovenského jazyka doniesol nové pohľady na rozličné stránky vývinu a vzťahov. Výskum stredovekého osídlenia Slovákov, najmä na juhu, osvetlil i vývin slovenčiny a jej vzťahy k iným Slovanom. Vývin dejín jazyka i výskum územia starých Slovákov sa vzájomne doplnili. Časť výskumu histórie slovenského jazyka vrhla svetlo aj na písomníctvo pred Cyrilom a Metódom.

**Najcharakteris-
tickejšie rozdiely
medzi slovenčinou
a ruštinou**
J. SVETLÍK

Slovenčina a ruština sú príbuzné slovanské jazyky. V ich systéme sa prejavuje zásadná zhoda v oblasti hláskoslovie, lexi-
ky aj v gramatickej stavbe. Tým viac je dôležité odhaliť pod-
robnejším skúmaním rozdiely, ktoré charakterizujú obe jazyky
ako dva odlišné systémy. Tomuto slúži aj konfrontačné štúdium
a skúmanie oboch jazykov, ktoré má na Slovensku už štvrt-
storočnú tradíciu.

Obidva jazyky z hľadiska gramatickej stavby patria medzi
jazyky flektívneho typu, ako väčšina súčasných slovanských ja-
zykov, pretože flektívne tvorenie tvarov je v nich dominant-
ným, popri aglutinačnom a analytickom spôsobe.

Rozdiely medzi ruštinou a slovenčinou sa prejavujú v rôz-
nych oblastiach gramatického systému rôznym spôsobom. Najmar-
kantnejšie sú pri substantívach a slovesách.

Slovenské i ruské substantíva majú gramatické kategórie
rodu, pádu i čísla. K nim sa pridružuje aj gramatická kategória
životnosti a neživotnosti, ktorá sa v slovenčine špecifikuje
ešte ďalej na kategóriu osôb mužského rodu.

Obidva jazyky rozlišujú tri gramatické rody: m, f, n. Kým
v ruštine sa kategória rodu rozlišuje vo flexii len v singulá-
ri, v slovenčine sa diferencuje v singulári aj v pluráli. Teda
v ruštine došlo k unifikácii tvarov datívu, lokálu a inštrumen-
tálu pri všetkých substantívach /-am, -ach, -ami - dom, deň, mat
ulica, okno, pole/, v slovenčine sa substantíva mužského rodu
výrazne odlišujú tvarmi datívu, lokálu, plurálu, ale aj genití-
vu /-ov, -om, -och - chlap, dub, starosta/, od substantív nemúž-
ského rodu /f, n - Ø/, -í, -iam/-am, -ám/am, -iach/-ach, -ách/
-ach - matka, ulica, okno, pole/.

O rozlišovaní rodu sa v Morfológii slovenského jazyka hovorí, že sa ona opiera v prvom rade o prirodzený rod /vojak, učiteľ, žena, učiteľka, medveďa, dievča/. Aj keď môžeme súhlasiť, že gramatický rod substantív označujúcich živé bytosti sa určuje v podstate prirodzeným rodom, nemožno to prijať ako pravidlo pre obidva jazyky. Stačí uviesť niektoré substantíva, ktoré majú v ruštine a v slovenčine napriek hláskoslovnej zhode /aj keď nie totožnosti/ rozdielny gramatický rod /gus' - hus, labuť - lebeď, ceľ - cieľ, puť - púť, uroveň - úroveň ap./. Rodové rozdiely sa v obidvoch jazykoch v súčasnosti dajú presne určiť len morfológicky. Obyčajne na základe najmenej dvoch gramatických tvarov/pádov - N a G sg/. Porovnaj: gus' - gus'a/m, hus - husi/f, ceľ - celi - cieľ - ciela.

Pre slovenčinu je charakteristické tzv. prechyľovanie, t. j. tvorenie substantív ženského rodu a významom osôb od substantív mužského rodu. Napríklad: doktor - doktorka, lekár - lekárka, tajomník - tajomníčka, minister - ministerka. V ruštine sa prechyľovanie uplatňuje tiež, ale s mnohými obmedzeniami. Nie je možné napríklad v uvedených slovách, ktoré majú svoj ekvivalent v ruštine len mužského rodu. Môžno však povedať, že širokému uplatneniu prechyľovania v ruštine bráni predovšetkým mimojazykové príčiny.

V pádových tvaroch ruských a slovenských substantív čo do počtu rozlišovaných pádov môžeme tiež konštatovať zhodu. Obidva jazyky rozlišujú 6 pádových tvarov: N, G, D, A, L, I. Vokatív, známy z historického obdobia, sa stratil. V obidvoch jazykoch sa obmedzil len na niektoré substantíva mužského rodu /bože, pane, synku, chlapče, človeče - gospodí, bože/. Aj to nie ako

osobitný pádový tvar patriaci do paradigmy daného substantíva, ale len oslovenie /obraščenije/. V slovenčine je register týchto oslovení oveľa širší, ale nie natoľko ako v češtine.

Osobitné tvary pre genitív partitívny slovenčina nemá, ani ho nemá. A v súčasnej ruštine je tiež jeho používanie na ústupe /čaju, miodu, sacharu - čaja, mioda, sachara/.

- V oblasti gramatického čísla slovenčina a ruština rozlišuje v súčasnosti protiklad sg/pl. Historický duál sa v slovenčine stratil, v ruštine sa prejavuje v niektorých prípadoch: 1. v N pl. m na -a oproti -y/-i pri substantívach párových: bo-ka, berega, roga, glaza a analogicky aj v niektorých iných substantívach /doma, učiteľa.../, 2. v spojeniach čísloviek dva, tri, četyre s G sg., ktorý je vlastne starým ruským duálom a pod.

Singularia tantum a pluralia tantum majú obidva jazyky. Rozdielne je v nich vyjadrovanie singulativnosti pri menách látkových. V ruštine sufixálne -ica/ina alebo analyticky /goro-šina, solomina, lukovica, košan kapusty, golovka česnoku/ v slovenčine - spojením číslovky so substantívom /jedna cibula/, idomatické spojenie /kvapka vody/ alebo deminutívami /hrášok, zrnko, slanka/ ap.

Medzi slovenskými a ruskými adjektívami sa prejavujú rozdiely v tom, že slovenčina nemá tzv. krátke tvary adjektív /men-
né tvary - golod, vysok, nizok, goloden, sposolen, polon/, ktoré v ruštine majú predikatívnu funkciu. Na druhej strane slovenčina má len syntetické tvary komparatívu, ktoré sú flektívne /nižší, nižšieho, nižšiemu/, zatiaľ čo ruština má na jednej strane synt-

tické neflektívne tvary komparatívu, ktoré nerozlišujú ani gramatický rod /niže, vyše, lučše, molože/, a na druhej strane má analytické flektívne tvary komparatívu /boleje vysokij ap./. Ruské syntetické a analytické tvary komparatívu sa diferencujú syntakticky: analytické tvary vystupujú v determinatívnej aj predikatívnej funkcii, syntetické tvary predovšetkým v predikatívnej funkcii. V determinatívnej funkcii sú možné len v spojení s prefixom po- /polučše, powyše/.

Sloveso v slovenčine a v ruštine má zhodné gramatické kategórie /vid, slovesný rod- zalog, osobu, čas, spôsob - naklonenie, číslo aj gramatický rod/.

Z konfrontačného hľadiska je zaujímavé a dôležité tvorenie a vyjadrovanie niektorých slovesných kategórií a používanie niektorých tvarov, ktoré je rozdielne v ruštine a v slovenčine.

Rozdielne je predovšetkým vyjadrovanie a tvorenie kategórie osoby v rôznych časoch:

Præzens

Slovenčina

tvorí synteticky flexiou

pišem, pišeš, piše

Ruština

tvorí synteticko-analyticky

flexiou + osobným zámenom

ja pišu, ty pišeš, on pišet

Praeteritum /aj kondicionál/

tvorí analyticky tvarmi

prítomného času slovesa

byť

písal som, písal si, písal

tvorí analyticky osobnými

zámenami

ja písal, ty písal, on písal

Futurum

tvorí analyticky	tvorí analyticky
------------------	------------------

tvarmi budúceho času slovesa byť/byť	
--------------------------------------	--

budem písať	ja budu písať
-------------	---------------

Syntetické je len tvorenie tvarov imperatívu v oboch jazykoch:

vstaň, vstaňte	vstaň, vstaňte
píš, píšite	piš, pišite.

V slovenčine aj v ruštine z hľadiska paradigmatického je zaujímavý rozdiel medzi osobnými a neosobnými slovesami. Kým osobné slovesá, ktoré sa spájajú so substantívami v nominatíve tvoria paradigmum pozostávajúcu približne zo 150 členov /sem patria všetky finítne tvary aj tzv. menné tvary slovesa/, zatiaľ neosobné slovesá majú len päť tvarov, a to:

Inf	svitať	sveta.
VF prez.	svítá	svetajet
praet.	svitalo.	svetalo
fut.	bude svitať	budet svetať
kondic.	svitalo by	svetalo by

K nim sa v niektorých prípadoch pridružuje optatív a transponovaný imperatív do kondicionálu: nech svítá, pusť svetajet, svetaj už /my by pošli kosiť/.

Pritom finítne tvary neosobných sloves nemožno zaraďovať medzi takzvané ličnyje formy glagola, lebo ony sú svojou povahou neosobné /bezličnyje/, a len podobou sú zhodné s tvarmi 3sg neosobných sloves. Menné tvary - participiá a prechodníky /deje-pričastija/ neosobné slovesá nemajú.

Okrem toho osobné slovesá majú vo svojej paradigme aj neosobné tvary: chciet/choieť - chce sa mi /chočet sa /mne/ pracovať/rabotať - /pracuje sa/.

Pokladáme za potrebné ešte upozorniť na používanie participií a prechodníkov v ruštine a slovenčine.

V ruštine participiá a prechodníky, najmä v knižnom štýle, veľmi široko používajú v takzvaných participiálnych a prechodníkových polovetných /polupredikatívnych/ konštrukciách. V slovenčine je to tiež prípustné, ale v oveľa obmedzenejšej miere. Nahrádzajú ich obyčajne súvetie s finitnými tvarmi slovesa, alebo pomocou deverbatív:

Posažennyje množu beriozki
stali bošimi dereviami.

Z brezičiek, ktoré som zasadil,
vyrástli veľké stromy.

Rabotaja nad prevodami,
ja vsегда polzujus slova-
r'ami.

Keď pracujem na prekladoch, vždy
používam slovníky.

Pri práci na prekladoch...

Z paradigmatického hľadiska je zaujímavé sloveso byť v oboch jazykoch v súčasnosti. V slovenčine sa oproti pôvodným slovanským tvarom v paradigme prézensu osobného slovesa byti/az/jeam, ty jesi... /zachovali/ ako vo väčšine slovanských jazykov/ z celého tvaru slovesné tvary bez osobného zmena: som, si, je, sme, ste, sú, ktoré fungujú alebo ako plnovýznamové sloveso /nachádzať sa - som doma, je v škole, si ďaleko.../, pomocné sloveso /v tvaroch minulého času plnovýznamového slovesa, ktoré stratilo slovesný význam a je len vyjadrovateľom kategórie osoby - písal som, písal si.../, spona /v spojení s mennou časťou prísudku, s predikatívnym menom - som chorý,

si veselý, je zdravý, sme smutní.../.

V ruštine sa obyčajne hovorí, že sloveso byť stratilo tvary prítomného času, alebo - má nulové tvary. Vychádza sa pritom z prípadov typu Ja doma. Otec na závode. Malčik bolen. a pod. Keď sa však bližšie pozrieme na uvedené javy a porovnáme ich so slovenčinou /pozri vyššie/, ale aj s nemčinou, francúzštinou a angličtinou /Ich bin krank. Er ist zu Hause. Du bist gesund. - Je suis malade. Il est à la maison. - ap./, zistíme, že v ruštine dlho vyjadrovateľ tvaru prítomného času byť plní /alebo supluje/ osobné zámeno alebo príslušné substantívum, ak ide o tretiu osobu /sg. sl. pl./, t. j. tá časť z historickej formy prézensu, ktorá sa zachovala. To znamená, že pri slovese byť v ruštine nemožno hovoriť o nulových tvaroch prítomného času, ale o polonulových tvaroch, ktoré majú nasledovnú paradigmatu /plnovýznamovú s významom nachádzať sa, aj sponovú s existenciálnym významom/:

ja + Ø	bolen, doma	my + Ø	bolny, doma
ty + Ø		vy + Ø	
on		oni	
+ Ø		+Ø	
/otec/		/roditeli/	

O úplnej nule, teda o nulovom tvare možno v ruštine v prítomnom čase hovoriť len pri sponovom slovese neosobného byť v spojení s predikatívami:

Ø - Ø veselo, choložno, skučno ap., vo vetách typu Zdes choložno; Nam očej veselo; Jemuzdes skučno., kým v slovenčine existuje v tomto prípade neosobný tvar je zhodný s tvarom 3. os. sg. préz. osobného slovesa byť /Je mi veselo. Tu je zima./.

V ostatných tvaroch slovesa byť v ruštine sa vyjadruje analyticky kategória osoby osobnými zamenami /alebo v 3. osobe príslušným menom /je byl, my budem, Piotr byl školníkom/.

V syntaktickom systéme slovenčiny a ruštiny sa tiež prejavuje veľa rozdielov, aj keď prevládajúcim typom vety v oboch jazykoch je slovesná veta, t. j. veta, v ktorej predikačnom jadre je finitný tvar slovesa.

Na rozdiel od západoeurópskych jazykov v slovenčine aj v ruštine /aj v iných slovanských jazykoch/ existujú dva základné typy jednoduchých viet, ktoré sa navzájom odlišujú štruktúrou predikačného jadra /PJ alebo vetotvorného jadra/.

1. Dvojčlenné vety /dvusostavnyje predloženijsa/, v ktorých PJ sa rozčleňuje na subjekt a predikát podľa modelu S — P/ — C/:
 Deti sa hrajú. Slnko svieti /jasne/.

Deti igrajut. Solnce svetit /jarko/.

Pritom P je vždy vyjadrený explicitne a S môže byť vyjadrený aj explicitne, aj implicitne v P /v predikáte: Idu domoj. Vernua večerom. - Idem domov. Vrátim sa večer.

2. Jednočlenné vety /odnostavnyje predloženijsa/, v ktorých sa PJ nerozčleňuje, je tvorený jediným vetným základom /predikativnou osnovou — PO/ podľa modelu PO/C — C/:
 Svitá. Sveta-
 jet. Dnes mrzne. Segodňa podmoraživajet. Druhý základný vetný člen spojený s PO jednočlennej vety neexistuje, ani nie je možný.

Na základe uvedeného sa žiada poznamenať, že pre slovenčinu a ruštinu je bez úpravy nepoužiteľný generatívny model vety, platný pre angličtinu a iné západoeurópske jazyky

/NP—VP/, pretože v nich neexistujú jednočlenné vety nášho typu.

V syntaktických prácach o ruštine sa často hovorí o tendencii k mennému vyjadrovaniu na rozdiel od iných jazykov aj slovenčiny. Vychádza sa pritom z viet typu: *Maľčik bolen*; *Moskva — stolica SSSR*; *Mama — učiteľnica*; *Zde chladno*; *Mne grustno*. a pod.

Vo všetkých uvedených prípadoch ide o nepresnosť vo výklade, keď sa konštatuje, že ide o vety s neslovesným predikátom alebo s menným predikátom. V uvedených vetách máme dočinenia so slovesno-mennými alebo sponovo-mennými predikátmi, v ktorých nulové tvary prez sponového slovesa *byť* svedčia o platnosti príznaku vyjadreného mennou časťou predikátu /predikatívny menom - NP/ v prítomnom čase. Protikladom v paradigmatickom rade sú vety s nenulovými tvarmi sponového *byť* v minulom a budúcom čase a v kondicionáli /*Maľčik byl/budet/ byl by bolen*. apod./.

Osobitným prípadom z hľadiska vnútornej štruktúry sú ruské posesívne konštrukcie. Popri konštrukciách so slovesom *imět*, zodpovedajúcim slovenskému *mať* /habere, haben, avoir — *Ona ne imela detej. — Nemala deti. — Eto imojet bolšoje značenijsje. — To má veľký význam.*/, v ruštine existujú osobitné predikatívne aj nepredikatívne posesívne konštrukcie, v ktorých sa vyjadruje vzťah nejakého predmetu k vlastníkovi /possessorovi/ typu: *U meňa jest karandáš. U nego net brata. Kniga u tebia na stole. U nego umerla babuška. U meňa bolat zuby.* —, ktoré slovenčina nemá.

Predikatívne posesívne konštrukcie, v ktorých vzťah vlastníka je podstatou predikácie, zodpovedajú modelu:

u N¹g - VF byť poz/neg — N²n/g.

Vo význame prítomného času miesto nulového tvaru slovesa byť veľmi často sa používa izolovaný tvar jeť; pri negácii net.

Vlastný predmet v posesívnych konštrukciách je vyjadrený nominatívom /pri negácii genitívom/a plní funkciu subjektu vety. Predložkový genitív zámena alebo substantíva /u N g/ spolu s finitným tvarom slovesa byť/alebo jeť - net/ tvorí predikát vety, ktorý súčasne vyjadruje vlastníka a predikatívny vzťah vlastníka: U brata jeť. velocipad. Brat má bicykel.

— net velocipeda. — nemá bicykel.

V slovenčine pri použití slovesa mať/nemať, ktoré má predmet v akuzatíve, sa vlastník vyjadruje vždy nominatívom.

V prípadoch, keď predložkový genitív /u N g/ nie je súčasťou predikatívnej konštrukcie, ale vyjadruje len posesívny vzťah, v slovenčine mu zodpovedajú skrátené tvary datívu aj akuzatívu osobných zámen /alebo datív a akuzatív substantív /označujúcich vlastníka. Ruština takéto konštrukcie nemá:

Kniga u tebia na stole.	Kniha ti je na stole.
	Knihu máš na stole.
	Tvoja kniha je na stole.
U nego umerla babuška.	Zomrela mu stará mama.
	Zomrela jeho stará mama.
U meňa bolit golova.	Bolí ma hlava.

Obmedzili sme sa len na naznačenie niektorých odlišností a zhôd slovenčiny a ruštiny. Ich poznanie uvádza do problematiky konfrontačného štúdia oboch jazykov, ktorá je oveľa zložitejšia.

**Základné črty
slovenského
realizmu
S. ŠMATLÁK**

Generácia, ktorá zaujala centrálné miesto vo vývine slovenskej literatúry na rozhraní sedemdesiatych a osemdesiatych rokov 19. storočia, prebrala síce ideovú štafetu od svojich predchodcov a aj v nových podmienkach vedome vzala na seba úlohu rozvíjať národno-demokratický odkaz štúrovského /romantického/ pokolenia, no zároveň, pokiaľ ide o slohovo-estetické predstavy a koncepcie, tento odkaz "otcov" prehodnocuje a štúrovský romantizmus nahrádza novým slohovým typom literárnej tvorby, ktorý možno súhrnne nazvať slovensým realizmom. Z tejto skutočnosti vyplýva dvojnásobné základné protirečenie, ktoré sprevádza literárnu aktivitu prvej generácie slovenských realistov.

Vo vzťahu k predchodcom je to protirečenie medzi vedomím povinnosťou nadviazať na "nádčasovo" platné významové jadro ich ideologického odkazu s pocitom nevyhnutnosti odmietať alebo aspoň prekonávať starší spôsob jeho "romantickej" umeleckej realizácie. Tu, pravda, nesmieme zabúdať na fakt, že prvá vlna slovenského literárneho realizmu bezprostredne reaguje na dlhotrvajúce štádium úpadku a rozkladu slovenského literárneho romantizmu /päťdesiate až sedemdesiate roky 19. stor./, čo ju vlastne ušetrilo od priamej polemickej konfrontácie s jeho vrcholnými umeleckými prejavmi /spadajúcimi už do štyridsiatych rokov 19. stor./. Naopak, zo vzdialenosti niekoľkých desaťročí, ktorú historický predeľ nevydarenej revolúcie 1848/49 robil ešte väčšou, museli sa zdať tieto vrcholky iba vyššími, pretože sa už medzitým stali zložkami nepopierateľnej národnej literárnej tradície, zaručujúcej určitú vývinovú kontinuitu novodobej slovenskej literatúry - čo bolo pre jej pomerne mladý, ešte stále sa

iba upevňujúci duchovný organizmus neobyčajne dôležitý. Nemožno totiž podceňovať ani taký, z pohľadu dneška akoby samozrejmý fakt, akým bolo to, že nová literárna generácia, prinášajúca po období stagnácie či priam hlbkej tvorivej krízy /kou sú poznačené sedemdesiate roky 19. stor./ nový ideový a umlecký zdvih do vývinu slovenskej literatúry, sa od samého začiatku bezvýhradne stotožnila so základným kultúrohistorickým i filozoficko-ontologickým činom svojich "otcov": s ich jazykovým konštituovaním národnej osobitosti slovenského literárneho prejavu, teda s ich spôsobom riešenia otázky spisovného jazyka, ktorá bola dlhodobým a jedným z principiálnych problémov samostatnej existencie i funkčnosti slovenskej národnej kultúry vôbec. /Z histórie česko-slovenských literárnych vzťahov je známe, že sa ešte aj na prelome sedemdesiatych a osemdesiatych rokov 19. stor. ponúkali iné "riešenia", ktoré však slovenská kultúra ako anachronické neakceptovala./

Na pozadí tejto bytostnej stotožnenosti so základným kultúrnotvorným činom predchodcov nadobúda potom aj vlastná literárna aktivita realistickej generácie výraznú črtu ideovej a sčasti aj ideologickej kontinuity s dielom štúrovského pokolenia - a to aj napriek tomu, že na špecifickom území umeleckej literatúry sa táto aktivita uskutočňuje cez "prehodnocovanie" štúrovsko-romantického umeleckého gesta. Pravda, toto prehodnocovanie nenadobudlo podobu otvorenej subjektívnej negácie umeleckého odkazu, skôr sa pri ňom zdôrazňovalo vedomie povinnosti rozvíjať ho, postúpiť od neho "o krok ďalej", ako to výslovne formuloval napr. S. H. Vajanský v recenzii Spevov Jána Bottu /1880/. Dozista, miera "kroku" nie je ani vo vývine umenia mierou pri-

liš presnou, no ak si uvedomíme, čím všetkým je tento "krok" súhrnne vyjadriteľný na základe konkrétnych umeleckých výsledkov tvorby Vajanského, Hviezdoslava a Martina Kukučína - osnovných predstaviteľov slovenského literárneho realizmu -, potom môžeme konštatovať, že v osemdesiatych rokoch 19. stor. sa na Slovensku vskutku konštituoval taký osobitný typ literárnej tvorby, ktorý sa vo svojej slovesnej realizácii jednak výrazne odlišuje od predchádzajúceho spôsobu písania, a jednak opätovne zapája slovenskú literatúru, i keď oneskorene, - do širšieho medzinárodného umeleckého kontextu, konkrétne na tú jeho zložku, ktorá je známa pod menom literárneho realizmu.

Vo všeobecnosti možno totiž povedať, že nová slohovo-estetická orientácia prináša so sebou badateľné premeny vo všetkých základných vrstvách štruktúry literárneho diela. Napríklad v tematickej sfére opúšťajú sa námety historické, obľúbené a ideovo explostované práve v časoch štúrovského romantizmu, a pozornosť spisovateľa sa primárne upiera na súčasnosť a akcentovaním jej aktuálnej sociálno-psychickej problematiky a jej "verného", až etnograficky dokumentárneho zobrazenia. V oblasti kompozičnej stavby diela strhávajú pozornosť spisovateľa týchto čias veľké sujetové koncepcie, na základe ktorých vznikajú také žánrové útvary, aké predchádzajúce romantické obdobie u nás nepoznalo: spoločenský román, veršovaný epos, rozsiahly viacdielny lyrický cyklus. Namiesto romantického druhového i žánrového synkretizmu je pre toto obdobie charakteristickou druhovo-žánrová diferenciácia a slohová integrácia. Výrazné premeny sa odohrali aj v jazykovo-štylistickej vrstve literárneho deja. Poézia definitívne prekonáva sylabický štúrovský verš, blízky folklórneru

piesňovému prejavu, a ustalať nový typ sylabotónickej veršovej organizácie, zodpovedajúcej "prehodnocovaciemu" estetickému vzťahu novej literárnej generácie k oblasti folklórnej slovesnosti vôbec; na tejto veršovej báze začína slovenský básnik formálne "experimentovať", pokúšajúc sa uviesť do svojej lyrickej poézie bohatú rozmanitosť strofických útvarov známych z vývinu európskej lyriky /okrem antických lyrických strof a sonetu, uvedených k nám už dávnejšie, píšú sa teraz aj tercíny, estíny, oktávy, stance atď./.

Aj próza tohto obdobia vypracúva si nový typ umeleckého prejavu, nový umelecký štýl. Charakterizuje ho smerovanie k hovorovosti, k reprodukovaniu "živého" monologického alebo dialogického prejavu, štylisticky diferencovaného vzhľadom na tematiku i sociálne prostredie, ktorých sa prozaické rozprávania dotýka: napríklad Vajanského "spoločenské" novely a romány sú poznačené v slovníku i v syntaxi úsilím o vytvorenie "vyššieho" konverzačného štýlu slovenskej inteligencie, kým Kukučínove poviedky charakterizuje snaha o využitie a umelecké "zušľachtenie" ľudového jazykového prejavu, pravda, nie ako folklórneho, ale ako sociálneho fenoménu. V dobovej estetickej terminológii sa toto smerovanie k štylisticky funkčnej diferencovanosti jazyka literárneho diela skrývalo za požiadavkou "plastickosti" štýlu, t. j. za požiadavkou, aby jazyková stránka literárneho diela bola adekvátne jeho "látke", teda reálnemu životnému "materiálu", s ktorým autor pracuje. Oproti romantickému štýlovému "subjektívizmu" štúrovskej prózy tu ide o nastolenie nových kritérií estetickej hodnoty jazykovej formy literárneho diela: táto hodnota má spočívať na reprodukčnej "objektívnosti" /čiže realistic-

kej "vernosti"/ jazykovo-štylistickej orientácie literárneho prejavu.

Všetky tieto tvárné prvky a vlastnosti stačili zabezpečiť literárnym prejavom nasledujúcej generácie historickú totožnosť nového literárneho smeru - realizmu, no nemohli z nich samy osebe odstrániť druhé základné protirečenie, ktoré vŕžilo už v ustáľujúcej sa ideovej koncepcii slovenského variantu literárneho realizmu. Hovorili sme o bytostnej stotožnenosti nového literárneho pokolenia so základným kultúrnotvorným činom, a tým aj s jadrom ideového odkazu "otcov". Je prirodzené, že s týmto stotožnením preniklo aj do ideového konceptu nasledujúcej realistickej generácie viacero ideologických prvkov štúrovske-romantickej proveniencie, ktorých funkčnosť sa javila preto opodstatnenejšia, že ani historický vývin v oblasti národno-spoločenskej jednoducho nečovoľoval "oslobodiť" literatúru od tých mimoumeleckých funkcií, ktorými ju poverilo rozvíjajúce sa slovenské národné hnutie v epoche tzv. obrodu. Naopak, keď v sedemdesiatych a osemdesiatych rokoch 19. stor. slovenské národné hnutie strácalo jeden za druhým atribúty priamej politickej aktivity, práve umelecká literatúra nadobúdala dôležitosť a funkciu nielen náhradnej "národnej" činnosti, ale priam poslanie záchrankyne národného ducha a existencie národa - pričom pre svedčenie o takejto vysokej funkčnej zaťažnosti literatúry ostávali predstavitelia nášho realizmu verní po celý život. Dokumentuje to napr. patetický výrok S. H. Vajanského, ktorým uvádzal roku 1907 vydanie svojich Zbraných diel: "Vytiautým z celého verejného života neostalo nám už temer ničoho okrem jazyka a chrému literatúry... Do neho utiahla sa idea slovenská pod

egidu Múzy. Našou svätou povinnosťou je nechať upadnúť v rany vznešenému útočišťu nášho od vrahov ohrozeného života."

Je pochopiteľné, že prísne vedomie "svätej" povinnosti slúžiť literatúrou "vznešenému" cieľu zachovy národa a národného života vznášalo najmä do prvej fázy vývinu slovenského literárneho realizmu oveľa viac "ideálnych" prvkov, ako je to pre tento umelecký smer vo všeobecnosti príznačné. Vyplynulo to z toho, že tlak spoločenskej reality sa v tejto fáze slovenského realizmu mohol presadzovať len cez filter apriórneho "národného" pohľadu: tento tlak bol totiž do značnej miery oprávnené stotožňovaný s politickým nepriateľstvom uhorskému "liberalizmu" - ktorý sa práve k slovenskému národnému hnutiu správal všetkým inakšie, len nie liberálne - a preto sa ako obranný reflex proti nemu v slovenskej literatúre aktualizovali nielen všeobecné ideály /rovnosti a slobody, jednoty pravdy, dobra a krásy/, s ktorými slovenské národné hnutie vstupovalo na scénu moderných dejín, ale aj určité idealizovaná predstava o charaktere slovenského národného spoločenstva. Umelecká transpozícia tejto ideálnej roviny do priestoru konkrétneho literárneho diania mohla byť a aj bola u jednotlivých autorov realizmu individuálne odlišná: u Vajanského ju sprevádzalo úsilie vytvoriť epický sujet, ktorý by svojou emocionálnou presvedčivosťou, dejovou zaujímavosťou a dramatickou vypätosťou "dokumentoval" heroizmus i tragiku slovenskej skutočnosti v jej "vyšších" spoločenských sférach; u Kukučina išlo o esteticky zámerne odkrytie citových a vôbec životne pozitívnych hodnôt slovenského dedinského spoločenstva, ktoré v jeho tvorbe prestáva byť iba "predmetom" umeleckého opisu a stáva sa v istom zmysle jeho subjektom /lebo aj takto

možno dešifrovať ideový význam kukučínovského rozprávačského, "skazového" postupu/; u Hviezdoslava, najmä v jeho lyrickej poézii, je zasa rozvinutý celý systém filozofických i mravných ideí, postojov a emocionálnych polôh, ktorými sa realizuje ustavičná konfrontácia /často veľmi dramatická/ oných ideálov a skutočnosti. Avšak na pozadí všetkých týchto individuálne odlišných riešení umeleckého vzťahu ku skutočnosti možno bezpečne vytušiť obdobné autorské akcentovanie "ideálu" ako základnej významovotvornej inštrukcie, i keď intenzita tohto akcentovania je opäťovne u jednotlivých autorov odlišná: je evidentne silnejšia u Vajanského, kde sa často realizuje výrazným voluntaristickým gestom priamo angažovaného publicistu /a to aj u Vajanského-umelca/, a je evidentne slabšia, prípadne až diskrétna u Kukučina, ktorý je umelcom epicky pokojnejším, "objektívnejším", hoci z hľadiska národnej ideológie nie je ani on neutrálnym: veď práve z tohto hľadiska jeho literárnoumelecké zušľachtenie ľudového živlu ako vnútorne harmonického, pritom citovo bohatého, a preto epicky zaujímavého /už i s náznakmi určitej sociálnej diferencovanosti/ kultúrneho spoločenstva bolo ako celok ideovo funkčné a zaobišlo sa bez publicistickej explicitného vyslovovania národnej "tendencie".

Pravda, prítomnosť národného ideálu v estetickej koncepcii slovenského literárneho realizmu a jeho účasť, zjavnú či diskrétnu, pri významovom "kódovaní" umeleckej výpovede nemožno interpretovať ako nejakú vedomú snahu nerešpektovať základný gnozeologický princíp umeleckého realizmu, spočívajúci na požiadavke priblížiť literatúru k reálnej skutočnosti alebo - v obraznej formulácii Vajanského - stavať "konkrétne poetické

budovy" /rozumej: požiadavka vytvárať umelckú skutočnosť bez pomoci romantickej alegórie a bez romantických futurologických vízií/. Treba si totiž uvedomiť, že akcentovanie národnej idey, a s tým súvisiace vytváranie určitej "idešinej" roviny pri hodnotení komplexu samej "skutočnosti vôbec" bolo nevyhnutnou súčasťou subjektívneho hľadiska slovenského realistického autora, ktoré zas bolo podmieňované sčasti danou, sčasti zvolenou jeho pozíciou v konkrétnych historických a kultúrno-spoločenských reláciách. Pretože napätie medzi "ideálnym" a "reálnym", odrážajúce sa tak či onak vo významovej štruktúre literárneho diela týchto čias, bolo vlastne jedným z prejavov základnej kultúrno-typologickej opozície, do ktorej vstupoval slovenský autor už tým, že sa rozhodol vskutku byť slovenským spisovateľom /mal totiž "reálnu" možnosť stať sa aj iným než slovenským spisovateľom, ako o tom svedčia napr. maďarské básnické prvotiny Hviezdoslava/: ide o opozíciu medzi "vlastnou" a "cudzou" kultúrou, pričom tento druhý pól sa v daných historických podmienkach, /najmä od polovice sedemdesiatych rokov, teda od zrušenia slovenských kultúrnych inštitúcií - Matica slovenská, tri slovenské gymnáziá - peštienskou vládou/ musel pociťovať ako výrazne nepriateľský nielen v ideologickej, ale priamo v životne existencijnej rovine, teda v podobe reálnej skutočnosti. Nie div preto, že umelecká literatúra, ktorá prakticky jediná reprezentovala vyššiu duchovnú aktivitu vlastnej kultúry / a teda i jej nositeľa: vlastného národa/, usilovala sa pôsobiť tak, aby z jej kultúry eliminovali všetky prvky, hodnotené ako pozostatky slabého ako nežiadúci import kultúry cudzej, nepriateľskej: jej kritický pátos sa obraciel proti sociálnopsychickým i mravným rezíduám

feudálnej kultúry, či už majú podobu vyslovene škodcovej roly aristokraticky-džentrických prejavov národne cudzej či odnárodnenej šľachty alebo anachronickú podobu tzv. zemianskej spoločenskej výlučnosti /pyšné vyvyšovanie sa drobnej dedinskej "šľachty" nad ostatnú sedliacku poľnohospodársku/. Tradičný ideový demokratizmus novodobej slovenskej literatúry - vyplývajúci z historického faktu, že sa jazykovo i esteticky konštituovala ako ideologická zložka národného hnutia, rozvíjajúceho sa v protifeudálnom zápase - dostáva takto nové kultúrno-spoločenské potvrdenie aj "realistickou" koncepciou vzťahu ku skutočnosti.

Z predchádzajúceho výkladu je zrejmé, že pojem "realizmu" tu chápeme jednak v literárno-vývinovom kontexte ako pomenovanie viditeľne novej etapy v rozvoji slovenskej literárnej aktivity v 19. storočí, a jednak v kultúrno-spoločenskom kontexte ako pomenovanie určitého typu kultúrnotvorného reagovania literatúry na historicky danú skutočnosť. Oba tieto kontexty vytvárajú potom nielen konkrétny literárno-umelecký a sociálnohistorický priestor, stimulujúci aktivitu realistickej generácie, ale zároveň znamenajú aj jej objektívne limity, "zakódované" v samom národnom štáte. Slovenského spisovateľa tých čias: z jednej strany tu stojí nevyhnutnosť, ale aj subjektívne odhodlanie pokračovať v stavbe "chrámu slovenskej literatúry", započatej predkami, a z druhej strany rovnako nevyhnutne pociťovaná povinnosť chrániť kultúrnu osobitosť, svojskosť, t. j. národnú čistotu línií tejto stavby pred rušivými vplyvmi "cudzej" /nepriateľskej/ kultúry. Protirečenie medzi nevyhnutnosťou rozvíjať a povinnosťou konzervovať je teda najpríznačnejšou črtou v duchovnej fyziognómii predstaviteľov našej realistickej generácie, ktorí ešte vždy

plnia poslanie skôr "etaviteľov" ako "obyvateľov" slovenskej literárnej budovy.

Cez filter tohto protirečenia prijímajú sa alebo odmietajú podnety z medzinárodného literárneho kontextu: napr. prijíma sa Turgenev, no odmieta sa Zola ako čosi, čo "potrebuje pre život snáď len malá čiastka ľudského spoločenstva, a najmenej spoločenstvo pod Tatrami" /Jozef Škultéty v Kritických listoch, Orol 1880/. Na báze tohto protirečenia sa skompletizúva umelecká štruktúra slovenskej literatúry, jej žánrová paleta, kompozičná výstuž aj inventár štylistických prostriedkov. Z toho istého protirečenia vyplýva rad konkrétnych kultúrnotypologických opozícií, charakteristických pre "národnú" špecifickosť slovenského literárneho realizmu. /Okrem už spomenutej opozície "ideálnosť - reálnosť" možno ešte menovať ďalšie: "národnosť - kozmopolitickosť", "artistickosť - folklórnosť", "syntetickosť - analytickosť"./ Ich prítomnosť v konkrétnej literárnej tvorbe nieraž neruší jej vyššiu slohovo-historickú totožnosť, naopak: kladné znamienko, viac alebo menej dôrazne položené vždy na prvého člena každej z týchto opozícií, pomáha utvárať z individuálne rozdielnych umeleckých riešení Vajanského, Hviezdoslava i Kukučína určitý dobový celok, určitý vnútorne diferencovaný kultúrny organizmus s nepopierateľne dominantným postavením v slovenskej literatúre poslednej tretiny 19. storočia.

Ak sa ešte raz vrátime k obraznej formulácii Vajanského, môžeme povedať, že každý z trojice veľkých predstaviteľov slovenského literárneho realizmu, budujúc svoj neopakovateľný umelecký svet, podstatne prispel k postaveniu toho "posvätného" areálu slovenskej literatúry, ktorý sa aktivitou niekoľkých /dvoch či

roch/ literárnych generácií 19. storočia stal natoľko nepopierateľnou kultúrnou skutočnosťou, že mohol fungovať nielen ako symbol, ale priam ako hmatateľná záruka objektívnej historickej existencie národa. No práve dosiahnutie tejto "nepopierateľnosti" slovenskej literatúry ako osobitého kultúrno-typologického celku sa stalo na prelome 19. a 20. storočia naliehavým kultúrnym i literárnym impulzom, volajúcim po nových ideových a umeleckých riešeniach. Do "kotlovej" budovy národnej literatúry prichádzajú totiž noví obyvatelia, ktorí sa v nej nemienia pokladať iba za poďnájomníkov, i keď sa už nemôžu cítiť jej "stavitelmi". Preto sa sústreďujú na zmenu literárneho "interiéru". S príchodom 20. storočia a s nástupom novej literárnej generácie sa začína proces "prehodnocovania" odkazu realisticko-generácie, proces "modernizácie" slovenskej literatúry.

Svetozár Hurban Vajanský /1847-1916/ básnik, prózaik, literárny kritik, publicista, redaktor politického orgánu slovenského národného hnutia "Národné noviny".

Hviezdoslav /vl. menom Pavol Országh, 1849-1921/, básnik, autor rozsiahlych lyrických cyklov, veršovaných epických i dramatických diel, prekladateľ Shakespeara, Goetheho, Schillera, Puškina, Lermontova, Mickiewicza, Słowackého, Petőfiho, Aranya a Madáchu.

Martin Kukučín /vl. menom dr. Matej Bencúr, 1860-1928/, prozaik, autor množstva poviedok a niekoľkých románových kompozícií.

Jozef Škultéty /1853-1948/, literárny kritik a historik, organizátor literárneho života, editor, redaktor mesačníka "Slovenské pohľady".

**Najmladšia generácia
súčasnej
slovenskej prózy
J. ŠTEVČEK**

Jedným z najtypickejších predstaviteľov súčasnej slovenskej prózy je Peter Jaroš, autor deviatich prozaických kníh, z ktorých posledná /Pýr/, vyšla koncom minulého roku. Teda autor plodný, píšuci ľahko, miestami až ľahostajne, so širokým tematickým registrom, vymedzeným napr. poloseurrealistickou prózou Menuet, paródiou na folklór /presnejšie povedané na jeho nedávne vynášanie, oprašovanie a ponúkanie pod cenu/ v knihe Krvaviny, nežnou spomienkou na detstvo prežité v rázovitom podtatranskom mestečku Hybe /oppidum Hybe, liaheň slovenských národovcov a vzdelancov protestantskej proveniencie/ vo zväzku Až dobehneš psa a konečne knižkou Pýr. Je to register príliš široký, ba priam podozrivo pestrý, vyvolávajúci skepsu alebo úsmev, keby... keby za touto ľahostajnosťou k téme, k fabule, k postavám nebolo niečo, čo robí rozprávanie tohto prozaika príznačným, ba naliehavým. V Jarošovom rozprávaní a dokonca v jeho osobnosti je akýsi rozpor medzi dedinskou minulosťou a vzdelanou mestskou /bratislavskou/ prítomnosťou, medzi zážitkami hybianskeho chlapca a absolventa filozofickej fakulty a vyhraneným záujmom o nadrealistickú poéziu. Jaroš odmieta dedinu ako predstavu o romantickom zdraví, spokojnej živelnosti a dokonca aj štýlovej múdrosti; naopak, vidí ju bez realistickej drobnokresby, ako intelektuálny problém, ako príležitosť ku groteskným scénam a makebrálnym ladením, k rabelaisovsky nevybraným vtípom, k paródii životnej múdrosti starcov, k vyprávačským saltém mortale, keď sa vážna scéna náhle zmení v úšklabok, keď sa všetko, čo donedávna dedina predstavovala pre slovenský duchovný život, mení v mámiivú frašku. Samozrejme, že v takom posune tradičnej témy a tradičného zážitku sloven-

ského vzdelanca nie je nič zloomyseľné alebo chorobné. Myslím, že tu ide o generačný zážitok dnešných trideiatnikov, o spôsob vnímania hodnôt, ktoré stratili na sile a zvuku, o pokus usídlit' sa v atmosfére mesta potlačením nostalgie po vidieku, po detstve. Súčasne tu ide o intelektuálnu reakciu na duchovnú polohu prózy a vlastne celej kultúrnej oblasti v poslednom desaťročí.

Je tu ešte jeden autor, ktorý výrazne stelesňuje podobnú tendenciu: Pavol Hrúz, autor dvoch prozaických kníh, známy však predovšetkým rozsiahlou knihou noviel s názvom Okultizmus a poviedkami uverejňovanými v posledných rokoch v Slovenských pohľadoch. Hrúzova próza je nápadná, rovnako ako je to u Jaroša povrchovou možnosťou, ktorá však dáva znať, že je vo svojom hĺbkovom sujete zraniteľná, fragilná, krehká rafinovanou senzibilitou. Hrúzovi viac než Jarošovi sú prístupné skutočné morálne problémy, aj keď maskované ľahkou grotesknosťou povrchu, a je mu vlastná aj väčšia rozprávačská disciplína a jemnosť výrazu. Ale aj on chce postihnúť skutočnosť okolo seba v lomenom zrkadle vážnosti a paródie, bez toho, aby svet a obsah jeho príbehov odkazoval k nejakej dvojzmyselnej morálke. Hrúz žije na strednom Slovensku, v Banskej Bystrici. Jeho slovník je zasiahnutý miestnymi výrazmi, jeho próze s nimi počíta a do istej miery na nich stojí. Sú to však slová a výrazy plné hutnosti a krásnej lapidárnosti jazyka napojeného blízkou dedinou. Hrúz práve tak ako Jaroš predovšetkým rozpráva svoj príbeh z malého mesta a dediny; aj on vie byť groteskne lyrický, ale na rozdiel od Jaroša je jemnejší v kontrastoch, a jeho zámer /možno neuvedomely/ usídlit' sa vo svete, definovať sa cez videné, počuté

■ vnútorne zažité mu vychádza ako brilantná próza značnej štýlovej čistoty.

A tak by sme oboch týchto prózaikov mohli označiť predovšetkým za rozprávačov. Ich živlom je rozprávanie, ak máme už hovoriť o tradičnej živelnosti slovenskej prózy. Nejde tu už iba o postavy a deje, a možno, že už vôbec o ne nejde. Ide o to, zachytiť pocit sveta, nedefinovateľný, logicky nepostihnuteľný, v logike rozprávania. Rozprávanie, je mierou skutočnosti, nie neopak. Ono ju tvorí a nezáleží na tom, že sa táto vytvorená skutočnosť javí ako heterogénna, zložená z protichodných prvkov páťosu a paródie. Rozprávanie, zdanlivo improvizované, ktoré porušuje nielen logiku miesta a času, ale aj epickej situácie a charakteru, stáva sa stavebným kameňom tejto prózy a miestami jej zmyslom. Slovenská próza, tradične pripútaná k téme, ako to o nej svojho času konštatoval už Karel Čapek, opúšťa náhle túto bezpečnú základňu a vydáva sa nepreskúmanou, dobrodružnou cestou k plnému estetickému zážitku. Nejde tu už ani o slovo a atmosféru, ako to bolo kedysi v slovenskej lyrizovanej próze (Chrobák, Figuli), ale o zážitok z toku rozprávania a nepredvídateľnosti jeho cesty.

V tejto súvislosti uveďme autora, ktorý vyostruje naznačené tendencie súčasnej slovenskej prózy celkom zámerne, dávajúc naplno vyznieť jednak téme, ktorá je u neho silne autobiografická, jednak rozprávaniu ako autonómnejmu živlu. Rudolf Sloboda, autor románu Narcis, ďalšieho románového diela Britva, noviel Uhorský rok, Šedé ruže a prózy s názvom Romaneto Don Juan, dospel v poslednom čase celkom logicky k epike, ktorá je, alebo by aspoň mala byť, vyjadrením najosobnejšieho z osobného, pa-

mätou. Pamäti sú v súčasnej slovenskej próze veľmi frekventovaným druhom. Píšu ich básnici /Smrek, Poničan, Lukáč/, prozaici /Urban/, prozaici i básnici /Plávka/, čo si môžeme vysvetliť objektívne tým, že slovenská spoločnosť stále prechádza fázou sebauvedňovania, sebapoznávania, a potom možno tým, že pamätami sa nahrádza už tradičný nedostatok spoločenského románu. Sloboda, ktorý bol vo svojej próze až príliš autobiografický, až do intimit, píše v poslednom čase prózu s názvom Pamäti, parodickú už v názve, ale najmä svojím zmyslom. Slobodovi už nezáleží na súvislosti epickej fabuly. Pre neho je platná len súvislosť vnútorného zážitku, ktorý však fabulu láme, drobí, travestuje. Na torzovitých príbehoch z vlastného života /alebo celkom vymyslených postáv, podobných polosurrealistickým homunkulom z niektorých Jarošových próz/ rozvíja však Sloboda krásu a jemnosť štýlu, svoju príslovnú pohotovú výrečnosť, sklenutú do prekvapujúcej gnómy alebo lyrického obrazu. Skutočnosť Slobodovej prózy je fantazmagorická fabula súmerne ne-logická. Ale štýl, dobrý štýl, vznikajúci ako povedal Marcel Proust, len z určitého komplikovaného životného pocitu, je veľkou zbraňou tohto prozaika, pohybujúceho sa po bratislavských uliciach a kaviarňach s naivnou tvárou umného dieťaťa. Sloboda tiež študoval filozofiu ako Jaroš, ale filozofické školenie je u neho zjavnejšie. Uvedomil si, že skutočnosť, ktorú prežívame vo svojich zážitkoch, je už sama osebe veľmi komplikovaná, a pocit skutočnosti, ktorým pôsobí jeho próza cez všetky nereálne motívy, vyplýva predovšetkým z rozpornej dvojakosti našich zážitkov, fixujúcich i popierajúcich skutočnosť. Sloboda tak vo vzrchovej miere stelesňuje obe tendencie súčasnej slovenskej

prózy, akási ľahostajnosť a náhodnosť epickej témy a súčasne uvedomelé rozprávačstvo.

Nechcel by som však vzbudiť dojem, ako by slovenská próza bola dnes zasiahnutá zbytočným a dočasným experimentovaním. Myslím, že o to nejde ani v dielach uvedomelých autorov. Niektoré z ich kníh by sa dali vybrať a predstaviť českej verejnosti ako diela reprezentačné a vôbec nie lokálneho charakteru. Napokon francúzska próza, ktorá môže byť meradlom určitých tendencií dnešnej európskej literatúry, je tak isto zasiahnutá snahou rozpracovávať samostatné rozprávania a v jeho prizme obzvláštniť epickú skutočnosť a hľadať v nej zmysel /o tom svedčí napr. kolokvium o súčasnom románe, zhrnuté v knihe *Le roman contemporain*, Strasbourg, 1970/.

V súčasnej slovenskej próze sú však autori, ktorí obe nariadené tendencie zjednocujú, syntetizujú. Prvý z nich je Vincent Šikula, ktorý po dielach *Možno si postavím bungalow*, *Na koncertoch sa netlieska*, *S Rozarkou*, *Nenájdeš na každom vršku hostinec*, *Povetrie*, sa v poslednom čase pustil do dvoch románov, z ktorých jeden je už dokončený. Časť jedného z nich bola publikovaná pod názvom *Ornament* v časopise *Slovenské pohľady*.

Šikulova próza pôsobí tiež dojmom akejsi náhodnosti témy. Táto téma však nie je náhodná v okruhu skutočností, ktoré autor predstavuje, ale v tom, ako s témou zaobchádza. Tak v určitých partiách dosiaľ republikovaného románu *Ornament* nachádzame tematické bloky, o ktoré sa môže bezpečne oprieť čitateľova vnímavosť - natoľko sú vo svojom celku súrodé - ale tieto bloky sú vyplnené takým ohromujúcim množstvom detailov, takou jemnosťou postrehov o popisovanej vecnej skutočno-

sti i vnútornom svete hrdinov, že čitateľ nepozorovane prechádza od témy opäť k zážitku samotného rozprávania, ktoré zdieľanlivo celkom ľubovoľne, pripína sa k veciam a k novým a novým vynorujúcim sa a miznúcim postavičkám. Šikula patrí k tým šťastným talentom, ktorým téma akoby sama plynula z púheho faktu rozprávania. V dôsledku toho nie je rozprávanie len v slovach, ani v pekných vetách, v "lyrických ériách", ale v počte, ktorý zachytí len skutočne kultivovaný čitateľ /a k takej sa obraciame/, že rozprávaná skutočnosť "existuje", ale len ako produkt práve sa odvíjajúceho rozprávania. Epická skutočnosť u Šikulu je jednotná, kohézna. Jeho próza je skutočným svetom, ale aj niečím, čo závisí len od našej schopnosti počuť rytmus rozprávania a vnímať ho ako svojprávny život.

O Šikulovi sa právom hovorí, že sa úspešne pokúsil preniesť Švantnerovu prózu naplnenú mystériom stredoslovenských hôr a ich obyvateľov, do inej oblasti Slovenska, do jeho západnej časti. A skutočne v Šikulovi je niečo, čo silne pripomína Švantnerovu schopnosť vytvoriť atmosféru silnú ako dúšok pramenitej vody, ako bezprostredný zážitok. Šikula je však, zhodne so svojimi generačnými druhmi, zdanlivo menej koncentrovateľný rozprávač, pomalší v rozvíjaní príbehov, ironickejší než Švantner, ale porovnateľný s ním v schopnosti vytvoriť autentické prostredie, za ktoré autor ručí svojou osobnosťou. Šikula je autor harmonický, zrelý, istý svojím gestom, hľadajúci však tému, ktorá by plne vyjadrila to, čo poznal zo sveta. Nedivili by sme sa teda, keby aj jeho téma bola nabudúce prevažne autobiografická.

Chcel by som však signalizovať aj ďalšieho autora tejto

šikulovskej tendencie, ktorý zatiaľ knižne nedebutoval. Ak Šíkula preniesol švantnerovskú prózu na západné Slovensko, Ivan Habaj sa ju pokúsil transplantovať do samotného stredu dvoch etnických skupín, slovenskej a maďarskej - na južné Slovensko. Habaj je však Slovák, jeho rodičia žili pomerne dlho na slovenskom etnickom ostrove obklopenom maďarským obyvateľstvom. Habaj vo svojich prózach vystihol nielen túto zvláštnosť slovenského územia, územia našej republiky, ale predovšetkým niečo, čo toto prostredie charakterizuje podstatne. Habaj rozpráva príbehy z vojny aj z obdobia po vojne a vystihuje tragédie, spôsobované častými presunmi hraníc, zmenami politického prostredia, ale predovšetkým spomalený rytmus, ktorým dýcha táto krajina, dych južnej zeme, spoločný pre všetkých, odolný proti času, proti zmenám, hlbokým pôsobením periodického času prírody. Ľudia u Habaja sú determinovaní prírodným živlom, ale sám tento život je "trpezlivý", aj keď niekedy nemilodarý /povodne v okolí Dunaja/, vrhajúci človeka proti jeho časovej existencii a konfrontujúci ho s pomalým tempom prírodného pohybu.

A čo je v jeho próze švantnerovského alebo šikulovského? Schopnosť vytvoriť atmosféru jednoduchými, ale zrejme vypočítanými prostriedkami rozprávania. V Šíkulovi a Habajovi, ktorý píše príbehy zdanlivo až kalendárové jednoduché, je niečo z toho napätia, ktoré vedel svojím vzrušeným rozprávaním vyvolať Švantner, medzinárodne uznávaný slovenský prozaik, ale je v nich aj niečo z novej generačnej ležérnosti a zdanlivej ľahostajnosti, nezainteresovanosti.

Na záver by sme si mohli položiť otázku, čo s inými generáciami v slovenskej próze. Odpoveď je stručná: generácia zre-

lých štyridsiatnikov a päťdesiatnikov alebo pripravuje väčšie diela /napr. Bednár/, alebo sa sústreďuje na iné oblasti prózy /Mináč/. Prípadne píše pamäti, tie skutočné, nefingované /Plávka, Urban/. Ale to sú už starší autori, u ktorých samotná životná skutočnosť je dobrým dôvodom k rozumovaniu, k post-scriptu.

**Z problematiky
výskumu
slovenských nářečí**
J. ŠTOLC

Medzi jazykovednými disciplínami, ktoré sa venujú výskumu slovenského jazyka, všetkých jeho foriem a útvarov, stojí dialektológia na poprednom mieste. Pretože predmetom dialektológie sú nárečia ako útvary viazané na územie, čas, etnikum, na spoločenské prostredie a na všetko, čo s tým bytostne a bezprostredne historicky súvisí, vidíme v dialektológii vedeckú metódu, ktorá vynikajúcim spôsobom odкрýva genézu, vývin a postupný rozvoj slovenského jazyka ako vnútorne variabilného komplexu v jeho prirodzenej tvérnosti, ktorá sa vyformovala spontánne ako dorozumievací nástroj v živote svojho nositeľa v priamej závislosti od spoločenského a životného prostredia v najširšom slova zmysle.

Jeden z cieľov nášho dialektologického výskumu je odkryť doteraz málo známe alebo neznáme fakty a materiály a na ich základe postaviť pozitívne dejiny slovenského jazyka, t. j. predstaviť obraz o vývoji všetkých jazykových zložiek počnúc od najstarších čias a osvetliť ich zástoj v dejinách národa. Výskum dialektov vedie k poznávaniu základných bytostných koreňov jazyka, ktorými preteká krvný obeh všetkých ostatných útvarov národného jazyka.

Slovenské dialekty sú značne pestro diferencované. To svedčí o tom, že spontánny čiže prirodzený, od spoločenského a hmotného prostredia závislý vývin slovenského jazykového komplexu bol veľmi zložitý. Analýza terajšieho stavu slovenských nárečí s použitím príslušných analytických, konfrontačných a porovnávacích metód ukazuje, čo to vlastne slovenský jazyk je, v čom je jeho originalita, aký je jeho vzťah k susedným jazykom a aké je jeho miesto medzi slovanskými jazykmi.

Slovenské dialekty už oddávna pútali pozornosť popredných slavistov v minulosti počnúc J. Dobrovským. Ale už aj predtým významní slovenskí vzdelanci pripomínajú prednosti slovenského jazyka, vychvaľujú jeho starobylosť, čistotu, bohatstvo, výraznosť a iné dobré vlastnosti. Pripomeňme aspoň niekoľko mien: Vavrínek Benedikt z Nedožier /Grammatica bohémica 1603/, Daniel Sinapius Horčička /Neoforum latino-slovencium 1678/, Matej Bel /v úvode k Doležalovej Gramatike 1732/, Alexander Máčaj /Chleby prvotín 1717/ a mnohí iní si uvedomujú potrebu kultivovať slovenský jazyk. Odôvodnenie tohto snaženia nachádzajú v domácej ľudovej reči, ktorá im bola materinskou rečou. Vedomie dialektickej diferencovanosti vyatupuje do popredia už u M. Bela /Notita Hungariae novae 1742/, kde v svojom rodnom kraji na južnom strednom Slovensku spomína odlišnosť nárečia tzv. krekáčkeho /v Gemeri/ a trpáckeho /v Malohonte/. Podobne veľkú diferencovanosť nárečí svojho rodného kraja /v Gemeri/ si uvedomuje Ladislav Bartolomeides. Výrazný je výrok popredného príslušníka Bernolákovej školy Antona Benčíča /1791/, že by mohol hovoriť o "rozličnom spusobe slovenskej reči", lebo vie, že ináč sa hovorí v Prešporskej, ináč v Nitrianskej, ináč v Abaujskej stolici a všade tento "spusob" je "materinský". Tu sa prejavuje nielen vedomie členitosti, ale aj vedomie spolupatričnosti všetkých troch nárečových typov: stredného, západného a východného.

Dialektická diferencovanosť slovenčiny budila záujem mnohých ďalších vzdelancov i jazykovedcov a učencov /Jur Ribay, P. J. Šafárik, J. Kollár, L. Štúr, I. I. Šreznevskij, O. M. Božanskij, A. M. Seliščev a i./, Niektorí z nich sa pokúsili aj o klasifikáciu slovenských dialektov. P. J. Šafárik /Ge-

schichte der slavischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten, Ofen 1828, 375-376/ síce hovorí o troch hlavných nárečiach a pomenúva ich ako vlastné/t.j. stredná slovenčina, moravsko-slovenské nárečie /t.j. západoslovenské/ a poľsko-slovenské nárečie /t.j. východoslovenské/. Do týchto troch skupín začleňuje podrečia: nemecko-slovenské /v benátskych mestách/, maďarsko-slovenské /na slovenskom juhu a na Dolnej zemi/, rusínsko-slovenské /východné/ a srbsko-slovenské /v Báčke/. V zásade takto delili slovenské nárečia aj Ján Kollár /Hlasové o potrebe atď. 1846, 101-105/ a Michal M. Hodža /Epigenes slovenicus, 1847, 17/.

Avšak prvú čiastočnou znalosťou materiálu podloženú klasifikáciu podľa charakteristických znakov podal A. V. Šembera /Základové dialektologie československé 1864/. Koncom 19. storočia Fr. Pastrnek podáva prvú charakteristiku slovenského zvukoslovía na materiáli dovtedy uverejnených folklórnych textov /Kollárových Zpíevaníek, F. Dobšínskeho Frostonárodných ľudových rozprávok - v spise Beiträge zur Lautlehre der slowakischen Sprache in Ungarn, Wien 1888/. Od r. 1892 zhromažďuje Fr. Pastrnek metódou korešpondenčnej ankety materiál rovno zo slovenských dialektov v teréne. Ale pre nedostatok primerane vyškolených terénnych spolupracovníkov akciu v r.1897 zastavil a o čiastočných jej výsledkoch podával správy. /Slovenské pohľady 1893-1897/.

Od r. 1892 slovenský lingvista Samo Czambel sám osobne zapisuje materiál v teréne. Mal na mysli materiál spracovať v kompéndiu Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jazykov. Toto kompéndium malo mať štyri diely: I. materiály,

II. analýza gramatiky, III. analýza slovného fondu, IV. súhrn poznatkov a vymedzenie postavenia slovenčiny v rodine slovenských jazykov. Z tohto kompendia vyšiel iba jeden zväzok I. dielu, a to materiály z východoslovenských dialektov /1906/.

V rokoch 1921-1938 výskum slovenských nárečí organizoval prof. Václav Vážný. Jeho korešpondenčná anketa mala značný úspech. Získal materiál asi z 1000 obcí podľa dotazníka, ktorý mal 26 častí. Na základe tohto materiálu vypracoval mnoho štúdií o jednotlivých jazykoch a syntetický obraz o členení slovenských nárečí s bohatou mapovou prílohou /Slovensá nářečí, Čs. vlastivěda III, 1934/. Okrem toho mal Vážný v úmysle svoje podujatie dovŕšiť atlasom, ktorý mal obsahovať 241 máp, na ktorých chcel zobrazit charakteristické fonetické, morfológické i lexikálne javy.

Vážneho anketa dala impulz k monografickému výskumu dialektických celkov. Od J. Stanislava Liptovské nárečia /1932/ sú prvou modernou krajskou monografiou. Vážneho žiaci a spolupracovníci po r. 1932 publikovali väčšie množstvo štúdií a charakteristik dialektických javov takmer z celého jazykového územia /J. Štolc, E. Pauliny, Š. Tóbiš, J. Orlovský, L. Šimovič, J. Béder, A. L. Arany a i./.

Nová etapa vo výskume sa začala po vojne r. 1945. Organizačným centrom sa stal Jazykovedný ústav Slovenskej akadémie vied a niesla sa vo dvoch smeroch: a/ Pokračovalo sa v monografickom výskume, b/ podnikol sa nový výskum v teréne pre atlas slovenského jazyka.

V r. 1947 pripravili E. Pauliny a J. Štolc nový Dotazník pre výskum slovenských nárečí /Atlas slovenského jazyka/. Na

v lete 1947 sa začal výskum a do jesene r.1951 sa zbral úplný materiál z každej slovenskej obce na súvislom jazykovom území, t. j. získalo sa 2683 kompletne vyplnených dotazníkov. V dotazníku bolo 1960 slov, v ktorých sa ukazuje okrem fonetických aj 590 diferencií morfológických, 75 slovo tvorných a asi 200 diferencií lexikálnych. Tento materiál sa stal východiskom pri spracovaní Atlasu slovenského jazyka. Materiál sa skartografoval na mapách a podrobným miestopisom a na základe týchto máp sa vyhotovil atlas v jeho publikovanej podobe.

Atlas slovenského jazyka /ASJ/ je rozdelený na 4 diely. Prvý obsahuje vokalizmus a konzonantizmus /vyšiel v jeseni 1969/. Druhý diel obsahuje flexiu /je vo výrobe/. Tretí diel obsahuje tvorenie slov /je pred dokončením/. Štvrtý diel obsahuje lexiku /je pred dokončením/.

Rozdelenie atlasu na štyri diely umožnilo uplatniť v celom diele systematické usporiadanie podľa javov, vyhnúť sa komplexnému kartografovaniu celého slova so všetkými na ňom existujúcimi diferenciami bez ohľadu na to, do ktorého úseku jazykovej stavby patria. Pri kartografovaní sa teda uplatnila metóda analýzy hesla. V prvom diele atlasu sa zobrazuje 15 vokalizmických a 14 konzonantických javov v 29 kapitolách. V druhom diele sa kartografovali len diferencie vo flektívnych morfédoch. Podobne v treťom diele predmetom kartografovania sú slovo tvorné sufixy a v štvrtom diele lexikálny základ /lexémy/ alebo sémantické jednotky /semémy/.

V ASJ sa uplatňuje dôsledne zásada analýzy slova. Na jednej mape sa zobrazuje na konkrétnom slove iba jeden diferenco-

vaný element /jav/, a to i vtedy, keď je v slove viac diferen-
 covaných elementov, ktoré patria do rôznych systémových súvi-
 slostí a sú vo vzájomnom heterogénnom vzťahu /napr. vokalicke,
 konsonantické, morfológické a pod./. Keby sa takéto heterogénne
 elementy skartografovali na jednej mape, výsledný obraz by bol
 nevyhnutne natoľko zložitý, že by bol celkom neprehľadný. Okrem
 toho by nebolo možné v atlase uplatniť nijaké logické rozdele-
 nie látky. Naša zásada analýzy slova umožnila vypracovať mapy,
 ktoré možno bezprostredne a priamo používať a navzájom ich po-
 rovnávať podľa homogénnych celkov. Napríklad: Slová s jedným
 diferencovaným javom: *mox-max-mex*, *deči-detí-dzeci*, *gazdovia*,
-ová, *-ée*, *-ie*, *-e* atď. ep. Slová s dvoma heterogénnymi diferen-
 covanými elementmi: vokalickeý a konsonantický: *māso-maso-meso-*
miaso atď., ale *māso-masao* ep.; flektívny a konsonantický: *lok.*
sg. voze-vože-vozi a pod.

Princípom vedeckého skúmania javov je analýza a syntéza.
 Analýza dialektického materiálu a utriedovanie jednotlivých
 elementov do homogénnych radov a skupín poskytuje pohľad
 na situáciu javu ako celku realizovaného ne množstve konkrét-
 ných slov /reprezentantov/ a vedie priamo k systemizujúcemu
 úsudku, otvára cestu k výkladu a teoretickému zdôvodneniu.

Analytické zobrazovanie zemepisnej situácie diferencova-
 ných javov vyžaduje aj kartografickú syntézu. Na analytickej
 mape sa vyznačuje rozsah všetkých foriem toho istého javu na
 jednom slove pomocou odlišných symbolov. Na syntetickej mape
 sa vyznačuje zemepisný rozsah jednej formy toho istého javu
 na mnohých slovách pomocou izoglos. Takáto mapa veľmi výrazne
 poukazuje rozptýl hraníc jednej formy v rôznych slovách. Pri

lingvistickom vyhodnocovaní táto skutočnosť má zásadný význam, pretože odkrýva rôzne stránky, ktoré podmieňujú vývinový proces, resp. priam genézu istých javov.

Zobrazenie situácie diferencovaného javu na jednom slove a na jednej /analytickej/ mape má nevyhnutne statický charakter. Až keď sa takáto mapa zaradi do súvislosti s inými mapami, vystúpi do popredia procesálny moment, dynamickosť javu. Po konfrontácii tohto obrazu so spoločenskými okolnosťami možno odhaliť mimojazykové okolnosti, ktoré podmienili a spolupôsobili pri určení smeru jazykového procesu a ktoré ho doviedli do stavu, v ktorom ho dialektológ u istej reprezentatívnej osoby na istom mieste a v istom čase zaznamenal.

Atlas slovenského jazyka pokladáme za jedno zo základných diel o slovenskom jazyku. Jednako nie je to dielo, ktoré by vyčerpávalo pracovnú náplň slovenskej dialektológie. Atlas vyznačuje v základných črtách rámec, ktorý bude treba naplniť ďalším podrobným materiálom. V atlase nemožno dopodrobna zachytiť všetko, čo je v nárečovom fonde dôležité jednak so zreteľom na vnútorný charakter nárečia, nárečových skupín, jednak so zreteľom na vonok, na externé vzťahy k susedným nárečiam a príbuzným susedným jazykom. Rátame s tým, že sa bude i naďalej intenzívne pokračovať v dôkladnom a úplnom monografickom opise územných celkov i jednotlivých javov.

Završením terajšej etapy výskum slovenských nárečí a syntézou dosiahnutých poznatkov má byť syntetická slovenská dialektológia, na ktorej sa intenzívne pracuje. Vyťažia sa všetky doterajšie poznatky o stave jednotlivých zložiek jazykovej

stavby, upresní sa obraz o územnej členitosti nárečových skupín a menších celkov. Vyhodnotia sa údaje lingvistickej geografie so zreteľom na vzájomnú súvislosť diferencovaného jazykového celku vzhľadom dovnútra i vzhľadom navonok, z aspektu vzťahu slovenského jazyka a jeho jednotlivých javov k susedným slovanským jazykom. Dnes pri existencii dialektologických opisov atlasových prác možno celkom spoľahlivo nastúpiť a využiť lingvistickej geografie cestu na riešenie tejto otázky. Rozpätie našej dialektológie je už teraz značne veľké do šírky i do hĺbky. Rozrastá sa znalosť materiálu, a to umožňuje prehĺbovať aj metódy systematického spracovania a hodnotenia javov.

Čím ďalej tým viac sa poznáva, že problémy slovenského jazyka z chronologických, interne jazykových /systémových/, spoločenských a iných ešte aspektov nielen možno, ale navyhnutne treba posudzovať na tej istej úrovni, ako sa posudzujú problémy ostatných národných jazykov. Pri štúdiu jazykov so starou alebo staršou spisovnou tradíciou sa história jazyka rekonštruuje na základe materiálu písomných a literárnych pamiatok. Jazyky, ktoré nemali starých literárnych pamiatok, staršia jazykoveda nepokladala za plnoprávne národného jazyka. Toto stanovisko historizujúcej jazykovedy je práve nehistorické preto, že implikuje tézu o nemeniteľnosti jazykových celostí, tézu o neexistencii zániku starých a vzniku nových jazykových útvarov, ako dorozumievacích prostriedkov spoločenských celostí, ktoré, ako dobre vieme, nie sú nemeniteľné.

Dialektické štúdium vynikajúcim spôsobom pomáha osvetľovať historické procesy, ktoré sa v jednotlivých zložkách jazyka

odohrali. Ak sa tieto poznatky konfrontujú s materiálom doloženým v písomných pamiatkach /ktorých napokon aj my máme celé mapy/ a vezme sa pritom do úvahy charakter hmotnej a duchovnej kultúry a k tomu ešte sídlíštné dejiny, rozvoj výroby a hospodárstva a celý spoločenský pohyb, ktorý s tým súvisí, dostaneme plastický obraz o genéze a rozvoji slovenského jazyka v jeho územne diferencovaných útvaroch. Ony sú výsledkom spontánneho, osobitnými spoločenskými okolnosťami v najširšom slova zmysle podmieneného viacstoročného súvislého vývinu na historickom území v nepretržitej generačnej súvislosti.

Neraz sa poukazuje na to, že vzdialenosť medzi jednotlivými dialektickými slovenskými typmi je veľká. To platí, ale len interne. Donedávna pri klasifikácii slovenských nárečí a ich územnom členení sa vyznačené hranice pokladali za naozajstné hranice v užkozmysle slova. Isté charakteristické javy sa vykladali izolovane a bez náležitého prizerania na ich situáciu na celom území. Syntetické zobrazenie dôležitých javov v Atlase slovenského jazyka ponúka nový pohľad na túto vec. Syntetické izoglosové mapy ukazujú, že vlastne niet presne ohraničených uzavretých celkov, že izoglosy vyznačujúce hranice napr. reflexov za jery v jednotlivých slovách sa rozkladajú vlastne po celom území a vytvárajú veľmi zložitú sieť čiar. Táto zauzlená situácia je aj pri iných závažných javoch, ako napr. pri reflexoch za pôv. nosovku *ę*. Syntetické mapy na jednej strane síce rozbiehajú tradične chápané uzavreté miestne celky. Ale na druhej strane spájajú celé jazykové územie v jedno vnútorne komplikované zauzlené kľbko, ktoré sa navonok vo vzťahu k susedným príbuzným jazykom vyníma ako originálny, osobitný

typ. Jednotlivé interne vydeľujúce sa časti nemožno dobre a bez zvyšku priradiť žiadnemu inému susednému jazykovému typu.

Stojí pred nami v ďalšej fáze výskumu slovenského jazyka významná úloha: štúdium slovenského jazyka v konfrontácii s ostatnými slovenskými jazykmi sub specie výsledkov, ku ktorým dospela naša lingvistická geografia. Dnes v čase plného rozvoja tejto disciplíny ako metódy výskumu v horizontálnej rovine, v územnej kontinuitate, možno s náležitou teoretickou pripravenosťou a s plnou zodpovednosťou spomenutý konfrontačný výskum na širokej báze dialektov robiť. Doterajšie sondy prekvapujú a svedčia o tom, že vzťahy slovenského jazyka k susedným jazykom sú viacsmerné, na všetky svetové strany.

Územie slovenského jazyka je položené vlastne v centre slovanských jazykov. História tohto územia poučuje o tom, že od predávných čias bolo to územie hospodársky veľmi významné. Na úsvite dejín keltickí Kotini mali tu bane a vyrábali železo. Táto tradícia sa rozvinula v stredoveku do veľkej šírky. V Slovenskom rudohorí sa ňolovalo 1/3 európskej ťažby zlata a striebra. Bol tu živý obchodný a kultúrny ruch. Ruka v ruku s rozvojom hospodárstva, zintenzívňovaním využívania prírodných zdrojov išiel aj pohyb obyvateľstva, migrácia, kolonizácia vnútorná i vonkajšia, slovanská i neslovanská, zo všetkých svetových strán. Neprekvapuje, že sa tu stretávajú jazykové elementy západnej, severnej, východnej i južnej proveniencie.

Zaujímavé je, že všetky tieto protichodné presahy na slovenskom jazykovom území ako by stratili silu, vtopili sa do existujúceho už jazykového substrátu, ale ho nenarušili, lebo zostali akoby na okraji systému, prípadne sa vynímajúc ako lexi- kalizmy.

Bude treba zaoberať sa veľmi starostlivo vzťahom slovenčiny k východoslovenským jazykom. Nachádzame množstvo styčných bodov, ktoré sa obyčajne vysvetľujú ako "paralelný" vývin. Ale čo je to "paralelný" vývin? Nie je to iba zaklínacia formula, ktorou sa zakrýva doteraz vedecky neprebádaná oblasť?

Bude treba podobne prebádať dopodrobna aj vzťah slovenského jazykového celku k poľskému a českému jazyku a napokon aj k jazykom juhoslovenským.

O týchto otázkach - podľa môjho názoru - možno sine ira et studio uvažovať primerane iba na základe faktov, ktoré patria do prirodzenej oblasti národných jazykov - teda do oblasti dialektov. Mnoho omylov sa popáchalo, keď sa rovina dialektov neodlíšila prísne od roviny spisovných jazykov. Spisovný jazyk slovenský s jeho normu nemožno v žiadnom prípade premietiť ani do minulosti, ani ju nemožno brať ako reprezentantku historického vývinu slovenského národného jazyka od pradávnych čias..

Naše dialektologické snaženie v terajšej fáze možno charakterizovať ako zintenzívnenie zhromažďovania materiálov všetkého druhu, ako diferencovaný prístup k jednotlivým zložkám jazykovej stavby našich nárečí. Dnes nám je málo fonetika, málo morfológie, žiadame aj syntax, aj tvorenie slov a najmä slovník a frazeológiu, ale aj štylistiku dialektických prejavov, aj sémentiku, aj sociolingvistikú, psycholingvistikú a aplikáciu iných moderných metód na výskum našich nárečí.

Lingvistická geografia je jedna z metód. Ukazuje sa, že aplikácia tejto metódy je vysoko rentabilná a že otvára nové nebyvalé perspektívy výskumu i výkladu histórie slovenského jazyka i vymedzenia jeho miesta v rodine slovanských jazykov.

**Druhové a žánrové
vlastnosti modernej
slovenskej lyriky**

M. TOMČÍK

Významové a morfológické vlastnosti slovenskej medzivojnovaj poézie najbezprostrednejšie stimulovala Slovenská literárna moderna. Najmä v počiatočných poprevratových rokoch doznieva u nás ešte "vlna básnického symbolizmu, spojeného so sugestívnym pôsobením tvorby Ivana Krasku. Sám Krasko už síce prakticky nepíše, ale atmosféra jeho poézie je stále živo prítomná v slovenskom básnickom povedomí tých čias." /Stanislav Šmatlák/. Nejde nám teraz o všetky súvislosti medzi Slovenskou literárnou modernou a poprevratovým básníctvom. Obmedzíme sa len na sledovanie niektorých javov v žánrovej oblasti modernej predvojnovaj a povojnovej lyriky. Slovenská literárna moderna sa zakladala predovšetkým na básňach kontemplatívneho a reflexívneho charakteru. Na rozdiel od Hviezdoslavovej generácie predstavitelia Slovenskej literárnej moderny sa vzdali širokých básnických obrazov skutočnosti a empirického prístupu k látke. Preto v nej nenachádzame napr. veršované eposy, alebo tzv. krátku epiku a ek, tak je to len v nepatrnej miere /napr. niektoré básne Vladimíra Roya s epickou a baladickou osnovou/. Básnici zo začiatku tohto storočia sa museli odrazu vyrovnávať vo svojom diele so spoločenskou problematikou i s vlastným vnútorným životom. "Práve táto vernosť k sebe, umelecké vtelenie tých obrazov, ideí a pomyslov, vyjadrenie, premietnutie ich do sveta krásy tvorí umelecké dielo, tu je v danom položení pôvodná a pravá sféra umelcova." /F. Votruba/ Symbióza vnútorných zážitkov a vonkajšieho obrazu skutočnosti prinášala so sebou metaforické tvárné prostriedky a skratkovitý básnický jazyk, čo malo za následok používanie nevelkých lyrických útvarov, obmedzujúcich sa na niekoľko strof. V slovenskom symbolizme nejde iba o básnickú

sebevýpoveď sebareflexiu. Stretávame sa v ňom aj s obrazmi objektívneho sveta. Pravda, tak v básňach /niekedy označovaných aj ako piesne/ osobného zacielenia, ako aj vo veršoch, zachytávajúcich objektívny historický čas a objektívnu spoločenskú problematiku, zostával v popredí významového plánu daného diela básnikov subjekt. Pretože v jednom i druhom prípade exponovala poézia truchlivé zážitky a skúsenosti a pretože v centre stvárňovania skutočnosti bol hlavne rozpor medzi ideálom, snom a zápornými stránkami života, konštituovala sa vo veľkej časti Slovenskej literárnej moderny okrem hravých piesňových impresii /napr. vo Veršoch Janka Jesenského/ najmä balada /Ivan Kras-ko, Vladimír Roy, Ivan Gall, Andrej Kras/. A to v takej miere, že ju môžeme považovať za jeden z dominujúcich znakov v žánrovej štruktúre modernej slovenskej poézie zo začiatku 20. storočia.

Tendencia ku krátkym lyrickým formám sa zachovala aj v po-
prevratovej básnickej tvorbe. Je tu takmer priama súvislosť
a predvojnovou modernou i v označovaní niektorých básní pojmom
balady /na póle kladného vzťahu k životu bola to hlavne pieseň/.
V tejto oblasti očividne pôsobila na mladú generáciu domáca
kraskovská tradícia. Tak je to v ranej tvorbe Jána Smreka,
E. B. Lukáča, V. Benieka, L. Novomeského, M. Halanovej, A. Guotha
a iných. Balada vyjadrovala raz vnútornú citovú drámu, inokedy
stelesňovala tragické skúsenosti zo sociálnej skutočnosti. Môže-
me si to skonfrontovať na dvoch básňach Laca Novomeského zo
zbierky Nedeľa /1927/. Jeho Balada o šťastí je zo sféry vnú-
torného sveta túžostných citov:

Slepý mak v lícach kryla,

nevädzu v očiach mala.

A kým svet nepoznala,
nad dvere zavesila
železnú podkovu štastia.

Mráz letné kvety skočí.

Železné štastie spádlo z kopyt koní,
lež nad tento kosačik sa nenakloní,
lebo už pod očami nosí
zelenú podkovu štastia.

Iná báseň Laca Novomeského z tejto žánrovej oblasti, /to znamená baladickéj/ reaguje na sociálnu medzivojnovú situáciu. Laco Novomeský nazval verše o sociálnom utrpení človeka Dve balady. Použil v nich tú istú metódu ako v predchádzajúcej básni. Znovu aj tu ide o princíp zážitkovej kondenzácie, výrazovej koncentrácie a kompozičnej a obrazovej skratky:

Najprv sa zvony rozbrechali
a potom z hrudy navrel rov.

Baladu píše úrad štatistický
o smrti haviarov.

Na život živí nesmú myslieť,
mŕtve sú rady pohárov.

Baladu píše krčmár Rosenzweiger
na život haviarov.

Toto je celý baladický útvar moderného spisovateľa. Básnik 19. storočia by bol potreboval na vyjadrenie takého tragického príbehu, z akého vychádzal Laco Novomeský v Dvoch baladách, veľkú sujetovú skladbu. V modernej poézii bol postup opačný:

nahradiť sužet so všetkými jeho kompozičnými peripetiami intenzitou zážitku a zvýraznením podtextu. Práve tu mal vstúpiť – podľa mienky básnikov i teoretikov – do aktívneho vzťahu so spisovateľom čitateľ a dotvárať si podľa vlastnej predstavivosti a vlastnej umeleckej kultúry pôvodný tvorivý zámer. Laco Novomeský s takouto spoluprácou publika naozaj ráta: "Najmä dnes a najmä pri pohľade na básnický ruch možno povedať, že intenzitu tvorenia živí intenzita vnímania poézie. To nie je definícia a básnik zavše nemusie byť básnikom, alebo musí byť viacej ako básnikom, aby mohla byť táto veta pravdivá." /L. Novomeský/

Dopustili by sme sa určite zjednodušovania literárneho procesu, keby sme tvrdili, že vývoj poprevratovej lyriky sa uberal iba cestou krátkych básnických foriem a iba zintenzívňovaním vnútorného básnikovho sveta. To je len jeden z príznakov modernej lyriky. Tendencia ku skratkovitým útvarom vystupuje do popredia v medzivojnovom období hlavne na pozadí opisných umeleckých postupov a prostriedkov v poézii 19. storočia, kedy sa každá tematická a motivická zložka básne takmer detailne rozpracovávala. Naproti tomu si moderná básnická tvorba volila iné postupy.

V dvadsiatych rokoch nášho storočia došlo k pokusom jednak o epizáciu lyriky, jednak o polytematické básnické útvary, ktoré mali vyjadriť nový spôsob vzťahu medzi básnikom a skutočnosťou. Pokiaľ ide o epizáciu lyriky, tu vykonal najväčší vplyv Jiří Wolker /iným inšpiračným zdrojom bol Sergej Jesenin, ale o tejto problematike by bolo treba hovoriť aj v inej súvislosti/. Percepcia jeho tvorby sa neobmedzovala iba na českú literatúru. S Wolkerovou poéziou sa dostali veľmi skoro do styku i mladí

slovenskí básnici a osvojovali si ju ako súčasť vlastnej národnej kultúry. Z jeho diela pochopili, že lyrická tvorba "... dostala novú, aktivizujúcu úlohu pôsobiť na skutočnosť, slúžiť jej pri jej pretváraní. Tajto úlohe podriadiť Wolker všetky básnické prostriedky. V Ťažkej hodine dostáva básnický obraz úlohu prehĺbiť emóciu, podtrhnúť logickú platnosť myšlienky. Ale myšlienka je hlavná. A potom: Umělec nechce jen psát, ale hlavně být slyšen. A tu především dělníkem." To ho vedie k tradičnejším, všeobecne zrozumiteľnejším formám. Siahla až k Erbenovi a vznikajú jeho slávne sociálne balady." /M. Rúfus/

Nie je celkom pravda, že by Wolkerova balada vážila iba v Erbenovi a že by jej vlastnosti boli celkom tradičné. Veď Ťažká hodina - a jej balady - vznikla až po poéme Svatý Kopeček, takže dá sa tu hovoriť o symbióze moderných významových a kompozičných zložiek s niektorými znakmi epických veršovaných druhov 19. storočia. Na tomto mieste nás však nezaujíma miera "modernosti" alebo "tradičnosti" Wolkerovej balady. Ide nám len o otázku, či Wolkerovský model poézie mal dosah i na žánrové premeny v slovenskej lyrike. Z mnohých básnických textov /Ján Smrek, Ľaco Novomeský, Ján Rob-Poničan, Jozef Dumin-Tomášik, Jarko Elen-Kaiser, Daňo Okáli, Andrej Guoth, Maša Halamová, Ján Kostra, Andrej Plávka atď./ sa dá bezpečne usúdiť, že Wolker bol prítomný v slovenskej poprevrátovej lyrike a že prostredníctvom jeho diela sa popri tradíciách Kraskovej balady začal opätovne rozvíjať aj nový typ balady, ktorý bol dejovejší a ktorý prinášal so sebou aj aktuálne sociálne námety. Z hľadiska sociálnej apelatívosti a sujetovosti básne sa u nás Wolkerovi najviac priblížil Daňo Okáli /napr. básne Balada o tehotnej,

Piesni o milej a detelina/. Naproti tomu u Novomeského zostal v popredí kondenzovaný, mnohoznačný výraz, kým v tvorbe Jána Smreka sa prejavuje viac Wolker Hosta do domu ako Wolker - sociálny baladik. V tejto súvislosti nemožno neupozorniť na stvárňovanie zvláštnosti v tvorbe M. Haľamovej. V jej veršoch nachádzame priamo v téme evokácie Wolkerovej osobnosti /Jiřímu Wolkerovi, Sen/. Haľamová nie je však mechanicky závislá vo všetkých zložkách od J. Wolkeru. Jej dielo rezonuje osobitnou atmosférou a v poňatí balady sa v ňom ustavične križujú Kraaskove i Wolkerove podnety. Teda rovnako zmysel pre úspornú formu a zvukové ladenie verša, ako aj pre náznak dejových zložiek básne. Prevedieme sa o tom na básni Jiřímu Wolkerovi:

Sedem dní Tvojimi stopami

po lese blúdím.

A sedem nocí do lesa svietím

myšlienkou na teba.

Hory sú tvrdé a priepasť nemá

ja ako žena,

ktorej sa z lásky dieťaťko biele

narodiť nemá...

V haľuziach stromov víchor sviští tak,

ako v Tvojej hrudi

keď sa ráno budí

chorý vták.

K Tvojím trom jedliciam

na holej vývrati

pôjdem slúžiť trúchlu parychídu.

Tažká pieseň vtáka v hrudi zmlka ti...

- Kľatba odveká -

A lesy ďalej šumia

a ďalej nenávidí

človek - človeka!

Z citovanej ukážky jasne vyplýva, že M. Haľamová nekoncepovala báseň len ako dejovú baladu, že sa nevracala ku klasickým znakom baladického útvaru po sujetovej stránke. Báseň je vlastne rozhovorom s mŕtvym Wolkerom na miestach, kde sa mladý spisovateľ koncom roku 1923 márne liečil. Epická osnova týchto veršov nie je rozhodujúca. Dôraz spočíva na vnútornom poetkinom zážitku, hlavne na domýšľaní tragického básnikovho osudu a na konfrontácii prírody /obraz "holé vývraty" pripomína život vytrhnutý s koreňami/ a človeka.

Ani po týchto úvahách nemôžeme ešte povedať, že by sme boli vyčerpali všetky vedúce žánrové formy v modernej slovenskej poézii. Okrem piesňových, kontemplatívnych, reflexívnych a baladických strofických foriem získali v slovenskej literatúre dvadsiatych až štyridsiatych rokov dôležité miesto aj tzv. básnické pásma. Rozvoj básne - pásma vyplynul zo zahraničných podnetov, ale aj z filozofickej a estetickéj orientácie jednotlivých spisovateľov. V čase štrukturálnej prestavby slovenskej literatúry po roku 1918 a zmožovania funkcií slovesnej tvorby šlo najmä mladým generáciám stále o otázku prehĺbenia moderných prostriedkov umenia a zároveň o zachovanie kontaktu s objektívnou realitou bez toho, aby sa obmedzovalo lyrično. Naopak. Funkcia lyrična vzrastala. Úlohou básnického subjektu bolo zachytiť skutočnosť v obrazovej, nekonvenčnej podobe a skoncentrovať veľký

rozptýl faktov do jedného základného intelektuálneho a emocionálneho postoja k svetu. Ak sa to malo dosiahnuť, nebolo možné stavať veci vedľa seba, ale bolo ich treba vidieť z nadhľadu za pomoci obrazotvornosti a imaginácie.

Od začiatku dvadsiatych rokov sa rozvíjala u nás - podobne ako v iných európskych krajinách - tzv. polytematizácia poézie. Nie je to celkom nový zjav v literatúre. Polytematické básne a simultánne kompozičné postupy v poézii nachádzame už skôr. Pravdou však zostáva, že imaginatívna a asociatívna metóda sa rozšírila najmä v 20. storočí a že jej "magnus parens" bol Guillaume Apollinaire so svojimi Alkoholmi /1912/ a v nich hlavne s poémou Pásmo. Nemáme nijakých dokladov na to, že by sa bolo poznalo Apollinairovo Pásmo na Slovensku už pred prvou svetovou vojnou alebo v jej priebehu. Môžeme sa preto domnievať, že sa mladá básnická generácia zoznámila u nás s týmto typom poézie po prvýkrát z Čapkovho českého prekladu. Na Apollinairovo Pásmo reagovali kladne hlavne básnici avantgardnej orientácie. Pritahovala ich na ňom netradičná metóda v stvárňovaní rôznorodých javov skutočnosti. Obdivovali hlavne to, že básnický subjekt vyjadrujúci v obrazoch zážitkové javy z objektívnej reality, sa nijako nestrácal z textu, ale určoval jeho významovú i morfológickú stránku. Dnes sa už stalo všeobecným poznatkom a presvedčením, že Apollinaire zasiahol svojím Pásmom tak výrazne ako málokto "do doterajšieho druhového i žánrového triedenia poézie. Zotrel hranice medzi lyrikou a epikou a tým, že niektoré náznaky epického deja, najmä v spomienkových partiách, neevokuje v ich časovej postupnosti, ale tak, ako sa javia z odstu-
stu, v danej chvíli, t. j. simultánne, zbavil ich prvkov de-

jovosti. Rovnako výrazne zasiahol aj do žánrového členenia. Tým, že v Páame zmiešal prvky reflexie, náladovosti, intímnej spovede, prvky melanchólie a humoru, snových vízií a reality, prakticky zrušil doterajšie členenie lyriky, vychádzajúce z jej vývoja v 19. storočí." /Zd. Pešat/

Existencia pásmových básnických útvarov má v medzivojnovnej slovenskej literatúre dve etapy, ktoré vyplývajú jednak z generáčného členenia avantgardnej poézie, jednak z rozdielnej poetiky v tvorbe dvadsiatych a tridsiatych rokov. Do úvahy tu treba brať aj prekladateľskú prax zo zahraničnej literatúry. Medzi prvými poprevratovými básnikmi anticipoval model básnického pásma Laco Novomeský, a to v čase, keď zotrvačne pôsobil ešte model symbolistickej poézie. V básni Nedela - v zbierke toho istého mena - zachytil podobne ako G. Apollinaire náladu nočného mesta, pravda, s tým rozdielom, že v Nedeli nejde o spomienkové a simultánne komponovanie tematických a motivických zložiek básne. Základným kompozičným plánom je tu sled bezprostredných zážitkov, evokácia "všedných" nálad a dojmov so snahou odstrániť akúkoľvek štylizáciu z básnického prejavu. Občas sa u Novomeského ešte vyskytujú inverzie, ale básnik chce hovoriť "neliterárnou" rečou. Preto používa antipoetizmy a bežné výrazové prostriedky. Je protiromentický v tom, že nočnú atmosféru nechápe ako kulisu sentimentálnych nálad. Naopak. Kontrapunkticky stavia oproti nočnej "lyrike" prosté, až humorné motívy.

K programovému nástupu básnických pásiem došlo v slovenskej literatúre až v druhej polovici tridsiatych rokov a v štyridsiatych rokoch. Tento básnický útvar si vydobyl popredné postavenie v literárnej štruktúre s nástupom nadrealistickej ge-

nerácie, ktorá sa od začiatku pokúšala transponovať do našej kultúrnej sféry nie symbolistický model lyriky, ale ktorá sa už v prvých skromných prekladoch orientovala na apollinairovskú tradíciu /napr. Reislov preklad Apollinairovej básne Vandemiaire v zborníku Áno a nie, ďalej preklady toho istého začínajúceho spisovateľa z diela A. Rimbauda, P. Eluarda, A. Bretona, J. Superviella atď. už v druhej polovici tridsiatych rokov/. Tu pôsobili zároveň vplyvy z českej literatúry, predovšetkým dielo Vítězslava Nezvala so všetkými svojimi tematickými a stvárňovacími zvláštnosťami i so značnou žánrovou diferenciáciou, v popredí ktorej stáli aj básnické pásma /Podivuhodný kouzelník, Absolutní hrobař, Edison, Pantomima atď./.

Čím viac sa upevňovala a rozvíjala poetika slovenského nadrealizmu, smerujúceho k obsiahnutiu protikladných zložiek dekomponovanej reality, tým väčšie boli aj predpoklady pre ďalšie popretie tradičných žánrových znakov poézie. "V nadrealistickej básni slovo javí zrejmu tendenciu stať sa motívom, teda prvkom hneď tematickej výstavby, hybnou silou premenlivého tematického prúdu. Nadrealistické básneň je preto polytematická." /S. Šmatlák/

Vzhľadom na tieto okolnosti nebolo u nadrealistov veľkým problémom prejsť od polytematickej básne k polytematickému pásmu. Už vo Fabryho druhej knihe Vodné hodiny hodiny piesočné sa pohybujú niektoré básne na rozhraní menších strofických celkov a rozsiahlych básnických útvarov. Fabryho básneň treba považovať z významového hľadiska za otvorený veršový celok. Nach si vezmeme ktorýkoľvek cyklus Hodín vodných hodín piesočných, ľahko zistíme, že jeho vnútorné členenie je pomerne voľné a že jedna časť anticipuje druhú. Z jednej básne sa tak voľne pre-

chádza do nasledujúcej. Napr. v prvom cykle Posledné si spomína básnik na detstvo. Tieto spomienky nemajú presné ohraničenie. Fabry začína takto:

Zbohom by aby babyky bydlu býk
 Farebný hmyz nášho detstva letí do pavučín
 Preto naznačujem obraz času
 Obraz letí rozkopáva tunel čriev
 Hrob tu ohryzuje kosti
 Praská prsteň slnka
 Zem tu vyhadzuje kosti
 Naša rieka vzniká
 Z určitého magnetizmu zvláštnych rýb
 Čakajú nás na plytčinách
 Po kolens vo vode
 S kolenami rtuti
 Osirelé
 Počerveniava nás prvé svetlo
 Solí slený roztok s bytosťami života
 Svetlo mocnejšie počiatku skál
 Potom pocit mámidla pod kosákmi smrti
 Je to prvé svetlo sveta
 Ešte mnohé ružoviny by som vedel
 Menovať z tých prvých dní
 Ale dávam prieteh času
 Zvelebujem voľný tok

Tento "voľný tok" to nie je nič iné ako kladenie dôrazu na imaginárny princíp vzniku básne. Pravdaže, je otázka, do akej miery je literárne dielo determinované spontánnymi alebo racio-

nálnymi postupmi svojho tvorca. Jedno i druhé tvorivé hľadisko sa dá "fingovať" a o umeleckej súčinnosti obidvoch nerozhoduje "metóda", ale autorov talent a jeho stvárňovacie schopnosti. Aj v nadrealistických básňach existujú protirečenia medzi princípom automatických textov a autorskou zámernosťou. Po príklady nemusíme chodiť ďaleko. Poskytuje nám ich sám Rudolf Fejry. Vo Vodných hodinách hodinách piesočných hovorí, že je za "voľný tok". Ale v najväčšej a najvýznamnejšej svojej skladbe Ja je niekto iný zdôrazňuje spisovateľ v časti Druhé jarné stretnutie s Féneom racionálne a intercionálne hľadisko, závislé predovšetkým od lásnika:

Vypíme teda pohár vína
na krásu a počesť lúny - tváre
na počesť svetla vypíme čašu
ba ťažké tisíce kvetovaných džbánov.
i celý oceán a jeho krútnavy
čo by vám hrčali dolu smútiacim hrdlom

Vino vino ale nie biela krv
tvár ach tvár ale nie obličaj panny
Takto som chcel skončiť svoje pohľanky
a inak sa nekončí hľa táto básnička
iba tak ako ja budem chcieť

Skutočnosť, že v nadrealistickej básnickej tvorbe sa vyskytuje oscilácia medzi princípom imaginácie a princípom zámernosti, mala svoj dosah aj na významovú, kompozičnú a žánrovú podobu básnického pásmu. V Reislavcom Neskutočnom meste /1943/ je v popredí snová rovina a radenie motívov na základe voľnej

asociácie. To, pravda, neznamená, že by tento "automatický" text nemal svoju morfológiu. V Neskutočnom meste má každý spev určitú lokalizáciu, dá sa v ňom zistiť akýsi "sujetový" pohyb, ktorý sa neviaže iba k nejakému vymyslenému mestu, ale má zrejme vzťah k Prahe ako mestu básnikových vysokoškolských štúdií na konci tridsiatych rokov. Zvláštnu, snovú atmosféru Neskutočného mesta utvára okrem metaforickej reči najmä pravidelný dvojveršový refrén na konci každého spevu.

A bola to predsa najstrašnejšia nostalgia

Chodiť dlho do noci po divých opustených miestach.

Ak sa Keislovo Neskutočné mesto nesie predovšetkým v spomienkovom a nostalgickom tóne a rozvíja sa vo svojom celku ako pásmo, zložitejšie je to s Fabryho poémou Ja je niekto iný.

V tejto rozsiahlej básnickej skladbe sa navzájom snúbi /ale i popiera/ vizionárske, apokalyptické videnie skutočnosti so snahou o intelektuálny prienik do problematiky ľudstva 20. storočia. Poéma Ja je niekto iný nie je plynulá. Jej základným kompozičným znakom je kontrastná osnova, podobná zo sémantického stanoviska hudobným symfonickým skladbám, ich rytmu emocionálnych vzruchov a nevyhnutných oddychových miest. Rudolf Fabry dal tak svojej poéme Ja je niekto iný nielen dramatické vyznanie, ale ju polarizoval princípom umeleckej intuície a zámernej básnickej reflexie, ktorá vychádza zo skúsenosti mnohých ľudských generácií a je preto napriek exponovaniu motívov hrôzy, smrti a zániku vo svojej podstate výsostne humánna.

Forma básnického pásma bola v prvej polovici štyridsiatych rokov takým pritažlivým lyrickým žánrom, že vo svojich dôsledkoch prekleňovala rozdiely medzi predstaviteľmi jednotlivých

básnických smerov a prúdov. S niektorými aspektami väčších lyrických celkov sa stretávame u Jána Kostru /Ave Eva/, Emila B. Lukáča /Stĺp hanby/, Jána Roba-Poničana /Divný Janko/, Valenti-
na Beniaka /Popolec, Žofia, Igric/, Štefana Žáryho /Zvieratník,
Pavúk pútnik, Stigmatizovaný vek, Zaslúbená zem/ až nakoniec
prevzal túto štafetu v súčasnosti Miroslav Válek /Nepokoj, Prí-
ťažlivosť/. Naše konštatovanie o prekonávaní rozdielov medzi
predstaviteľmi rozličných škôl a smerov pod vplyvom väčších bá-
snických žánrov sa nevzťahuje na základné filozofické a estetické
otázky. Platí len potiaľ, že básnické pásmo umožňovalo spiso-
vateľom zachytiť široký okruh skutočnosti, naznačiť transcenden-
ciu jej protirečivých zložiek a uviesť tak publikum do dobovej
"drámy sveta", pričom básnickému subjektu tu pripadla úloha
akéhosi demiurga.

Keď toto uvážime, potom ľahko pochopíme, prečo sa Laco No-
vomeský vrátil v polovici šesťdesiatych rokov popri iných for-
mách aj k lyrickému pásmu. Zrejme si znovu uvedomil nielen gene-
račné súvislosti svojich básnických začiatkov, ale aj to, že
svoju životnú skúsenosť, svoju osobnú drámu a celú drámu svojich
čias nevysloví v krátkej reflexii, ale že na vyjadrenie dyna-
miky vzťahov jednotlivca a spoločnosti musí použiť širší básnic-
ký útvar. Lebo, ako to napísal vo Vile Tereze, čitateľ, publi-
kum by mali pochopiť, že:

Nadmysel nad zmyslami v poézii totiž
je pohyb:

smelý skok z čarokruhu, ktorý ručičkami
dokola, dokola kraslia hodiny
a kružným krokom v kruhu pokory a gepľa

koníček, éno, koník do symbolu sudby pohóniča;
 smelý skok poza začarenú čiaru
 z údělu, času, jeho návyku
 po nové vône, farby, po chuť na jazyku,
 po nový dotyk hmatom otupených prstov,
 po nepočuté nikde
 alebo v symfóniách Mozartov a svrčkov,
 na letné poludnie
 a v Malej nočnej hudbe krkajúcich žiab.

Laco Novomeský historicky konkretizoval v knihe Vila Te-
 reza a Do mesta 30 minút svoje básnické témy. Nazieral na dávne
 roky detstva, dospievania a avantgardnej mladosti síce cez roz-
 ličné naratívne postupy, ale imaginácia uňho nenahrádza realitu.
 Obrazotvornosť dáva v jeho prípade stvárňovanej skutočnosti
 nové dimenzie, drží sa však pevne konkrétneho historického ča-
 su. Novomeský tak utvoril nový typ lyrického pásma v modernej
 slovenskej literatúre.

Nemohli sme v tejto stati vyčerpať všetky žánrové formy
 našej novodobej básnickej tvorby. Usilovali sme sa upozorniť
 na tie javy, ktoré v určitých obdobiach aktualizovali vývoj
 lyriky. Ako sme naznačili, je tu otvorené pole pre ďalšie pod-
 robnejšie analýzy.

**Slovenská a česká
socialistická
avantgarda
v kritice**

B. TRUHLÁŘ

Vznik slovenskej socialistickej literatúry je spätý najväčšmi s revolučnou tlačou, s komunistickými časopismi, ktoré po zrevolucionizovaní československého robotníckeho hnutia vznikom Komunistickej strany Československa vytvárajú platformu aj pre novú literatúru. Vznikom Komunistickej strany Československa je vybudovaná základňa, na ktorej sa môžu stretnúť marxisticky a leninsky myšľiaci spisovatelia a publicisti, aby dali možnosť vzniknúť novým prúdeniam umeleckým a literárnym. Vzniká tak plodná atmosféra, v ktorej pod vplyvom stále viacej prekladanej marxistickej literatúry, statí a kníh Leninových a materiálov o Sovietskom zväze a jeho podujatiach, dávajú podnety pre novú tvorbu. Na stránkach Pravdy chudoby, Spartaku, Proletárky, Hlasu ľudu a neskôr umeleckej revue Dav vzniká a rozvíja sa tvorba Jána Roba Poničana, Ladislava Novomeského, Eduarda Urxa, Vladimíra Clementisa, Daniela Okáliho, Jozefa Tomášika-Dumína, Petra Jilemnického, Fraňa Kráľa a iných.

Akýmsi tribúnom a nepísane prvým básnikom proletárskym sa stal Ján Rob Poničan. Ešte v časopise Mladé Slovensko i v časopise Svojet prvý prichádza s oslobodzujúcim revolučným slovom, on prvý pochopil, kde je miesto revolučnej inteligencie a ako prvý vyjadril aj svoje revolučné krédo básnika. V básni Slovo tvoje nech je prosté a jasné /v Pravda chudoby v r.1924/ napísal:

Básnik proletár!

Nech slovo tvoje je prosté a jasné,

a veniec zo slov tvoja báseň,

nech je motorom elektrickým

nespočetných konských síl:

čo v revolučný pohyb uvádza
šik utláčaných.

Bola to najmä literárna stránka Pravdy chudoby, Proletárska nedeľa, ktorú rediguje Eduard Urx i časopis Spartakus, redigovaný Klementom Gottwaldom, ktoré sa stali dôležitými tribúnami novej literatúry. Rovnako ako strana v Čechách otvorila stránky svojich časopisov socialistickým umelcom, podnecovala ich tvorbu a vedela ich obbraňovať, tak i na Slovensku je toto prvé obdobie, priekopnícke, spojené s najprostším pochopením a podporou strany. Literárny umelec sa tu stal tým, ktorý podľa Urxových slov - vedel vniknúť až k najtajnejším záhybam ľudskej duše. Na stránkach komunistického tlače vzniká tak skupina, po založení časopisu Dav dostávajúca pomenovanie davisti -, ktorá smeruje k socialistickému umeniu, k socialistickej publicistike, k marxisticko-leninskej teórii a kritike.

V literatúre sa usiluje predovšetkým o bezprostredné vyjadrenie ťažkej sociálnej skutočnosti pracujúceho človeka, o revolučné riešenie tohto položenia. Tento socialistický prúd sa spája v mnohých svojich úsiliach s tradičným prúdom slovenskej literatúry, to znamená s jej hlbokým sociálnym cítením, protivojnovými prejavmi, volaním po ľudskej spravodlivosti a slobode. Je to však prúd, ktorý riešenie položenia ľudu nehľadá v buržoázno demokratických princípoch, v bezzubom súcite alebo beztvorom humanizme, ale dôsledne nastoľuje triedny princíp, ukazuje na progresivnosť diktatúry proletariátu ako jedinej vyššej a ľudskejšej formy vlády, ktorej výsledkom bude skutočné oslobodenie človeka v materiálnom a duchovnom zmysle. Táto dôsledná koncepcia sa stáva nielen spojencom programu komu-

nistickej strany, ale nepochybne aj trňom v oku rozličných buržoázných predstaviteľov ako aj umeleckej kritiky, ktorá podlieha buržoáznym ideológiám. Preto si davisti a umelci z ich okruhu musia v častých polemikách a stretnutiach doslova vybojovať miesto, preto často práve len podpora strany, čitateľov komunistických časopisov, umožňuje vydanie ich prác, básnických zbierok a statí.

Najvýznamnejším literárnym kritikom tohto obdobia, ktorý sa na Slovensku výrazne zaslúžil o vytváranie koncepcie socialistickej literatúry, je Eduard Urx. On je to, kto presne vytyčuje úlohy literárneho umenia, ktoré sa musia postarať o presnejšie vyjadrenie sociálnej problematiky a jej revolučného riešenia. On pochopil a napísal v špecifických slovenských podmienkach základné tézy, ktoré vyplývali z Leninovho teoretického prístupu k straníckej literatúre: triedny princíp, triedne hľadisko, zmysel pre proletársky internacionalizmus a súčasne straníckosť chápaná v mnohotvárnosti umeleckých foriem. Viedol ostrú hranicu medzi tými, ktorí len sympatizujú so sociálnymi pohybmi, a tými, ktorí sa ich snažia revolučne vysvetľovať a viesť. Urx vedel polemizovať s dielami len a len slovnej hry, ale súčasne oceňoval tie diela, ktoré sa snažili vyjadrovať socialistický pohľad na skutočnosť nekonvenčnými formami. Anticipoval tu neskoršie formovanie "nového realizmu" Bedřicha Václavka i Kurta Konrada, úsilie marxistickej kritiky, ktoré sa snažila socialisticke myšlienkové prúdy spájať s avantgardnými umeleckými formami.

Urx chápал hneď od počiatku špecifitu umenia. Už v známom článku Literatúra a jej výchovná moc /Spartakus, IV, č.4, 90,

apríl 1925/ povedal: "Teória, veda pôsobí na intelekt, rozum. Žiadajú si byť pochopené rozumovou cestou. Umenie vie hlbšie vniknúť - ako zázračný nôž, až k srdcu a najtajnejším záhybom ľudskej duše." Umenie podľa Urxa "v jednom teplom okamihu nám dáva syntézu všetkých zložiek života a vznecuje najvzácnejšie sily nášho ducha". Emócie, špecifické formy umenia, v literatúre slovesná podoba, ak je v súlade s ideovým zámerom, s pravdivou ideovou interpretáciou skutočnosti, má výrazny charakter pôsobenia. Urx to vyjadril vetou, ktorá odhaľuje názor, že ideové sa prejavuje esteticky: "Pravda a skutočnosť vyslovená básnicky, báseň, stáva sa nielen účinným prostriedkom mravne a triedne výchovným, ale tiež školou zmyslov a nervov."

Urx už v počiatkoch socialistickej literatúry stanovil - vo svojich kritických štatiach a literárnych kritikách súvetkých diel - určité konkrétne postuláty. Vystupuje kriticky proti tzv. proletárskemu naturalizmu, odmieta to, čo je poplatné už prekonanému vývinu /kritický realizmus/. Súčasne potom však aj nezáväznú hru so slovami. V stati Umenie a "umenie" /s podtitulkom Niekoľko poznámok o proletárskej poézii/ napísal: "Žiadame, aby svet zrodený fantáziou zodpovedal skutočnému. Pravá báseň nás musí rozbúriť v najhlbších hĺbkach duše, musí nami zatriať a rozvinúť v nás pocity krásy. Nikdy nebudeme pokladať za báseň chladne zveršovanú myšlienku, ktorá mohla hádzať u básnika podnietiť fantáziu k tvorbe, ale u diletanta sa zvrhla len na násilné skrútenie do veršov, ktoré pripomínajú letnú vodu, ani horúcu, ani studenú." /Pravda chudoby, V., č. 90, 10.VII.1924./

Zdôrazňovanie umeleckosti a kritika diletantizmu boli u Urxa namierené nielen proti prežívajúcim tendenciám - diletant-

skej robotníckej poézie /z ktorej čerpajú aj prvé diela socialistickej literatúry, no ktoré sa už neskôr stávajú retrográdnymi/, ale najmä proti predstavám o suchopárnej zveršovanej ideológii. V citovanej stati Urx hovorí o kritériách novej formy: "Čím sa odlišuje dnešné mladé umenie od umenia dšb predošlých? Je to nový obsah a nová forma. Obsah dáva aktívne dejstvomanie proletariátu, z ktorého moderné básne vyrastá. To je dané: ale nie je daná forma. Pravého umelca vyznačuje boj o nový spôsob vyjadrovania. On sa neuspokojuje s formou starou, ale hľadá usilovne novú. Toto úsilie nie je úmyselné, ale podvedomé a organické ako celý tvorivý pochod." A ďalej k otázke zrozumiteľnosti: "Nesmieme žiadať... aby sme hneď pochopili, čo chce básnik vyjadriť. Je v tom iste pôžitok, keď sa básne zmocňujeme dramaticky, s akousi lúbou námahou." Odhliadnuc od perfektnosti formulácie o estetickom vnímaní poézie má tu Urx na mysli predovšetkým požiadavku na bohatosť a neschematickosť nového umenia a odstránenie obáv, že pre proletariát treba písať suchopárne, didakticky: "Naopak, v proletariáte je silné bohatstvo duševné," napísal v citovanej stati.

Urx nastolil v počiatočoch vzniku socialistického umenia - no nielen on, spolu s ním aj Daniel Okáli, Vladimír Clementis, Ladislav Novomeský a iní - otázku syntézy socialistického umenia. V tejto základnej myšlienke pokračuje vo svojej teoretickej práci v Čechách dr. Bedřich Václavěk, zaoberajúci sa nielen českou, ale i slovenskou literatúrou a čerpajúci z vývinu sovietskej, ale aj nemeckej a inej socialistickej literatúry. V časopisoch Středisko, potom Index na počiatku tridsiatych rokov Václavěk formuje svoju požiadavku syntetického umenia: má

byť širšie, má byť socialistické a realistické. Potreba tejto novej syntézy sa formuje v čase, keď vzniká aktuálna úloha rozširovania pokrokového frontu u nás a keď treba súčasne vyriešiť problematiku nových modernistických smerov, ktoré sa prihlasujú k proletárskej literatúre, hľadajú však rozličné formy vyjadrenia. Práve vznik nových diel socialistickej a realistickej literatúry sa stáva teoretickým východiskom ako Václavkovi, tak aj iným marxistickým teoretikom: Kurtovi Konradovi, predtým Zdeňkovi Nejedlému, Júliusovi Fučíkovi, Ladislavovi Štollovi a mnohým iným.

Bedřich Václavek vedel, že takým univerzom, ktoré spája syntetické socialistické snahy, nemôže byť jeden typ, jedna metóda jedného básnika alebo prozaika. Václavek vychádzal zo spojenia socialistického /marxistického/ vzťahu k vývinovým skutočnostiam a z tvorivej, subjektívne originálnej umeleckej, experimentálnej tvarovej práce. A tak ešte pred rokom 1934, keď sa na zjazde sovietskych spisovateľov stanovuje socialisticko realistický program, formuluje požiadavky "dialektického realizmu". Spolu s ním aj Kurt Konrad /v Tvorbe, 1933/ píše: "Proletársky realizmus preto nekladie - okrem typičnosti a umeleckej plnokrvnosti - nijaké iné požiadavky a podmienky..."

Václavek v knihe Česká literatúra XX. století /1935/ presne formuluje socialistický realizmus. Chápe socialistický realizmus ako koncepciu, ktorá zhrnuje veľmi rozličné javy súvekeho umenia: "... pokiaľ ich spája spoločné stanovisko, perspektíva vývinu spoločnosti k socializmu. Oď starého meštáckeho realizmu sa socialistický realizmus výrazne odlišuje predovšetkým svojím pomerom ku skutočnosti." Skutočnosť chápe ako proces,

vedúci jedným smerom. Proces chápe dialekticky a pri pevnej orientácii ku skutočnosti "zužitkuje všetko poučenie moderného umenia." A ďalej: "Cieľom jeho nie je umenie v úzkom utilitárnom zmysle bojovné, ale veľké umelecké dielo, ktoré by zhrnulo základné vývinové tendencie celého obdobia." Vo Václavkovom poňatí ide o nový realizmus: "Socialistický realizmus... jeho odlišnosť od realizmu bez perspektívy, tak tvárnou na rozdiel od mechanických prostriedkov starého realizmu, ktoré nepoznajú skratky, metafory, pretváranie zmyslovo vnímanej skutočnosti k poriadku umeleckého diela, intenzívnej koncentrácie a svojskej básnickej reči, ale na druhej strane by sme museli viacej vyzdvihnúť, že rozhodujúcim kritériom pre správnosť básnikovho činu je, aby poznal skutočnosť, skutočnosťou vždy meral svoje videnie." /Naše cesta, 1934, č. 3./

Práve pod vplyvom Eduarda Urxa a jeho priateľského vzťahu vznikajú prvé umelecké práce i celé výrazné dielo najtalentovanejšieho prozaika slovenskej socialistickej literatúry Petra Jilemnického. Jilemnický vo svojom diele vyjadruje práve marxistický vzťah ku skutočnosti, jeho romány sú dodnes verným obrazom triednych vzťahov a obrazom revolučného programu komunistickej strany, šťastlivo umelecky zobrazeného v životných postavách slovenských ľudí. Z bohatého myšlienkového iskrenia, zo vzájomných podnetov, ako ich prinášalo poznanie zápasu o socializmus v Československu i poznanie sovietskej skutočnosti, vznikla kniha o socialistickej revolúcii - Kompas v nás, spájajúca problémy sovietskeho a slovenského človeka. Jilemnický tu premyslel najrozličnejšie stránky ľudského osudu v kapitalizme i problémy človeka, ktorý dovršuje socialistickú revolúciu. Kniha vydaná

v roku 1937 hovorí dodnes nám všetkým, ktorí naplňujú myšlienky socialistickej revolúcie, mnohé o tom, čo sa týka socialistickej etiky a vzťahu k životu. V Jilemnickom, v jeho dielach zo Sovietskeho zväzu /Zuniaci krok a reportáž Dva roky v krajine Sovietov/ v jeho Poli neoranom i Kuse cukru sa umelecky zvýraznila hlboká ľudská dráma slovenského človeka, dovršujúca sa v pochopení komunistického riešenia, prekonávajúca prestaré krivdy, naplňujúca odvekú nádej.

Citlivými sondami do individuálnych osudov človeka kapitalizmu, obrazom triednych protikladov a z nich vyplývajúcich pocitov je nesená poézia Ladislava Novomeského. Cez osudy jednotlivcov vedel Novomeský vnieť svojský a nový básnický pohľad do proletárskej slovenskej literatúry. Nie v polohe vypäto revolučnej /ako ju napríklad predstavuje básnické dielo Jána Ro-
ba Poníčená/, ale rovnako účinne v sociálnom vzdore, v poznatkoch spoločenských protikladov, v poznaní sveta biedy a utrpenia stalo sa Novomeského básnické dielo pritažlivým aj mnohým ešte nie revolučne citiacim i z radov umeleckých. Spolu a jasne vyhraneným dielom Novomeského, Jozefa Tomášika-Dumina, veršami a najmä literárnymi kritikami Daniela Okáliho sa do mocného sociálneho prúdu pridávajú aj iní básnici a prozaici.

Svoje verše robotníkom píše Ján Smrek, o obetiach v Dortmunde spieva Andrej Guoth, o zime, o svojom pociťte studu oblečeného pred otrhaným proletárom píše svoje prvé verše Ján Kostra. A takisto neskôr aj mladý Pavol Horov volá na pomoc španielskym interbrigadistom a František Hečko, ktorý do dna poznal biedu dedinského želiara a meloroľníka, píše svoje verše o vystahovalectve. I básnici citlivých reflexií, nechápajúci plne program

sa v niektorých akciách spájajú svojím dielom alebo vystúpeniami s výzvou Komunistickej strany Československa a so socialistickými umelcami. Dvihnajú svoj hlas, keď sa strieľa do robotníkov za ich spravodlivé požiadavky v Košútoch, vo Svaljave, v Užhorode, v Trenčíne a či v Moste a v Duchcove.

Práve preto nastáva v tridsiatych rokoch zblíženie s druhým moderným prúdom slovenskej literatúry, ktorý ako hlavnú umeleckú zéssadu chápe zrevolutionizovanie umeleckej formy. Je to nielen Milo Urban svojimi prvými prácami /ktoré sa v pokračovaniach, žiaľ, zmenili na politické tápanie a nacionalizmus/, ale najmä skupina tzv. lyrizovanej prózy /Švantner, Figuli, neskôr D. Chrobák/, skupina básnikov s výrazným socialistickým zameraním /J. Kostra. K. Bezek, A. Matuška, M. Chorváth/ i skupinou básnikov, ktorí tak výrazne najmä v čase druhej svetovej vojny zastupovali revolučných, nútene mlčiacich davistov a ktorí sa tak bezpečne vedeli po oslobodení spájať s úsilím o nový rozkvet socialistickej literatúry.

Tento vplyv socialistických spisovateľov a skupiny davistov aj na spisovateľov, ktorí sa vtedy ešte nestotožňovali s vysvetľovaním skutočnosti socialisticky, sa najzávažnejšie prejavil v čase blížiaceho sa fašistického nebezpečia. Najmä po uchopení moci Hitlerom v roku 1933 a potom v čase občianskej vojny v Španielsku sa jednotlivé úsilia skupín spájajú, aby každá v zmysle svojej poetiky, prípadne v zmysle rozličných akcentov /socialistických, národných, intelektuálnych/ postavila hrádzu ohrozeniu republiky fašizmom. Najmä na kongrese slovenských spisovateľov v Trenčianskych Tepliciach /1936/ a po ňom - jeho iniciátormi boli davisti - sa upevňuje front protifašistických

spisovateľov. Na kongrese a referátmi vystúpili Vladimír Clementis, L. Novomeský, J. Poničan a P. Jilemnický s výrazným demokratickým a k socialistickému riešeniu mieracim riešením.

Myšlienky Októbra o slobode národov a jedinej socialistickej moci, ktorá vie čeliť fašistickému úsiliu, barbarstvu a sociálnemu útlaku, sa tak v slovenskej literatúre pod vplyvom komunistov prejavujú ako naneajvyšš plodné. Vznikajú spoločné akcie /napr. vydanie zborníka *Preč ohnivým drakom*/, spoločné vystúpenia, ktoré sú protestom proti zahraničným fašistickým výčinom aj obranou pred domácim fašizmom, do ktorého vstupili mnohé rôznorodé skupiny spisovateľov, spôsobil, že v podstate celá spisovateľská obec nepodľahla ani v čase slovenského štátu klérofašistickej ideológii. Iba okrem niektorých zjavov, prípadné zakolísanie v prvotnom ošiali z tzv. samostatnosti, priklonili sa k Tisovmu režimu len tí, ktorí sa tak už roky prejavovali v časoch prvej republiky. Aj v tom má svoju zásluhu práve socialistický protifašistický kultúrny front a marxistická literárna kritika.

**INFORMÁCIE O AUTOROCH
A ICH NAJVÝZNAMNEJŠÍCH
KNIŽNÝCH PUBLIKÁCIÁCH**

Horecký Ján, 8.1.1920, PhDr., DrSc., univ. prof., vedúci vedecký pracovník, Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV v Bratislave, zástupca riaditeľa ústavu.

Základy slovenskej terminológie /1956/; Kultúra slovenského slova /1956, 1958/; Slovo tvorná sústava slovenčiny /1959/; Morfematická štruktúra slovenčiny /1964/; Úvod do matematickej jazykovedy, skriptum /1969/; Slovenská lexikológia /1971/.

Krajčovič Rudolf, 22.7.1927, PhDr., CSc., univ. docent, Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave.

Pôvod juhozápadoslovenských nárečí a ich fonologický vývin /1964/; Náčrt dejín slovenského jazyka /1964, 1971/; Technika jazykovej interpretácie /1966/; Slovenčina a slovanské jazyky I. Praslovenská genéza slovenčiny /v tlači/; Historical Phonology of Slovak /v tlači/.

Kraus Cyril, 3.7.1928, PhDr., CSc., samostatný vedecký pracovník, Ústav slovenskej literatúry SAV v Bratislave.

Andrej Sládkovič /1962/; Slovenské romantická balada /1966/; Korešpondencia Andreja Sládkoviča /1970/; Generácia v profile /v tlači/.

Michálek Ján, 12.3.1932, PhDr., CSc., univ. docent, Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave, vedúci Katedry etnografie a folklóristiky FFUK.

Zo živých prameňov; výber zo slovenskej ľudovej slovesnosti /1960/.

Miko František, 13.4.1920, PhDr., DrSc., univ. docent, Ústav svetovej literatúry a jazykov v Bratislave.

Sloh, skriptum /1955/; Rod, číslo a pád podstatných mien /1961/; Morfológia slovenského jazyka /1966/, spoluautor; Estetika výrazu /1969/; Text a štýl /1970/; The Generative Structure of the Slovak Sentence. Adverbials /1972/

Mistrík Jozef, 2.2.1921, PhDr., DrSc., univ. docent, Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave, riaditeľ VIII. Letného seminára slovenského jazyka a kultúry.

Intonácia rozhlasovej reči /1961/; Slovosled a vetosled v slovenčine /1965/; Morfológia slovenského jazyka /1966/, spoluautor; Kompozícia jazykového prejavu /1968/; Jazykovo-intonáčne prostriedky recitátora, skriptum /1969/; Frekvencia slov v slovenčine /1969/; Slovník tlače, skriptum /1969/; Stylistika slovenského jazyka /1961, 1963, 1965, 1970/; Hovory s recitátorom /1971/; Retrográdný slovník slovenčiny /v tlači/.

Mišianik Ján, 11.10.1914, PhDr., CSc., univ. docent, vedúci pracovník Ústavu slovenskej literatúry SAV v Bratislave.

Dejiny staršej slovenskej literatúry /1958/, hlavný autor; Stredoveká knižná maľba na Slovensku /1961/; Antológia staršej slovenskej literatúry /1964/; Pohľady do starej slovenskej literatúry /v tlači/; Dejiny slovenskej literatúry /1960, 1961/ spoluautor.

Ondrus Pavel, 19.5.1919, PhDr., CSc., univ. profesor, Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave.

Stredoslovenské nárečia v Maďarskej ľudovej republike /1956/; Morfológia spisovnej slovenčiny, skriptum /1964/; Výskum slovnéj zásoby slovenských nárečí, skriptum /1966/; Číslovky v súčasnej spisovnej slovenčine /1969/; Vetný rozbor

v príkladoch /1971/; Slovenská lexikológia 2 /1972/.

Ondruš Šimon, 27.10.1924, PhDr, CSc., univ. profesor, Filozofická fakulta Univerzity Komenského, vedúci Katedry slavistiky a indoeuropeistiky FFUK.

Úvod do slavistiky /1956, 1959/; Szlav népek és nyelvnek /1962/ spoluautor;

Pauliny Eugen, 13.12.1912, PhDr, DrSc., univ. profesor, Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave, vedúci Katedry slovenského jazyka FFUK.

Štruktúra slovenského slovesa /1943/; Dve kapitoly o spisovnom jazyku a nárečí /1946/; Nárečie zátopových osád na hornej Orave /1947/; Slovenské časovanie /1949/; Slovenské ľudové príslovia /1953/, spoluautor; Dejiny spisovnej slovenčiny /1948, 1966/; Fonologický vývin slovenčiny /1963/; Fonológia spisovnej slovenčiny /1961, 1968/; Slovesnosť a kultúrny jazyk Veľkej Moravy /1964/; Krátka gramatika slovenské /1960/; Slovenská gramatika /1953, 1955, 1955, 1963, 1968/, spoluautor.

Pišút Milan, 16.2.1908, PhDr, DrSc., univ. profesor, Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave.

Básnik Janko Kráľ a jeho Dráma sveta /1948/; Z dejín slovenskej literatúry 2, skriptum /1953/; Janko Kráľ, život a básnické dielo /1957/; Literatúra slovenského osvietenstva /1957/; Dejiny slovenskej literatúry /1960, 1962/, spoluautor; Dejiny slovenskej literatúry SAV 2 /1960/, spoluautor; Roky a diela; štúdie a kritiky /1961/; Dejiny svetovej literatúry /1963/, hlavný redaktor a spoluautor.

Hempák Zoltán, 14.9.1920, PhDr., CSc., univ. profesor, Vysoká škola múzických umení v Bratislave, vedúci Katedry divadelnej vedy VŠMU.

Divadelné zápisky /1947/; Náčrt dejín slovenského divadla /1948/; Boj slovenského divadla o realizmus /1954/; Zo živého odkazu minulosti /1954/; Dvadsať rokov činoherného divadla, /1966/; Pamätnica Slovenského národného povstania /1960/, spoluautor.

Rosenbaum Karol, 7.2.1920, PhDr., DrSc., vedúci vedecký pracovník, Ústav slovenskej literatúry SAV.

Michal Miloslav Hodža /1948/; Pavel Jozef Šafárik /1961/; Slovenská kultúra 1945-1965 /1965/; Dejiny slovenskej literatúry SAV 2 /1960/, spoluautor; Podobizení Ivana Horvátha /1967/; Poézia národného obrodzenia /1970/; Priestorom literatúry, výber literárnych statí /1970/; Pripomienky a podľžnosti /výber z A. Matušku /1971/.

Ruttkay Fraňo, 4.9.1928, PhDr., CSc., univ. profesor, Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave, vedúci Katedry novinárstva PFUK.

Daniel G. Lichard a slovenské novinárstvo jeho doby /1961/; Samuel Jurkovič - priekopník európskeho družstveníctva /1963, 1965, 1971/; Ľ. Štúr ako zakladateľ modernej slovenskej žurnalistiky /1970/; Ľ. Štúr - 1815-1856 /v slov., rušt., angl., franc., nemč./1971/; Prvý kreditný kooperatív v Európe /1970/; Prvé úverové družstvo v Európe /1970/; The First Credit Co-operative Society in Europe /1970/.

Ružička Jozef, 12.1.1916, PhDr., DrSc., univ. profesor,

Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV v Bratislave, riaditeľ ústavu.

Z problematiky slabiky a prázodických vlastností /1947/;
Skladba neurčitku v slovenskom spisovnom jazyku /1956/; Morfo-
lógia slovenského jazyka /1966/, redaktor a spoluautor; Slo-
venská gramatika /1953, 1955, 1955, 1963, 1968/, spoluautor;
Tézy o slovenčine /1968/; Slovenština /1958/, spoluautor; Spi-
sovná slovenčina v Československu /1970/; Čeština /v tlači/,
spoluautor; Dejiny spisovnej slovenčiny II. /v tlači/, spolu-
autor.

Stanislav Ján, 12.12.1904, PhDr., DrSc., univ. profesor,
Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave.

Liptovské nárečia /1932/; Československé mluvnice /1938/;
Pribinovi veľmoži /1940/; Kultúra starých Slovákov /1944/;
Teória literatúry /1949/, spoluautor; Zo života slov a našich
predkov /1950/; Životy slovanských apoštolov Cyrila a Metóda
/1950/; Slovenská výslovnosť /1953/; Z rusko-slovenských kul-
túrnych stykov v časoch Jána Hollého a Ľudovíta Štúra /1957/;
Slovenská historická gramatika 1, 2, 3, 4, skriptum /1955,
1955, 1956, 1964/; Dejiny slovenského jazyka 1, 2, 3, 4 /1956-
1967/.

Svetlák Ján, 14.5.1927, PhDr., CSc., univ. docent, Filo-
zofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave, vedúci Ka-
tedry ruského jazyka a literatúry FFUK.

Ruskij sintaksis v sopostavleniji s slovacim /1966/;
Sintaksis ruskogo jazyka v sopostavleniji s slovacim /1970/.

Šmatlák Stanislav, 28.11.1925, PhDr., DrSc., vedúci vede-
ký pracovník, Ústav slovenskej literatúry SAV v Bratislave.

Neprebuđený, literárny zborník /1953/; Život v piesni, výber zo štúrovskej lyriky /1961/; Hviezdoslav, zrod a vývin jeho lyriky /1961/; Básnik a diata /1963/; Básnik Laco Novomeský /1967/; Pozvanie do básne /1971/; 150 rokov slovenskej lyriky /1971/.

Števček Ján, 13.9.1929, PhDr., CSc., univ. docent, Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave.

Baladická próza Františka Švantnera /1962/; Lyrická tvár slovenskej prózy /1969/; Nezbadané prózy /1971/.

Štolc Jozef, 24.3.1908, PhDr., DrSc., univ. profesor, vedúci vedecký pracovník, Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV v Bratislave.

Nárečie troch slovenských ostrovov v Maďarsku /1949/; Zapísovanie nárečových prejavov /1961/; Reč Slovákov v Južoslávii /1968/; Atlas slovenského jazyka /1968/; Slovenská gramatika /1953, 1955, 1955, 1963, 1968/, spoluautor.

Tomčík Milan, 19.9.1922, PhDr., CSc., univ. profesor, Filozofická fakulta Karlovej univerzity v Prahe.

Dejiny novšej slovenskej literatúry /1959/; Na prelome epoch /1961/; Slovenská literatúra 20. storočia /1966/; Za hlasom srdca, zborník poézie s doslovom /1961/; Od slovenskej moderny k dnešku /1969/.

Truhlár Břetislav, 31.12.1926, PhDr., CSc., samostatný vedecký pracovník, Ústav slovenskej literatúry SAV v Bratislave.

Peter Jilemnický, zborník statí /1952/; Peter Jilemnický

- spisovatel a bojovník /1955/; Národní umělec Petr Jilemnický /1959/; Stredoázijské zápisky /1959/; Urx, Jilemnický, Jašík /1969/.

Predhovor	/5/
Slovenské národné kultúra	/Karol Rosenbaum/ /7/
Systém slovnej zásoby v slovenčine	/Ján Horecký/ /21/
Historický komentár k fonológii spisovnej slovenčiny	/Rudolf Krajčovič/ //29/
Špecifickosť slovenského romantizmu	/Cyril Kraus/ /45/
Súčasný stav folklórnej tradície na Slovensku	/Ján Michálek//61/
Štylistická interpretácia slovenskej lyrizovanej prózy	/František Miko/ /73/
Retrográdne zákonitosti v slovníku slovenčiny	/Jozef Mistrík/ /83/
Štylistická diferenciácia v slovenčine	/Jozef Mistrík/ /93/
Baroková lyrika na Slovensku	/Ján Mišianik//103/
Výskum zastaraných slov v slovenských a slovanských nárečiach	/Pavel Ondrus/ /115/
Špecifické prvky v slovenskej slovnej zásobe	/Šimon Ondruš/ /123/
Staršie dejiny spisovnej slovenčiny	/Eugen Paulíny/ /137/
Janko Kráľ a folklorne revolučný typ romantickej poézie	/Milan Pišťák/ /149/
Minulosť slovenského divadla	/Zoltán Rampák//161/
Prítomnosť slovenského divadla	/Zoltán Rampák/ /177/
L. Štúr- predstaviteľ slovenskej modernej žurnalistiky	/Frano Ruttkay//185/
Typológia slovenskej morfológie	/Jozef Ružička//201/
Špecifickosť slovenskej syntaxe	/Jozef Ružička//211/
Slovenčina v kruhu slovanských jazykov	/Ján Stanislav//227/
Najcharakteristickejšie rozdiely medzi slovenčinou a ruštinou	/Ján Svetlík//243/

K typológii slovenského literárneho realizmu /Stanislav

Šmatlák/ /255/

Najmladšia generácia súčasnej slovenskej prózy /Ján Števček//269/

Z problematiky výskumu slovenských nárečí /Jozef Štolc/ /279/

Druhové a žánrové vlastnosti modernej slovenskej lyriky

/Miloš Tomčík/ /293/

Slovenská a česká socialistická avantgarda v kritike /Břeti-

slav Truhlář/ /311/

Informácie o autoroch a ich najvýznamnejších knižných publi-

káciách /323/

Názov: STUDIA ACADEMICA SLOVACA I

Prednášky VIII. Letného seminára slovenského jazyka
a kultúry

Zodpovedný redaktor: Jozef Mistrík

Vydané v Ústave školských informácií pre poslucháčov Letného
seminára slovenského jazyka a kultúry

Náklad: 300 výtlačkov

Strán:331

Bratislava 1972